

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi -1

İnönü ve Bayar'lı Yıllar

(1938-1960)

AYŞE HÜR

profil

Ayşe Hür, Öğretmen anne-babanın çocuğu olarak 1956'da Artvin'de doğdu. Urfa, Nazilli, Edirne'de bulundu, halen İstanbul'da yaşıyor. Memurluk, işçilik, araştırmacılık yaptı. 1986-1992 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Tarih ve Uluslararası İlişkiler/Siyaset Bilimi bölümlerinde çift ana dal eğitimi aldı. 2006'da Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde "Avrupa Birliği'nin Tarihle Barışma Politikaları ve Ermeni Meselesi" üzerine yüksek lisans tezini verdi. Halen aynı enstitüde doktora çalışmasına devam ediyor. Mart 2007-Ağustos 2012 arasında AGOS'un; Kasım 2007-Mayıs 2012 arasında Taraf gazetesinin tarih sayfalarını hazırladı. Ağustos 2012'den bu yana Radikal gazetesinde yazıyor. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı'nın ortak yayını, 1994-1995), Istanbul: An Urban History (Tarih Vakfı Yayınları, 1996), İ.E. Ulagay İlaç Sanayii Türk A.Ş. 100 Yaşında (Kurum Tarihi Projesi, Tarih Vakfı, 2003), 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), Resmi Tarih Tartışmaları/İttihatçılıktan Kemalizm'e (Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007), Trabzon'u Anlamak (İletişim Yayınları, 2009), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9, (İletişim Yayınları, 2009) ve Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiyesi, La Turquie Kamâliste (Boyut Yayıncılık, 2012) adlı eserlere katkıda bulundu.

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi

İnönü ve Bayar'lı Yıllar

(1938-1960)

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi

İnönü ve Bayar'lı Yıllar

(1938-1960)

AYŞE HÜR

PROFİL

© Ayşe Hür
© Profil Yayıncılık

Yazar / Ayşe Hür
Kitabın Adı / İnönü ve Bayar'lı Yıllar

Genel Koordinatör / Münir Üstün
Genel Yayın Yönetmeni / Cem Küçük
Kapak Tasarım / Kenan Özcan
İç Tasarım / Adem Şenel
Baskı-Cilt / Kayhan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No:8/2 Topkapı/İSTANBUL
Tel: 0 212 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No: 12156

1. Baskı: Şubat 2015

978-975-996-746-8

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 12391

PROFİL: 433
TARİH: 20

PROFİL YAYINCILIK
Çatalçeşme Sk. No: 52 Meriçli Apt. K.3
Cağaloğlu - İSTANBUL
www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com
Tel. 0212. 514 45 11 Faks. 0212. 514 45 12

Profil Yayıncılık Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Ayşe Hür ve Profil Yayıncılık'a aittir. Yazarın ve yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
CUMHURBAŞKANLIĞI İNÖNÜ'YE, ORDU ÇAKMAK'A 11
KÖNİG, İMPEKS, SATİE VE REFAH OLAYLARI 16
AVAR, NE OLUR KIZIMI GÖTÜR(ME)! 23
PARİTA, SALVADOR VE STRUMA FACİALARI 32
TÜRK SCHINDLERLERİ EFSANESİ 42
1941 YILININ 20 KUR'A İHTİYATLARI 48
1940 MİLLİ KORUNMA KANUNU 53
1942 VARLIK VERGİSİ KANUNU 59
1943 TOPRAK MAHSULLERİ VE
1945 ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNLARI 68
MUSTAFA MUĞLALI VE 33 KURŞUN OLAYI 71
CUMHURİYET'İN CEZAEVLERİ VE İMRALI 78
NİHAL ATSIZ, REHA OĞUZ TÜRKKAN
VE TURANCILIK DAVASI 85
İKTİDAR BASININ UYSAL OLANINI SEVER! 96
TEK PARTİ DÖNEMİ'NİN ÜNLÜ ŞEHREMİNLERİ 103
ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SANCILARI 110
DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARI 125
TİCANİLER VE ATATÜRK'Ü KORUMA KANUNU 129
KORE SAVAŞI, KAHRAMANLIK DESTANI MI, HEZİMET Mİ? 138
6-7 EYLÜL 1955'TE DEVLETİN 'MUHTEŞEM ÖRGÜTLENMESİ' 147
YA TAKSİM, YA ÖLÜM! KIBRIS MESELESİ'NİN DOĞUŞU 163
MENDERES VE İSTANBUL'UN YENİDEN FETHİ 173
KIMIL OLAYI'NDAN 49'LAR DAVASI'NA 181
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NİN SONU 189
PAROLA: HALASKAR, İŞARET: FEDAİLER, HEDEF: DARBE! 198
YASSIADA YARGILAMALARI, İNTİHARLAR VE İDAMLAR 201

DİZİN 216

ÖNSÖZ

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatının hemen ertesi günü, Atatürk ile anlaşmazlık yaşadığı için bir süredir inzivada yaşayan İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı'na getirilmişti. 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda parti tüzüğünün bazı maddeleri değiştirildi. Bunlardan 2. Madde daha önce "Partinin Değişmez Genel Başkanı, onu kuran Kemal Atatürk'tür" şeklinde iken, yeni maddede "Partinin Banisi ve Ebedî Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür" oldu. 3. Madde ile tüzüğe şu takviye yapıldı: "Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür."

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi esas olarak 1939-1945 arasında, esas olarak Avrupa'da büyük yıkıma neden olan ama Türkiye'yi de çok olumsuz etkileyen II. Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunları aşmaya çalışmakla geçti. Türkiye, İnönü'nün ustalıkla yönettiği 'aktif tarafsızlık' politikası ile savaşa katılmamayı başardı ama Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsülleri Kanunu gibi zorlayıcı uygulamalarla savaşın ağır yükünü halkın omuzlarına yıkan CHP iktidarı, 1938 öncesinin mirası bir dizi siyasi ve toplumsal olumsuzluğun da katkısıyla çok yıprandı.

Savaşın sonu belli olduğunda Britanya, SSCB ve ABD'nin temsilcileri, 5- 11 Şubat 1945 tarihinde Yalta'da toplanmışlar ve yeni dünya düzeninin belirleneceği San Fransisco Konferansı'na

hangi devletlerin davet edileceğini kararlaştırmışlardı. Bugünkü Birleşmiş Milletler (BM) kurumunun öncülü olan bu konferansa katılımın ön şartı, savaşta galiplerin safında yer almaktı. O güne dek Alman yanlılığıyla tarafsızlık arasında gidip gelen Türkiye geleceğinin Batı bloğunda olduğunu düşünerek, 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti. Milli Mücadele yıllarından beri çok sıcak ilişkiler içinde olunan Sovyetler Birliği'nin 19 Mart 1945'te süresi biten 1925 tarihli Dostluk Anlaşması'nı yenilemeyeceğini Türkiye'ye bildirmesiyle başlayan krizden sonra, Türkiye ABD ve başını çektiği cepheyle daha da yakınlaşmak zorunda kaldı.

Batı ile ilişkilerin sıcaklaştığı bir dönemde Tek Parti sistemine devam etmek imkansızdı. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı TBMM'yi açış konuşmasında, politik sistemin başlıca eksikliğinin, hükümeti eleştirecek bir muhalefet partisinin bulanmaması olduğunu söyledikten yaklaşık bir ay sonra, 7 Ocak 1946'da, CHP'nin has kadrolarından Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Mehmed Fuad Köprülü önderliğinde Demokrat Parti (DP) kuruldu. İnönü, partiyi kurmak için onayını almaya gelen Celal Bayar'a, eğitim seferberliğinden, laiklikten ve mevcut dış politikadan sapılmaması şartıyla icazet vermişti.

Hazırlıksız girdiği 1946 seçimlerinde, seçim sisteminin de katkısıyla başarız olan DP'nin ezici bir seçim zaferi kazandığı 14 Mayıs 1950 gecesi, kendisine eğer isterse yönetime el koyabileceklerini söyleyen komutanlara "Milli irade nasıl tecelli ettiyse başta kendisi olmak üzere bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğini" söyleyen İnönü, böylece iktidarın CHP'den DP'ye devrinin sorunsuz bir biçimde yapılmasını sağlamıştı.

Ancak DP iktidarı 10 yıl sürebildi. Bunda hem iktidar partisinin hem de ana muhalefet partisi CHP'nin rolü vardı. Ama kaderin bir cilvesi olarak, fiilen DP'yi iktidara getiren 'Genç Subaylar', fiilen DP'yi götürenler oldu. Dönemin I. Ordu Komutanı Cemal Tural, 27 Mayıs 1960 darbesini, "kalbi vatanca vuran, vicdanı milletçe işleyen Harbiye'nin Türk milletine bir gecede yeni bir vatan, yeni bir hürriyet kazandırması", "milletin aziz ve kahraman ordusunun süngülerinin pırıltısı ve hikâyesi altında hakiki ve ebedi saltanatı kurması" gibi tumturaklı sözlerle tarif etmişti. Ardından, DP'lilerin Yassıada Mahkemeleri'nde yargılanmaları ve Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü'nün idamları yaşandı.

Bu kitapta Atatürk'ün vefatından, Menderes ve arkadaşlarının idamına kadarki dönemin siyasi ve toplumsal olaylarına dair yazılar bulacaksınız. Bu yazıların bir bölümü yıllar içinde *AGOS*, *Taraf* ve *Radikal* gazetelerinde yayımlanmıştı. Bir bölümünü de bu kitap için yazdım. Yazıları 2012-2013'te yine Profil Yayıncılık'tan çıkan *Öteki Tarih (I, II, III)* serisinde olduğu gibi yarı akademik-yarı popüler üslupta kaleme aldım. Konuların çoğunun tarihsel gelişimi, *Öteki Tarih* serisindeki yazılarda anlatılmıştı, bu yüzden çoğu zaman arka plan bilgisi vermeden yazıya başladım. Kaynaklardan aynen alıntıladığım ifadeleri, çift tırnak işareti ile belirttim. Yaklaşık olarak aktardığım ifadelerle, çeşitli nedenlerle vurgulamak istediğim ifadeleri tek tırnakla gösterdim. Günümüzde pek kullanılmayan kelimeleri yuvarlak parantez içinde açıkladım, yazıdaki gizli özne veya nesneleri köşeli parantezle ekledim. Uzun alıntıları küçük punto ve içerlek, kısa alıntıları normal punto ile verdim. Bilimsel makalelerde olması gerektiği gibi dipnot kullanmadım ama yararlandığım kaynakların belli başlılarını yazıların sonunda belirttim.

Benim anlayışıma göre, tarih insanları sorular sormaya, tartışmaya ve başka zaman ve mekanlardaki insanların davranış tavır ve değerlerinin nedenleri hakkında yorum yapmaya teşvik eder. Öte yandan geçmiş ve bugün, birbirini aydınlatır. Bu yüzden tarih, geçmişe dair olduğu kadar günümüze dairdir. Bellek çalışması yapanlara göre geçmişin sağlıklı biçimde hatırlanması geçmişle hesaplaşmayı ve geleceğe daha sağlıklı şekilde bakmaya yardımcı oluyor. Ancak tarihe bakarak bugünü anlayabilir, içinde yaşadığımız sorunların nasıl ortaya çıktığını, nasıl şiddetlendiğini, nasıl kemikleştiğini kavrayabiliriz. Birbirinden hak talep eden grupların, ezildiğini, mağdur edildiğini ileri sürenlerin akıl yürütme biçimlerini veya egemen grupların siyaset yapma tarzlarının ardında yatanları, ancak tarihsel hikâyeyi bilirsek daha iyi anlayabiliriz. Böylece günümüzün sorunlarını çözerken, ya da geleceği inşa ederken daha az yanlış yaparız. Ancak, her fırsatta hatırlattığım gibi tarihe aşırı önem atfetmek, deyim yerindeyse 'tarihe saplanmak' da toplumlara ayak bağı olabilir. Çünkü bugünün sorunlarının cevabı her zaman tarihte değildir. Bazen bugünün kavramları, bugünün kazanımları, bugünün değer yargıları, toplumların sorunlarına daha köklü çözümler sunar.

Bu anlayışın sonucu olarak, bu yazıları yazmaktaki amacım, herhangi bir konuda tarihsel gerçeklik hakkında kesin hükümlere varmak değil. Esas olarak tarihle amatörce ilgilenen kişilere, ilgi duydukları alanlarda, tarihsel gerçekliğe ulaşma yolunda, daha ileri okumalar, araştırmalar, zihin egzersizleri yapmaları için ipuçları sunmak. Yine hatırlatmak isterim ki, tarihsel gerçekliğe yaklaşmak, ancak önyargılardan uzak, sabırlı ve kapsamlı araştırmaların sonunda mümkün olabilir.

Ayşe Hür, 15 Ocak 2015, İstanbul.

CUMHURBAŞKANLIĞI İNÖNÜ'YE, ORDU ÇAKMAK'A

10 Kasım 1938'de (resmî tarihe göre) 9.05'te Atatürk'ün son nefesini verdiği duyulduktan sonra Ankara'da telaşlı saatler yaşanmış, ancak çok kısa sürede siviller ve askerler arasında 1937 sonbaharında Atatürk tarafından kızağa çekilmiş olan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı konusunda anlaşma sağlanmıştı.

Günümüzde bile, o günlerde gözden düşmüş bir figür olmasına rağmen nasıl olup da İnönü'nün Cumhurbaşkanı adayı olarak seçildiğini merak eder çoğu kişi. Bu merak gayet mantıklıdır. Çünkü sadece o dönemde değil, daha önceki dönemlerde de İnönü devlet ricali tarafından pek sevilen biri değildi. Örneğin, Atatürk'ün yakın çevresi tarafından sevilmezdi. 'Sofra müdavimleri' denilen grup (Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, 'Kılıç' Ali, Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok ve diğerleri) sürekli Atatürk'ün İnönü'yü sevmediği dedikodularını yayarlardı. Hatta Tevfik Rüştü, İnönü'yü ABD'ye büyükelçi tayin edip kurtulmayı bile düşünmüştü. Elbette İnönü'yü tutan sofra müdavimleri de vardı. İstiklal Mahkemeleri'nin ünlü yargıcı Ali Çetinkaya mesela. Ama sevenlerin sayısı diğerlerine göre çok azdı.

Zoraki seçim

İnönü'ye göre asker arkadaşları da kendisini güçlükle hazmetmişti. İnönü'ye karşı olanların büyük bir bölümü, muhtemelen

Atatürk'e[1] muhalefet etmeye cesaret edemedikleri için, rahatsızlıklarını '2. Adam' üzerinden anlatan veya ona yöneltenlerdi. Hangi nedenle olursa olsun, 1937 sonbaharında İnönü evinde mahsup hayatı yaşamaya başladığında kimseden itiraz gelmemişti. Atatürk birkaç yıl daha geç ölseydi, muhtemelen İnönü sahneden tamamen silinecekti.

İddialara göre, Atatürk'ün hastalığının ciddi olduğunun anlaşılmasından itibaren, yönetici kadrolar arasında Cumhurbaşkanlığı konusunda tartışma ve görüşmeler başlamıştı. İnönü'yü sevmeyenler onu safdışı etmek için ellerinden geleni yapmışlardı ama İnönü'nün yerine konulacak aday da neredeyse yoktu. Milli Mücadele paşalarından Kazım Karabekir ve Rauf Orbay 1926 İzmir Suikastı Davası'ndan itibaren siyasetten silinmişlerdi. 1925'te Şeyh Said İsyanı sırasında istifaya zorlanan ve Londra'ya büyükelçi olarak atanan Ali Fethi Okyar ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak milletvekili değildi. (1924 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı, Meclis üyeleri arasından seçilmek zorundaydı.) 1924-1932 arasında kendi kurduğu İş Bankası'nın Genel Müdürü olarak, 1936 sonrasında İktisat Vekili sıfatıyla ekonominin iplerini elinde tutan Celal Bayar ise 'liberal' eğilimli iş çevreleri tarafından desteklendiği için 'devletçi' eğilimli CHP'li kadrolarca sevilmiyordu. Bayar'ın ordu ile ilişkisi de mesafeliydi. Atatürk'ün ölümü üzerine onun yerine vekâlet eden TBMM Başkanı Abdülhalik Renda veya Dahiliye Vekili Şükrü Kaya gibi karizmatik olmayan adaylar kalıyordu geriye.

İddiaya göre Genelkurmay'da yapılan bir toplantıda bütün adaylar tek tek değerlendirilmiş, sonunda 1. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay'ın baskısı ile İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına karar verilmişti. Yine iddiaya göre bu kararın

1 Kitapta, 1934 Soyadı Kanunu'ndan sonraki dönemlerde Atatürk, daha önceki dönemlerde Mustafa Kemal adı kullanılmıştır. (Y.N.)

alınmasında, Lozan'da İtalyanlara bırakılan 12 Adalarla ilgili bir tartışma nedeniyle Şükrü Kaya'ya kızgın olan Fevzi Çakmak'ın, 'O olacağına İsmet olsun' diye düşünmesi etkili olmuştu. Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan CHP grubu 'Cumhurbaşkanı adayı' olarak 322 oyla İsmet İnönü'yü seçmiş, (sadece Yusuf Hikmet Bayur[2] çekimser kalmıştı).

11 Kasım 1938 tarihinde TBMM'deki oturum, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve Fahrettin Altay gibi yüksek rütbeli subaylarca izlenmişti. Ordunun sıkı markajı altında yapılan seçime, 399 üyeli TBMM'nin 348 üyesi katılmış, 348 üyenin tamamı İsmet İnönü'ye oy vermişti. Böylece Avrupa'da ve dünyada savaş tamtamları bütün şiddetiyle çalarken, genç Türkiye Cumhuriyeti, 'karizmatik kurucu liderin yedd-i emini' olarak İsmet İnönü'ye teslim edilmişti.[3]

Kuzu Paşa'nın izni olmadan asla!

Ordu ise, uyumlu mizacından dolayı 'Kuzu Paşa' lakabı takılan Mareşal Fevzi Çakmak'a emanet edilmişti. Mareşal, tam 22 yıl süreyle Genelkurmay Başkanlığı'nı yürütecekti. Bu dönemde, 'madem İstiklal Savaşı'nı biz kazandık, o halde her şeyi biz biliyoruz, karayı da biz biliyoruz, denizi de biliyoruz, havayı da biliyoruz' diyen savaş kahramanı korgenerallerin egemenliği devam edecekti.

II. Dünya Savaşı'nın arifesinde, Mareşal'in pek sıcak bakmadığı kurum olan donanmanın en büyük gemisi, I. Dünya Savaşı'nın 'anti-kahramanı' *Yavuz* (eski *Goeben*) zırhlısıydı.

2 Yusuf Hikmet Bayur, 1927-1928 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 1933-1934 yılları arasında ise Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır.

3 Bu devir-teslimin rejimin temel unsurları tarafından içselleştirilmesi konusunda endişesi olan İnönü, seçildikten kısa süre sonra Meclis'i feshetti, kendi elleriyle oluşturduğu yeni meclis sayesinde, 1939'da yüzde 96,27 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilerek elini güçlendirdi.

1940'ta Almanya'dan iki denizaltı (*Saldıray* ve *Yıldıray*) alınmıştı ama donanmanın başında bir karacı bulunuyordu. Ordunun esasını oluşturan karacılar ise I. Dünya Savaşı'nda Verdun cephesinde kullanılan her biri 48 tonluk toplara sahiptiler ama bunları çekecek araçları yoktu. Top mermileri ise, Doğu cephesinde Ruslardan kalan mermilerdi. Tank, tanksavar gibi araçlar yok, uçak sayılıydı. Erler, 1898 tarihli 'Mauser'leri kullanmakta, sevkıyatlar manda, katır, at ve develerle yapılmakta, ancak zavallı hayvanlar açlıktan birbirinin kuyruklarını yemeye çalışmaktaydı. Çadırlar ve üniformalar yırtık pırtık, potinler delik, hatta bazı durumlarda askerler yalınayaktı. Zatürre, verem, dizanteri gibi hastalıklarla baş edilememekteydi. Komutanlar, morali bozuk alt rütbelilerin şikayetlerini önlemek için "biz Kurtuluş Savaşı'nda ..." diye başlayan nutuklar atıyorlardı.

Mareşal siyasete de karışıyordu. Örneğin Celal Bayar, 1936'da İktisat Vekiliyken, demir çelik tesislerinin Karadeniz Ereğlisi'nde kurulmasını ekonomik açıdan daha rasyonel bulurken, Fevzi Paşa "orasını savunmak zordur" deyip, tesisin hiç uygun olmayan Karabük'e kurulmasını sağlamıştı. Fevzi Paşa, doğu vilayetlerine yol yapılmasını, sanayi tesisi kurulmasını, okullar açılmasını 'Kürtlük akımlarını teşvik eder' diye yıllarca engellemişti. Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu Diyarbakır ve Urfa'ya bir tane bile fabrika kurulmasına izin vermemişti. Demiryollarının güzergâhını bile o tayin etmişti.

Mareşalin emekliye sevki

Mareşalin merkeziyetçiliğinin ve muhafazakârlığının farkında olan İsmet İnönü tedbirini almıştı. Genelkurmay II. Başkanı Asım Gündüz aracılığıyla Fevzi Paşa'yı denetliyor, hatta yetkilerini tırpanlıyordu. İnönü, Atatürk'ün emaneti Fevzi Çakmak'ı emekliye sevk etme kararını, II. Dünya Savaşı'nın en gerilimli günlerinde, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve Britanya

Başbakanı Winston Churchill'le 4 Aralık 1943'te Kahire'de buluştuktan hemen sonra vermişti. Bu buluşmada Müttefikler, Kahire'de İnönü'den Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesini istemişlerdi. İnönü'nün savaşa girmeye niyeti olmasa bile, Alman ekolünden gelen ve Almanlara sempati duyan bir Genelkurmaybaşkanını Müttefiklere açıklaması zordu.

12 Ocak 1944'te, Fevzi Çakmak, İnönü'nün teşekkür mektubuyla yaş haddinden emekli edildiğinde, 68 yaşındaydı ve hastaydı, ancak daha sonradan 'eğer sorun yaş olsaydı 1949'da 67 yaşındaki Orgeneral A. Nafiz Gürman atanmazdı' diyenler haklıydı. Mareşali emekli ettikten sonra, İnönü orduyu siyasetten uzaklaştırmak için bir dizi karar aldı. Önce bir dizi yüksek rütbeli komutan emekliye sevk edildi. Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlığa bağlandı ve ona karşı sorumlu tutuldu. Ancak Çakmak döneminin mirası olan yüksek komuta kademesi ile subay kadroları arasındaki çelişkileri gidermek kolay olmadı. Daha sonra ülkenin başına çok iş açacak olan 'genç subaylar', ordunun demode yapısından, komuta kademelerinin yıllarca değişmemesinden, ordunun CHP'nin politikalarına payanda olmasından rahatsızdılar. Nitekim TSK'da ilk illegal örgütlenmeler bu dönemde başladı...

Özet Kaynakça:

Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Kitapçılık, 1973; Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay Basımevi, 1997; Seyfi Öngider, *Çankaya'nın Bütün Adamları*, Aykırı Yayıncılık, 2013; Rıdvan Akın, *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923–2007,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009; Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Remzi Kitabevi; Ahmet İnsel, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, İletişim Yayınları, 2004, s.59-118; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, 1989.

KÖNİG, İMPEKS, SATİE VE REFAH OLAYLARI

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olur olmaz geçmiş dönemle ilgili bir dizi soruşturma açtırdı. Bunlardan ilki, Atatürk'e son döneminde ev sahipliği yaptığı için, adeta paralel başkent haline gelmiş olan İstanbul'un vali-belediye başkanı (o dönemki tabirle 'şehremini') Muhittin Üstündağ hakkında, otobüs alımlarında ve Surp Agop (Ermeni) Mezarlığı ile Asri Mezarlık'ta bazı yolsuzluklar yapıldığı gerekçesiyle açılan soruşturmalardı. Ancak bunlardan bir şey çıkmadı ve Üstündağ kısa sürede beraat etti.

Ekrem 'König' Olayı

İnönü'nün geçmiş dönemin peşini bırakmayacağı 8 Ocak 1939 tarihli *Tan* gazetesindeki şu haberle anlaşıldı: "Tayyare Kaçakçılığı... Türkiye için Amerika'dan tayyare alıp, Franko'ya satmak isteyenler tutuldu."

Olayı gündeme getiren *Tan* gazetesi, solcu Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinindi. Gazete böylesi büyük çapta bir sahtekârlığın, Müdafaa Vekilliğinde (bugünkü Milli Savunma Bakanlığı) üst düzey bürokratların katkısı olmadan yapılamayacağını söylüyor, olaya Temmuz 1936-Nisan 1939 arasında Cumhuriyetçilerle Kralcıların çarpıştığı İspanya İçsavaşı sırasında, Kralcı güçlerinin lideri General Franko yanlısı bazı milletvekillerinin de karıştığını ima ediyordu. Buna karşılık hükümete ve

Almanya'daki Nazilere yakınlığı ile tanınan *Cumhuriyet* gazetesi, uçakların General Franko'ya değil, Madrit'teki sol eğilimli Cumhuriyetçi Hükümete satılacağını iddia ediyordu. Gazeteye göre Ankara, Madrit'teki Cumhuriyetçi Hükümeti tanıdığı için bu satışta bir sorun yoktu...

Atatürk'ün istihbaratçısı

Olayda başrolü oynayan kişi Ekrem Hamdi Bakan adlı bir istihbarat görevlisiydi. Bu zat, I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da tahsil yaparken, bir Alman generaline yaverlik yaptığı için, kendisine Almanlarca takılan 'König' (Almanca 'kral' demekti) lakabıyla anılıyordu. Ekrem 'König'in babası, 1924'te yurtdışına çıkarılan 150'liklerden Kiraz Hamdi Paşa, dayısı ise Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Harbiye Nazırı olarak görev yapan Süleyman Şefik Paşa'ydı. Ekrem 'König', Atatürk'ün eski Özel Kalem Müdürü Hayati Bey'in akrabası, Atatürk'ün sofrasından Recep Zühtü ve Kılıç Ali'nin arkadaşıydı. Bu bağlantılar yüzünden, doğrudan Atatürk'ün hizmetinde çalışan bir istihbaratçı olduğu söyleniyor ya da böyle muamele görüyordu.

Daha sonra anlaşıldığı üzere, Ekrem 'König', Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'in imzasını taklit ederek, gazetelerin yazdığı gibi ABD'ye değil, Kanada'ya 40 uçak sipariş etmişti. Uçakların kime gittiği konusu günümüze kadar muamma olarak kaldı. Bazı kaynaklara göre, Moskova ile de bağlantılı olan Leokatz adlı ünlü bir mafya babası aracılığıyla İspanya'daki Cumhuriyetçilere gidecekti. Bazı kaynaklara göre Ekrem 'König' Alman yanlısı olduğu için, uçakları faşist Franko güçlerine gönderiyordu.

Yine rivayete göre, son partinin teslimi sırasında bir nedenle şüphelenen Franko'nun temsilcileri Ankara'yı, bununla eş zamanlı olarak Amerikalı yetkililer de Türkiye'nin Washington

Sefareti'ni uyarmışlardı. Bütün bunlar Haziran 1938'de olmuştu. Ancak Atatürk'ün hastalığı, Hatay'ın ilhakı gibi meseleler sayesinde konu 'uyutulmuştu.' Hatta, dönemin İstanbul Milletvekili, şair Yahya Kemal Beyatlı'ya göre Ekrem 'König'e Dahiliye Vekaleti, o yılın Eylül ayına kadar örtülü ödenekten para ödemeye devam etmişti.

İnönü Cumhurbaşkanı olunca dosyayı sümen altından çıkarmıştı. Zanlının profili, olayın adeta İsmet Paşa ile Atatürk arasında gecikmiş bir hesaplaşma olduğu izlenimi uyandırıyordu.

Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, İnönü'nün baskısına direndi, ancak sonunda parti içindeki eleştirilere dayanamayarak 17 Ocak'ta sağlık gerekçeleriyle istifa etti. Aslında Maliye Vekili Fuat Ağralı'nın da istifası isteniyordu ama bu mümkün olmadı. 25 Ocak'ta Bayar Hükümeti'nin bu ve başka nedenlerle istifasıyla, krizde ilk perde kapandı. Sıra zanlıları yargılamaya geldi.

Yargıç Şükrü Kaya'yı koruyor

Sahtekârlığı ortaya çıktığında, Ekrem 'König' yurtdışında bir yerde bulunuyordu. İddiaya göre Ankara'dan meçhul birinin telkiniyle Türkiye'ye gelmekten vazgeçip Romanya üzerinden Paris'e gitmişti. Dolayısıyla yargılama gıyabında başladı.

Mahkeme safhasında, 'König'e bu olayda yardım eden kişinin, Milli Müdafaa Vekaleti Protokol Dairesi'nden Ruhi Bozcalı adlı bürokrat olduğu iddia edildi. Bozcalı duruşmada, olaydan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile Hariciye Vekaleti'nden Agâh Aksel'in haberi olduğu söylediyse de, hâkim tarafından sertçe azarlanarak susturuldu. Sonunda Bozcalı'ya üç ay hapis, üç ay memuriyetten men cezası verildi. Bozcalı, zaten on aydır tutukluydu. Dolayısıyla hemen tahliye edildi. Ancak cezası temyizde bozuldu ve ikinci yargılamada iki yıl hapse mahkûm

edildi. Anlaşılan ilk seferde fazladan yattığı yedi ayı haklı çıkarmak gerekmişti.

Dosyası ayrılan König, 1942 Eylül'ünde muhtemelen Naziler tarafından Paris'te tutuklandı. Sekiz ay Monako Prensliği'nde tutulduktan sonra Türkiye'ye teslim edildi. Nazilerin 'König' gibi bir Alman sempatizanını Türkiye'ye teslim etmesi, uçakların faşist Franko'ya değil sol eğilimli Cumhuriyetçilere gittiğini düşündürüyordu. 1943 Temmuz'unda davaya yeniden başlandı. 'König' dava sırasında İspanya'ya uçak satışı işini, Fuat Baban ile yaptığını ve bu işten 175 bin lira komisyon aldığını açıkladı. Ayrıca, Kazım Özalp'in Fuat Baban'ın hamisi olduğunu ve Baban aracılığıyla Almanya'da yapılan ve 21 milyon lira değerindeki bir siparişten dolayı 200 bin lira komisyon aldığını iddia etti. Ama sonunda sadece 'König' dört yıl hapis, dört yıl kamu hizmetlerinden mahrumiyet cezasına çarptırıldı, davası temyizde onandı. Bakana ve Bakanlık görevlilerine ceza verilmedi. Böylece bu dosya cevaplanmamış sorularıyla birlikte kapatıldı...

İmpeks, Denizbank ve Satie olayları

Bu dönemin diğer üç önemli olayı ise 'İmpeks Olayı,' 'Satie Olayı' ve 'Denizbank Olayı'ydı.[4] Bunlardan İmpeks, Türkiye'nin ilk 'milli' film şirketi olan Kemal Film'in kurucuları da olan Kemal ve Şakir Seden kardeşler tarafından 1938 yılının Kasım ayında kurulmuş bir komisyon şirketiydi. Kurucular arasında rejimin güçlü adamı Celal Bayar'ın oğlu Refii Bayar da vardı.

Üçüncü kardeş Süleyman Seden ise Denizbank İstanbul Şubesi'nin Teknoloji Müdürlüğü'nde çalışıyordu. İmpeks, Denizbank tarafından İngiliz tersanelerine sipariş edilen 11 geminin

4 Bankanın adının Denizbank mı yoksa Denizcilik Bankası mı olduğu net değildir. Bu kısım hazırlanırken yararlanılan Cemil Koçak'ın kaynakçadaki kitabında geçtiği şekliyle 'Denizbank' adı tercih edilmiştir. (Y.N.)

siparişinde komisyonculuk yapıyordu. Daha sonra İsmet İnönü'nün açıkladığına göre firma kendisini Etibank-Merkez Bankası-Denizbank-Kömür Şirketleri ve İktisat Vekâleti'nin temsilcisi olarak tanıtıp yüzde 4-6 iskonto ile iş bağlıyordu.

Fındıklı'daki Satie binası ise (bir Fransız elektrik şirketinin merkeziydi) Elektrik İdaresi tarafından 106 bin lira karşılığı satın alınmak üzereyken, Satie şirketi tarafından iki katından fazla bir bedelle 250 bin liraya Denizbank'a satılmıştı. Yani ortada tipik bir 'devleti dolandırma olayı' vardı.

24 Ocak 1938 tarihinde, İmpeks ve Denizbank binaları ile Seden kardeşlerin evlerine baskınlar yapıldı. Denizbank'ın yabancı tersanelere verdiği 11 adet gemi siparişi iptal edilmekle kalmadı, satın alınan gemilerle ilgili alım işlemleri incelenmeye alındı.

İnceleme sırasında bankanın 14 avukatı olduğu halde, İnebolu Faciası davası için (Denizcilik İşletmesi'ne ait *İnebolu* vapuru 1935'te Şile açıklarında fırtınadan batmıştı) İstanbul Barosu Başkanı ve Kocaeli Milletvekili Hasan Hayri Tan'a 12 bin lira vekâlet ücreti ödendiği ortaya çıkarıldı. Başka yolsuzluklar da bulundu. Sonunda Denizbank'ın Celal Bayar tarafından atanmış tüm kadrosuna (180 kadar kişiye) işten el çektirildi. Denizbank'ın üst düzey yöneticileri tutuklandılar. Yargılama sürerken, Adliye Vekili'nin yardımcısı Raif Karadeniz imzasıyla Cumhuriyet Başsavcılığı'na yazılan yazıda, yolsuzluk ve suiistimal iddiaları ayrıntılarıyla anlatıldıktan sonra, suçluların en ağır cezalara çarptırılmaları isteniyordu. Kısacası, yürütme yargıya müdahale ediyordu. Sonunda zanlılar, üç ay ila dört buçuk ay arasında hapis cezalarına, üç ay ila dört buçuk ay memuriyetten men cezalarına çarptırıldılar.

Ancak uzun süren temyiz sürecinden sonra Denizbank, İmpeks ve Satie davalarından yargılananların hepsi beraat etti.[5] Yol-

5 Cemil Koçak, kaynakçadaki kitabında ve 17 Ağustos 2013 tarihli *Star*'daki yazısında İmpeks'in ortaklarından Refii Bayar'ın bu olaylar yüzünden 1940'ta inti-

suzluğu yapanların Celal Bayar'ın ekibi olduğu için İnönü'nün duruma müdahale ettiği ima edildi. 'İnönü dürüst bir insandı ve işin içinde Celal Bayar olmasa da müdahale ederdi' diye düşünenler çoktu, ancak İsmet İnönü bu davalar aracılığıyla en önemli siyasi rakibi Celal Bayar'ın ekibini tasfiye etti, yeni döneme siyasi gücünü ve kararlılığını göstererek başladı.

Refah Olayı

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan Refah Olayı ise bunlar kadar önemli değildi ama siyasi açıdan epey gerilime neden olmuştu. Olaya adını veren *Refah* gemisi İngiltere'de Türkiye için inşa edilen savaş gemilerini taşımak üzere hazırlanmış bir şilepti. İngiltere'ye gitmek üzere Mersin Limanı'ndan 23 Haziran 1941 akşamı hareket eden şilep, hareketinden birkaç saat sonra kimliği meçhul bir denizaltı tarafından torpillenmişti. Şilep batarken 200 kişilik mürettebatından sadece 32 kişi kurtulmuştu. Aslında olay Akdeniz'deki savaş koşulları yüzünden normaldi ama soruşturma sırasında ortaya çıkmıştı ki, şilep yeterince sağlam değildi ve yeterli sayıda kurtarma ekipmanına sahip değildi. Bu eksiklikler muhtemelen ölü sayısını artırmıştı.

Olay CHP grubunda sert tartışmalara neden oldu. Partinin ileri gelenlerinden Hilmi Uran TBMM'de sert bir konuşma ile Milli Müdafaa Vekili Saffet Arıkan'ı suçladı. Bunun üzerine yapılan güven oylamasında Arıkan, 14 güvensizlik oyuna karşılık 209 güvenoyu alarak yerini korudu. Hükümet kazaya uğrayan mürettebata tazminat ödedi, ancak CHP içindeki huzursuzluk azalmadı. Olaydan beş ay sonra Milli Müdafaa Vekili

har ettiğini belirtiyor. Metin Toker de, *DP'nin Altın Yılları* (Bilgi Yayınevi, 1990) adlı kitabında, 1951'de İsmet İnönü'nün oğlu Ömer'in adının 1945'te işlenmiş bir cinayet olayına karıştırılmasını, Bayar'ın oğlunun ölümünün intikamı olduğunu belirtiyor. (Ömer İnönü bu davadan beraat etmişti.) Başka kaynaklarda ise Refii Bayar'ın 1941'de kalp romatizmasından öldüğü belirtiliyor.

Saffet Arıkan ile Münakalat (Ulaştırma) Vekili Cevdet Kerim İncedayı, Genelkurmay Başkanlığı'nın bu iki bakanın da soruşturulmasını talep etmesi üzerine istifa etmek zorunda kaldılar.

Ancak, uzun süren bir soruşturma döneminden sonra 13 Ocak 1944'te açıklanan mahkeme kararında "geminin dışarıdan gelen bir etki ile infilak ettiği ve bu yüzden battığı, gemide mevcuda yetecek kadar kurtarma alet ve vasıtaları olmadığı, ancak bunların bulundurulmayışının kasıtlı olmaması yüzünden sanıkların beraatine..." deniyordu. Yani bir kez daha, bir yolsuzluk olayı kimseye ceza verilmeden kapatılıyordu.

Tek Parti Dönemi'nin son yolsuzluk skandalı, II. Dünya Savaşı sırasında alıp başını giden karaborsacılık, karne yolsuzlukları, 1947'de Marshall Yardımları ile başlayan ithal malları tahsislerindeki yolsuzluklar, bakır, kalay, lastik yolsuzlukları yüzünden Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü ve Bakanlığın pek çok memurunun yargılanmasıyla sonuçlandı. Beklendiği (!) gibi Ürgüplü beraat ederken, memurlar ufak tefek cezalarla kurtuldular. Yine de İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, ileriki yıllarda daha iyi anlaşılacağı üzere, yolsuzlukların üzerine en çok gidilen dönem oldu.

Özet Kaynakça:

Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İletişim Yayınları, 1996, Sinan Kuneralp, "İspanya İç Savaşı'nda Uçak Ticareti ve Ekrem König", *Tarih ve Toplum*, S.60, s.6-7, Mete Tunçay, "Ekrem König'in Uçak Kaçakçılığı, - Sinan Kuneralp'in İleri Sürdüğü Gibi- Milliyetçiler Adına mı Yoksa Cumhuriyetçiler Hesabına mı Yapılmıştır?", *Tarih ve Toplum*, S.60, Aralık 1988, s.8.

AVAR, NE OLUR KIZIMI GÖTÜR(ME)!

I. Dersim Harekâtı'nın[6] resmen başlamasından bir ay sonra, 4 Haziran 1937'de, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Kültür Vekâleti'ne yazılan "Dersim Kız ve Erkek Çocuklarının Yatı Mekteplerinde Yetiştirilmeleri" konulu yazıda (özgün imlasıyla) şöyle deniyordu:

"Kültür Vekâleti'ne,

Bu Günlerde Dersimde yapılmağa başlayan İslâhat meyanında Türk kesafeti (yoğunluğu) olan ve Dersim'den oldukça uzak yerlerde kız ve Erkek yatı Mekteplerinin de açılması ve bu mekteplerde Dersim'den getirilecek olan beş yaşını doldurmuş kız ve Erkekler okutturulup böyütülmesi ve muvazi (eşit) surette yetiştirilecek olan bunlar yekdiğerile (birbirile) Evlendirilerek Baba ve Analarından mevrus (miras kalan) emval (malları) ve arazileri içinde birer Türk Yuvası kurmaları temin ve bu suretle Türk Kültürünün Dersim'de esaslı bir surette yerleştirilmiş olacağı düşünülmektedir. Çünkü:

Dersim Halkı kendilerini Horasan'dan gelmiş ve Türk olduklarını beyan ederler. Fakat Kırmanc denilen ve Fars bozması bir dille konuşan insanlarla fazla temasları neticesi olarak her gün biraz daha ana dil karekterinden uzaklaşmışlar ve şihi (Şiilik) alevilik ve bektaşilik bunlar arasında kolaylıkla da rağbet bulmuştur.

6 I. ve II. Dersim Harekâtı ile ilgili geniş bilgi, *Öteki Tarih III* (Profil Yayıncılık, 2013) adlı kitabımda bulunabilir. (Y.N.)

Dersimliler Kürt gibi konuşan ve fakat henüz onun karakterini hazmetmeyen kendi akideler(i) (inançları) ile onu yenmeğe çalışan ve Türk ile Kürt arasında kalmış bir cami'a (toplum) halindedir. Şayanı teessür (üzücü) olan en mühim nokta Dersim anasının Dersim babasından evvel kürtleşmeye başlamasıdır. Bunda en mühim saik (neden) erkeklerin Civarla temasları neticesi Türkçeyi öğrenmelerine rağmen Kadınların muhitlerinden bir yere ayrılmamaları yüzünden bir kelime bile Türkçe konuşamamaktadırlar ve bundan ötürü de çocuklarına Türkçe öğretememekteler.

Binaenâleyh (bundan dolayı) kanında Türk kanı ekseriyeti olan bu halk kütlesini geriye yani Milli varlıklarına doğru çevirmek için alınacak tedbirler meyanında (bağlamında) ufak çocukların bu gibi leyli (yatılı) mekteplerinde yetiştirilmeleri zaruri (zorunlu) ve lüzumlu olduğu Vekâletimizce mütalaa edilmekte olduğundan muktezasına (gerçekleştirilmesine) müsaade'i Devletlerini arzederim,

Dahiliye Vekili Ş. Kaya."

Anaların eğitilmesi

Şükrü Kaya'nın bu talebi karşılıksız kalmadı, yatılı bölge okulları birbiri ardına açıldı. İşte, kahramanımız Sıdıka Avar, bu resmî Türkleştirme politikasının en önemli 'yıldızı'ydı. İleriki yıllarda tek kızı Bahu Avar Görk'ün kaleminden çıkmış bir önsözden öğrendiğimize göre, tam adıyla Ayşe Sıdıka Hanım, 1901'de İstanbul'da doğmuştu. Çapa Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra, Dağıstanlı bir beden eğitimi öğretmeni olan Bahattin Mehmet Avar'la evlenmiş, bir süre İzmir'deki Musevi Mektebi ve Amerikan Kız Koleji'nde Türkçe öğretmenliği yapmış, İzmir Kadınlar Hapishanesi'nde kadınlara okuma yazma, Salepçioğlu Camii'nde işçi çocuklara el sanatları öğretmişti. İzmir'deki

hareketli ve modern yaşam tarzı, bazı çevrelerin tepkisine sebep olmuş, hakkında misyonerlik söylentileri çıkarılmış, bu söylentileri çıkaranları dava etmek zorunda kalmıştı. 1937'de eşinden ayrılan Sıdıka Avar, Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'ne girmiş, mezun olunca kısa bir süre Bolu Kız Enstitüsü'nde görev yaptıktan sonra 1939'da Elazığ Kız Enstitüsü'ne öğretmen olarak atanmıştı. İşte bu tarihten itibaren, Sıdıka Avar'ın günümüze kadar nice Kemalist öğretmenin hayranlığını kazanan zahmetli mesaisi başlamıştı.

Bu mesainin ayrıntılarını Sıdıka Avar'ın hatıratından biliyoruz. Emekli olduktan sonra Teknik Öğretmen Müsteşarı Rüştü Uzel'in isteği üzerine anılarını yazan Sıdıka Avar, 1.188 sayfalık dev eserini ve yüzlerce fotoğrafı Milli Eğitim Vekaleti'ne teslim etmiş, ancak vekâlet, anıları muhtemelen 'kabahatlerinin' ortaya çıkmaması için basmamış, böylece yıllarca dağlarda perişan ettiği Sıdıka Avar'ı ve devletin malum politikalarını unutulmaya terk etmişti. Yıllar sonra düzeltilen, bazı bölümleri çıkartılarak kızı tarafından basılan anılarda Sıdıka Avar, bölgenin ve bölgedeki yaşamın ayrıntılı, gerçekçi bir tasvirini yapıyordu.

Nitekim Sıdıka Avar, *Dağ Çiçeklerim* adı altında topladığı anılarında Elazığ'a geliş nedenini şöyle açıklıyordu:

> "Ama buraya niçin geldiğimi ben biliyordum. Genel Müdür Nurettin Böyman; -Şimdi Türk misyoneri olarak yatılıları özümseyeceksin, Atatürk'ün isteği bu. Bunu herhangi bir kimseye hissettirmek halkı gücendirir. Ona göre tedbirli olun demişti. Zaten Gazi Eğitim'de bu iş için okumamış mıydım? (...) Atatürk, bu dağ köylerinde bütün yoksunlukların Türkçe bilmemekten ileri geldiğini söylemiş, bunu isyan sebeplerinden biri olarak görmüştü. Onun için Türkçenin bu köylere 'ana' ile sokulmasını arzu etmişti. Bu en köklü öğretimdi. Tarihte örneği vardı. Rumeli vilayetlerinden

ilk kız sultanisinin [lisesinin] bir ilden pek çok siyaset adamı yetişmişti. 'Buraya da Türkçeyi ana ile sokmalıyız' diyorlardı."

Her şey vatan için

Sıdıka Avar, 'Dağ çiçeklerim' dediği öğrencilerine kendisini sevdirmek için çok çaba harcamıştı. 1937-1938 katliamlarından sonra bölgenin çocukları sevgiye, ilgiye muhtaçtı. Bunu iyi bildiğinden onların 'ana'sı olmak istiyordu. Bu isteğinde samimiydi. Sıdıka Avar, öğrencilerinin bitlerini ayıkladı, onlarla halay çekti, çeyizlerini hazırladı. Yerde yatmalarına, kötü yemekler yemelerine, yırtık önlüklerle dolaşmalarına, hademelerin işlerine yardım etmelerine, öğretmenlerin öğrencilere olur olmaz ceza vermelerine karşı çıktı. Evet, merhametliydi ama merhametinin ideolojik boyutu vardı. "Düşünüyordum, bu düşmanca cezalar arasında, bu küçümseme havasında Türklüğe nasıl ısınacaklardı bu yavrucaklar? Çünkü Enstitü sınıflarına verilen cezaları da görüyorlardı. Tabii ki karşılaştıracaklardı" diyordu tüm açıkyürekliliğiyle...

Hain bakışlı Geyik

Kimlerdir bu 'Dağ çiçekleri'? Anılardan öğrenelim:

"Ağustos sonu, Müdür hanım yıllık iznini bekliyordu. Eylül başında Müfettişlikten telefon ettiler. Kurşuna dizilenlerin, yasak bölge dağlarına kaçan çocuklarından sekizi yakalanmış, yaşları küçük olanlar Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmiş, ikisinin yaşları büyükmüş, şimdi bize gönderiliyorlarmış. Bakımları okulca idare edilecekmiş. Anbar açılana kadar iaşeleri için Müfettişlik 10 lira gönderiyormuş. Bu kızlar 'şerefsiz asiler'in çocukları olduğu için okutulmayacaklar, okul işlerinde kullanılacaklarmış. İki kız geldi. Biri iri yarı, ismi Geyik, ne hain bakışlı... Saçları

karmakarışık. 7 ay dağda, tarağı nerde bulacaklar ki. Sırtında etekleri dizlerine, kolları pazularına kadar parçalanmış, deseni belirsiz bir basma elbisenin sırtı çürüyüp parçalanmış, sağ küreğe yapışık, göğüs kısmının yırtmaçları göbeklerine kadar yırtılmış. Bellerinde birer urgan bağlı. Küçük de aynı. Yalnız elbisenin sırtı sağlam. Yüzlerindeki deri insan derisine benziyor, diğer yerlerindeki deriler sanki kahverengileşmiş birer ağaç kabuğu. Tırnaklar kırık, ağız kenarları yara. Küçük o kadar zayıf ki, iskeletine yapışık kabuk gibi bir deri. Yüzü ihtiyarlar gibi buruşuk 14 yaşında var mıydı acaba? (...) Geceleyin uyku arasında konuşanlar, bağırıp çağıranlar da vardı. O seneler yaşadıkları köy hayatı ve geçirdikleri olaylar çocuklarda çok büyük etki bırakmıştı. Günlük hadiselerde kendini uykuda gösterirdi... Bazısı, konuşurdu, neler anlatmazlardı ki... Bazısı ağlar, uyandırırız, kimi inler, ateşine bakarız, kimi bağırır, bütün yatakhaneyi ayaklandırır, teskin ederiz... Annesini sayıklayanın saçlarını okşadınız mı çocuklar derhal sakinleşir, mesud bir ifade ile ana koynuna sokulur gibi yastığına gömülürdü. Bunların çoğu, isyanla ilgili olayların yaşandığı köylerin kızlarıydı. Güzeli de, çirkini de, kabası da asisi de nihayet insan yavrusuydu. Bu yaralı küçük gönüller sevgi şefkatle tedavi edilmeli, Türklükle kaynaştırılmalıydı."

"Jandarma gitmesin, ben giderim"

Sıdıka Avar, Dersim'den zorla getirilen kızların evlere hizmetçi olarak yollandığını, hatta kendi müdürünün dahi bir kızı hizmetçi olarak yanına almak istediğini yazıyordu. Buna karşıydı Avar. Kızların köylerden gidip asker toplanır gibi toplanmasına da karşıydı, ama onun yerine bu toplama işini kendi yapmakta zarar görmüyordu:

"Temmuz ayı içinde Müdüre hanımla anlaşarak [Elazığ, Dersim, Bingöl bölgesinin 'genel valisi' General Abdullah Alpdoğan]

Paşa'ya gittim. O zaman Tunceli'ye gitmek için izin alınırdı. Kızımla Mazgirt'e gitmek için izin istedim. Programımı açıkladım. -Paşam, kızlarımızın jandarma ile toplanması hem çocukları hem aileleri ürkütüyor. İzin verirseniz köylere çocuk toplamaya ben gideyim. Aileler kime teslim ettiklerini, kimin okutacağını görürlerse gönülleri rahat olmaz mı? (...) Köy caddenin öbür tarafında, aşağıda inişe yayılmıştı. Alaca karanlıkta çantamız elimizde jandarma ile gittik, kapı kapı dolaştık. Kimse bizi misafir etmek istemedi. Hiçbirinin ağası evde yoktu. (...) Erkeği olmayan evlere zorla girilmemesi için jandarmaya emir verilmişti. Jandarma küfür ediyor, bazı kapıları tekrar çalıyordu..."

Türkçe ağırlıklı eğitim

Ancak bütün tepkilere rağmen Sıdıka Avar her gidişinde yanında bazı kızları getirmeyi başarmıştı. Okulda öğrenciler özel bir programla eğitim görüyorlardı. En çok Türkçeye önem veriliyordu. Ayrıca Yurt Bilgisi, Matematik, Sağlık Bilgisi, Çocuk Bakımı, Ev İdaresi, Yemek-Dikiş-Nakış dersleri gösteriliyordu. Okulun başarısı her yere yayılmıştı. Alpdoğan Paşa enstitüye uğrayarak gelişmeleri izlemişti. Öğrenciler, General Alpdoğan'ı sınıfta asker selamıyla karşılamışlar, tekmil vermişlerdi.

Sıdıka Avar, 1942'de Tokat'a tayin edildi, ama 1943 yazında Elazığ Kız Enstitüsü'ne Müdür olarak döndü. Elazığ'a gitmeden önce Ankara'daki Genel Müdürlüğe uğradığında Genel Müdür Rüştü Uzel, ona "Paşa, Vali, sizin çalışmalarınızı beğeniyorlar. Afferin, Tokat'ta da iyi sonuç aldın. Göreyim seni, esas vazifen burası. Tokat'ta denedik sizi, bura misyonerliğini görmeliyiz. Bir Türk Misyoneri. Bu konu üstünde sessiz sedasız çalışmazsak oradaki vatandaşlarımızı gücendirirsiniz. Sizin işiniz güçleşir" demişti.

"Devlet hepinizi yok eder!"

Ancak kadim önyargılarıyla bazı devlet görevlileri Sıdıka Avar'ın özenle inşa ettiği 'Türklük' söylemini şu anlatıda olduğu gibi bir anda çökertiyordu:

> "Bir gün Bingöl Valisi Sayın Şahin Baş gelmişti. Yatılı son sınıfa girdi. Kızlar saygı ve sevgi bakışlarıyla ayağa kalktılar. Vali bey sordu; -'Kürt kızları bunlar mı? Çocukların bakışlarındaki sevgi derhal değişti, gittikçe de hainleşti. -'Tunceli'nin Türk kızları efendim'. Vali Bey devam ediyordu, – 'Babalarınızın, dedelerinizin isyan ederek yaptığı hataları gördünüz, canlarıyla ödediler.' Ben sözünü kesmek isteğiyle, -'Aman efendim, bu çocukların babası değil, bunlar şerefli...' [Vali] -'Nasıl değil? Hepsi Kürt değil mi? Sizler böyle hareket ederseniz?' Sözünü kesmek için bir iki defa karıştıysam da o devam etti. -'Hükümet çok kuvvetlidir. Hepinizi yok eder..' [Ben] -'Beyefendiciğim, öteki sınıflara lütfen teşrif etmez misiniz? Çayımız da soğuyor' diye kapıyı açtım. Ondan sonra bir iki enstitü sınıfında ve müdür odasında ikramlarda bulundum, çalışmalarımızın hedefini anlatmaya uğraştım. Yatılı üçlere gittim. Hepsi ağlıyordu. Gözyaşları arasında şu soruları soruyorlardı. -'Neden bizi bu kadar suçlu görüyorlar?' -'Neden Kürt diye hep hakaret ediyorlar?' -'Neden Kürtleri gariplerden aşağı görüyorlar?' -'Hani siz 'hepimiz Türküz' diyordunuz?' Bu acı soruların sonu gelmiyordu..."

Sıdıka Avar, 1939-1954 yılları arasında, o günler adı Dersim olan havalide, kâh at veya katır üstünde kâh yaya kâh kamyonla, köy köy dolaşarak Kürt kızlarını topladı ve yatılı bölge okullarına götürdü. Bu misyonerlik 1950'lere kadar sürdü. Demokrat Parti iktidarı ile Sıdıka Avar'ın yıldızı barışmadı. Üst kademelerde kendisini koruyanlar olmasına rağmen 1954'te öğretmenlikten ayrılmak zorunda kaldı, görevine ancak 1959'da dönebildi ve 1967'de emekli oldu. 1976'da da İstanbul'da vefat etti.

Beyaz Adam'ın Mükellefiyeti

Bu yazıyı okurken, bazılarımızın duygulandığını, 'iyi ki Sıdıka Avarlar vardı. Böylece, yoksul, eğitimsiz Kürt kızları, okutulmuş, eğitilmiş, medenileştirilmiş' dediğini; bazılarımızın ise 'asimilasyoncu, baskıcı, zorba devlet, ne olacak...' dediğini duyar gibiyim. Benim aklıma ise Rudyard Kipling'in 1899'da yayımlanan ünlü şiirinde geçen bir terim geliyor: 'White Man's Burden'... 'Beyaz Adamın külfeti' diye çevrilebilecek bu ifade, Avrupalı sömürgecilerin dünya halklarını 'medenileştirme' projesini, yani emperyalist ideolojiyi simgeledi o günden beri. Sıdıka Avar'ın hikâyesinde olduğu gibi Türk devleti de Kürt kızlarını medenileştirmeyi kendine görev edinmişti. Ancak dünya pratiğinden de bildiğimiz gibi 'medenileştirme' misyonunun yerine getiriliş biçimi ve ölçüsü kaçırılırsa olayın adı değişiyor.

Çünkü 9 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yoğun alkışlar arasında oybirliğiyle kabul edilen Soykırım Sözleşmesi'nin 2. Maddesi, "bu sözleşme bakımından ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur" ifadesi ile başlar ve suç teşkil eden fiilleri şöyle sıralar: "a) Grup üyelerini öldürmek, b) Grup üyelerine ciddi bedensel ve zihinsel zarar vermek, c) Grubu, fiziksel varlığını kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına tabi tutmak, d) Grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler almak, e) Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek." Sözleşmenin 3. Maddesi'ne göre, soykırım suçuna teşebbüs etmek bile cezalandırmayı gerektirir.

Dikkat edileceği gibi (e) fıkrasına göre bir grubun çocuklarının bir başka gruba nakledilmesi (örneğin evlatlık olarak verilmesi) bile, eğer grubu kısmen veya tümüyle yok etmek (grubun grup olarak varlığını sürdürmesinin önüne geçmek) kastıyla

yapılmışsa 'soykırım' sayılabilir. Örneğin, 1910'lardan 1970'lere kadar Avustralya'nın yerlileri olan Aborjinlerin çocuklarının zorla ailelerinden koparılarak asimile edilmeleri olayı ortaya çıkınca, devlet yetkilileri savunmalarında sayıları 100 bine varan bu çocukların Avrupalı ailelere transfer edilmesini, çocuklara 'eğitim ve iş imkânı sunmak için' yaptıklarını, bu nedenle ortada işlenmiş bir soykırım suçu olmadığını iddia etmişlerdi. Konuyu soruşturan komisyon ise, hangi amaçla olursa olsun, nihai olarak bu eylemin, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. Maddesi'nin (e) fıkrasındaki soykırım suçuna uyduğunu kararını vermişti. Sonunda hükümet suçu kabul etmiş, Aborjinlerden özür dilemiş ve onlara tazminat ödemişti.

Şimdi tekrar düşünelim: Bütün iyi niyetlerine, bütün fedakârlıklarına, bütün cansiperane çalışmalarına karşılık, Sıdıka Avarların Dersim'de yaptıkları ne anlama gelir?

Özet Kaynakça:

Sıdıka Avar, *Dağ Çiçeklerim*, Berikan Yayınevi, 2004; Soykırım Sözleşmesi metni için: http://www.unhchr.ch/ html/ menu3/b/p genoci. html; Aborjin çocuklarının evlat edinmeleri olayının ayrıntıları için: http://www.austlii.edu.au/au/ other/IndigLRes/ stolen/stolen_c.html.

PARİTA, SALVADOR VE STRUMA FACİALARI

Almanya'da Nazilerin iktidara geldiği 1933'ten itibaren Türkiye'de Nazi sempatizanı bir hava vardı ama Alman propagandası esas olarak 1937'de İstanbul Cağaloğlu'nda açılan Alman Enformasyon Ofisi ile etkisini göstermeye başlamıştı. Bu tarihten itibaren gazete ve dergilerde Hitler'e ve onun İtalyan muadili Mussolini'ye selamlar gönderilirken, genel olarak azınlıkları, özel olarak da Yahudileri hedef alan yazı ve karikatürlerde patlama olmuştu. Gerçi aynı yıl, CHP Manisa Milletvekili Sabri Toprak tarafından "Nazilerden kaçan Yahudilerin Türkiye'ye göçünün önlenmesi için" verilen yasa teklifi kabul edilmemişti ama hemen ardından hükümet, dış temsilciliklerine zorunlu olmadıkça Yahudilere vize verilmemesi için talimat vermişti. Ağustos 1938'de bu politika resmîleşti ve "Tebaası oldukları devlet arazisinde yaşama ve seyahat bakımından baskılara tabi tutulan Musevilerin, bugünkü dinleri ne olursa olsun, Türkiye'ye girmeleri ve ikametleri yasaktır" diyen 2/9498 Numaralı Kararname çıkarıldı.

Parita Olayı

Katı politikanın ilk provası 8 Ağustos 1939'da İzmir'de yapıldı. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden topladığı 860 Yahudi mülteciyi Filistin'e taşırken, yolda karşılaştığı bazı sorunlar yüzünden İzmir limanına sığınmak zorunda kalan *Parita* gemisi, yolcuların "Bizi öldürün ama geri göndermeyin" haykırışlarına rağmen,

14 Ağustos'ta iki polis motorunun refakatinde limandan çıkarıldığında, yarı resmî *Ulus* gazetesi "Serseri Yahudiler İzmir'den gitti" diye başlık atmıştı. Yine de savaş patladığında tarafsız kalan İspanya ve İsviçre ile birlikte Türkiye, Nazilerden kaçan Avrupalı Yahudiler için kurtuluşa giden nadir kapılardan biriydi.

Salvador Olayı

Ama bu kapının çok da güvenli olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Romanya'nın Köstence Limanı'ndan aldığı 342 Yahudi mülteci ile 12 Aralık 1940'ta İstanbul'a varan 'yüzen tabut' namlı *Salvador*'un (aslında 40 kişi kapasiteli bir tekneydi), bir mil bile gidecek hali olmadığı açık olduğu halde, Türk makamları gemiyi yoluna devam etmesi için zorladı. Sonuç hazindi. 13 Aralık tarihinde Silivri açıklarında şiddetli fırtınaya yakalanan *Salvador*'un enkazından tam 219 ölü toplandı. Olayın tanıkları Silivri ve civar köylerde oturanların, kurtulan Yahudilere ellerinden geldiğince yardımcı olmaya çalıştığını, ancak ölülerin soyulmasının önlenemediğini anlatacaklardı. Ölenler Silivri'deki Yahudi Mezarlığı'na (bugün Matematik Bilimleri Araştırma Merkezi) defnedildi.[7] Buz gibi denizden sağ kurtulmayı başaran 123 kişiden 63'ü Bulgaristan'a geri gönderildi, gerisi ise *Darien II* adlı bir gemiyle 19 Mart'ta Filistin'e ayak bastı. Facianın da etkisiyle Türkiye, 30 Ocak 1941'de çıkardığı 2/15132 Numaralı Transit Kararnamesi ile kontrollü mülteci geçişine izin verdi. Ancak Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'dan gelecek mülteci sayısı haftada 60 kişi ve toplamda 4.500 kişiyle sınırlanmıştı. Bu da sevindiriciydi elbette. Mültecilere sunulan tek ayrıcalık, savaş başlamadan önce Filistin'e giriş vizesi elde etmiş, Suriye'den transit vizesi almış ve yeterli paraya sahip olan

7 Silivri Mezarlığı'na gömülenlerin kemikleri 1960'larda İsrail'e nakledildi. 1974'te Kudüs'te sembolik bir mezara gömüldüler.

ve de bileti olanların Türkiye'den daha kolay vize almasıydı, ama bu 'ayrıcalık' sadece bir yıl sürdü.

Haziran 1941'de Türk-Alman Dostluk Anlaşması'nın imzalanması üzerine Türkiye'de adeta bayram havası esmişti. Öyle ki *Cumhuriyet* gazetesi dört gün sonra Hitler ordularının Sovyetler Birliği'ne saldırmasını "Yeni Bir Haçlı Seferi" başlığı ile kutlamıştı. O günlerdeki havayı Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'dan öğrenelim:

> "Alman-Sovyet Harbi memlekette bir bayram havası vücuda getirmiştir. Herkes birbirini tebrik ediyor. Beş yüz senelik tarihî bir intikamın şevki ve sevinci ile kalpler derhal Alman zaferi için çarpmaya başladı. Öğleden sonra Meclis koridorunda Dışişleri Bakanı Saraçoğluna: -Siyasi gazanız bir kere daha mübarek olsun dedim. Saraçoğlu: -Hepimizin! cevabını verdi. Mebuslar birbirlerine: -Bayramınız mübarek olsun diyorlardı."

Struma Faciası

Altı ay sonra yaşanacak olay işte bu atmosferin ürünüydü. Olayın başkahramanı, adını Bulgaristan'daki bir nehirden alan Panama bandıralı Bulgar gemisi *Struma*'ydı. 1867'de İngiltere'nin Newcastle tersanelerinde zengin bir İngiliz için inşa edilmiş, 46 metrelik, 100 yolcu kapasiteli bu ahşap gemi, daha sonra Balkan Savaşları'nda kullanılmış, ardından hayvan nakliyesine tahsis edilmişti. O yıllarda Pandelis adlı bir Yunan'ın *Campania Mediteranea de Vapores Limitada* adlı acentasına bağlıydı. İşletmecisi ise Yahudi asıllı Doktor Baruh Konfino'ydu. 30 Haziran 1941'de Romanya'nın Yaş (Laşi) şehrinde 14 bine yakın Yahudi'nin Nazilerce katledilmesinden sonra, Romanya Yahudileri için Filistin'e gitmekten başka yol kalmamıştı. Geminin basında çıkan ilanlarında *Queen Mary Transatlantiği*'nden

alınma fotoğraflar kullanıldığı için, 781 yolcu (bugünün parasıyla) yaklaşık bin dolarlık ücreti ödemekte tereddüt etmemişti. Yunan acente, aldatıldıklarını anlayan Yahudileri sakinleştirmek için, kendilerini götürecek geminin karasuları dışında beklediğini söylemişti. İnanmaktan başka çare yoktu.

Yolculuk son derece zor koşullarda başladı. Gemide bir adet tuvalet ve dört lavabo vardı. Su, kovalarla denizden çekiliyor, yüzler güvertede yıkanıyordu. Banyo etmek elbette söz konusu değildi. Çay üç günde bir dağıtılıyordu. Gıda olarak herkese bir portakal, biraz fıstık ve şeker dağıtılmıştı. Isınmak için de portakal sandıkları kullanılıyordu.

Struma'nın motoru Köstence'den ayrılır ayrılmaz sorun çıkarmaya başlamıştı. İstanbul Boğazı açıklarına gelindiğinde dizel motor çatladı. SOS çağrısını alan Türk kurtarma gemisi eşliğinde *Struma* 15 Aralık 1941'de Sarayburnu civarına çekildi.[8] Gemide 769 yolcu vardı. Bunlardan 300 kadarı çocuk, 200 kadarı kadındı. Gemide yeterli miktarda can kurtarma sandalı ve yeleği yoktu. Yangın söndürme cihazı ve telsiz çalışmıyordu. Aydınlatma motoru ve ana motoru ciddi biçimde arızalıydı. Benzin ve yağ yoktu.

Gemiye Türk resmî görevlileri dışında kimsenin çıkmasına izin verilmiyordu. Bu kapsamda gönderilen teknik ekip, geminin motoronu tamire çalışıyordu. Gemiden ayrılmaya da izin yoktu. Gemiden atlayarak kaçan bir genç yakalanıp geri getirilmişti. Çünkü Türk makamları yolcuların gerçek niyetinin Filistin'e gitmek değil, İstanbul'a ayak basmak olduğuna inanıyordu. Britanya ise Filistin'e koyduğu kotaları aşmamak için, Yahudi göçünün yaratacağı sorunları bahane ederek, Türkiye'nin

8 Daha sonraki yıllarda çıkan yazılarda geminin Kız Kulesi önlerine veya Haliç'e çekildiğine dair ifadeler de vardır.

gemiyi geri yollaması için baskı yapıyordu. İngilizler ayrıca gemide Nazi ajanları olabileceğini düşünüyorlardı.

Şanslı yolcular

Ancak yine de gemiden kurtulmayı başaranlar oldu. Standart Oil Company of New York (kısaca Socony, şimdiki adıyla Mobil) petrol şirketinin Romanya Müdürü Martin Segall, eşi ve iki çocuğu, şirketin Türkiye temsilcisi Vehbi Koç'un Dahiliye Vekili Faik Öztrak'a yaptığı özel rica sayesinde, gemi Karadeniz'e kovalanmadan çıkarıldılar, ardından Adana yoluyla ülkelerine gönderildiler. İddialara göre Koç, bu yardım sayesinde Amerikalıların ve İngilizlerin Almanlarla ticaret yapanları kaydettiği 'kara liste'den çıkarılmıştı. Ayrıca Medea Salamovici adlı hamile kadın, kanama geçirdiği için gemiden çıkarılarak Balat'taki Or Hayim Hastanesi'ne kaldırılmıştı.

Bu arada ne ulusal basın ne de uluslararası basın gemidekilerin kaderiyle ilgiliydi. Olay gazetelerde birkaç küçük haberden fazlasına konu olmamıştı. 62 gün süren yazışmalardan sonra katı kalpler biraz yumuşadı ve İstanbul'daki Yahudi cemaatinin ısrarları üzerine, yaklaşık on gün sonra, Yahudi cemaati liderlerinden Simon Brod ve Rıfat Karako'un gemiye çıkmasına izin verildi. 1890'lı yıllarda Rusya'dan Osmanlı ülkesine göçen bir ailenin manifaturacı oğlu olan Simon Brod, cesareti, resmî makamlarla olan iyi ilişkileri ve iş bitiriciliği ile 1933'ten itibaren binlerce Yahudi mülteciyi kurtarmış gerçek bir kahramandı. Brod, tüm zamanını, enerjisini ve servetini bu uğurda harcamıştı.[9] Brod ve arkadaşlarının girişimiyle Yahudi Komitesi'nin

9 Günde beş paket sigara içen Brod'un mülteciler için yaptığı harcamaları sigara paketlerine yazdığı, sonra da bu paketleri buruşturup çöpe attığı rivayet olunur. 1942'de Varlık Vergisi vurgununu da yiyen Brod Ailesi 1944'te tümüyle iflas etmiştir.

İstanbul Hahambaşılığı'na gönderdiği 10 bin dolar ile yolculara ilk kez sıcak yemek dağıtıldı. O günden sonra geminin günlük iaşesi, parası Yahudi cemaatinden alınmak kaydıyla, Kızılay Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi tarafından temin edilmeye başlandı.

Bu arada Britanya makamları yaşı 11 ile 16 arasında olan 28 çocuğa seyahat belgesi verebileceklerini açıkladı. Ama Türk tarafı çocukların gemiden indirilmesini reddetti. Belki de böyle yaparak Britanya'yı zorlamayı düşünüyorlardı ama daha büyük ihtimalle neden, olaya iyi niyetle yaklaşan Emniyet Müdürü Ahmet Demir'in, o günlerde eşinin vefatı yüzünden izinli olması ve yerine bakan vekilin işi yokuşa sürmesiydi.

Gemi Karadeniz'e çıkarılıyor

Hitler'in Yahudilerin imhasına ilişkin 'Nihai Çözüm'ü açıklamasının üzerinden bir ay geçmişti ki, Britanya'nın da baskısıyla[10] gemiye Karadeniz'e çıkma emri verildi. Kararı duyan çaresiz yolcular, geminin iki yanına üzerinde büyük harflerle "Immigrants Juifs" (Yahudi mülteciler) yazılı bezler asmışlar, tepeye de "Sauvez-nous!" (bizleri kurtarınız) yazılı beyaz bayrak çekmişlerdi. Bunun üzerine 200 kadar polis gemiye çıkıp yolcuları tekme tokat güverte altına soktular. Daha sonra geminin çıpası kesildi, dev bir kılavuz gemisine bağlanarak Karadeniz'e çekildi. Gemi uzaklaşırken, beyaz çarşafın üzerinde şu satırlar okunuyordu: "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!... Kurtarın bizi!..."

Ancak *Struma*, Şile sahillerine 23 mil uzakta, motorsuz, yakıtsız, yiyeceksiz, susuz, ilaçsız kaderine terk edildi. *Struma,* İstanbul'a sığınmasından tam 72 gün sonra, 24 Şubat 1942

10 Britanyalı yetkililerden gelen tek olumlu mesaj, gemiden çıkarılacak çocuklar Filistin'e ulaşıncaya kadar geminin Karadeniz'e gönderilmemesi yönündeydi. Ancak bu mesajın gönderildiği 24 Şubat 1942 sabahı, çocuklar çoktan Karadeniz'in derinliklerine gömülmüştü.

tarihinde, saat 02.00'da, yıllar sonra ortaya çıktığı gibi, onu Alman yolcu gemisi sanan bir Sovyet denizaltısı (*SC-213*) tarafından batırıldı! Kurtarma sandalları bölgeye ulaştığında, *Struma*'dan ve 769 yolcusundan geriye kalan, üçü ölü dört bedendi. Sağ kurtulan şanslı kişi 19 yaşındaki David Stoliar'dı. Stoliar emniyetteki ifadesinde şunları anlatmıştı:

"Patlamadan birkaç saniye sonra suya çarptım ve yine birkaç saniye sonra su yüzüne çıktım. Havadan tahta parçaları yağıyordu. Gemiyi göremedim, tümüyle yok olmuştu. Su, buz gibi soğuktu ve kadın erkek insanlarla doluydu. Bunlar geminin parçalanan ahşap bölümlerinden dışarıya fırlamışlardı. Anında boğulmuşlardı, ötekilerin pek çoğu da öldüler. (...) Beni fenere götürdüler, yemek yedirdiler ve ertesi sabaha kadar istirahat etmem için yatak verdiler. Fenere bir polis geldi ve beni alıp bir otobüs istasyonuna götürdü. Beni Üsküdar'a götürecek otobüse bindirdi. Üsküdar'da bir ambulans bekliyordu ve beni bir askerî hastaneye götürdü. Tek yataklı bir odaya konuldum. Kapıda her saatte bir polis nöbet bekliyordu ve hekim ile hastabakıcı dışında hiç kimsenin odaya girmesine izin verilmiyordu. (...) El ve ayaklarım donmuş halde hastanede geçirdiğim birkaç günden sonra (...) Emniyet Müdürlüğü'ne gittik. (...) Polis beni orada iki üç hafta tuttu. Zincire vurulmamıştım, ancak her akşam bir hücreye konuyor ve sabah çıkarılıp ortak alanda durmama izin veriliyordu. Birçok kere altta bulunan sorgulama odasına alınmıştım ve tekrar tekrar nereden geldiğimi ve gemiye ne olduğunu sordular. Neden hapiste tutulduğumu sorduğumda bir Türk vizesine sahip olmayıp, Türkiye'de yasadışı bulunduğumdan ötürü olduğunu söylediler. Her gün yakında bulunan bir lokantadan bana yemek gönderiliyordu. Bunun İstanbul Yahudi cemaati tarafından organize edildiğini varsayıyorum. Birkaç gün sonra Yahudi cemaatinin gönderdiği bazı elbiseleri de aldım. Nihayet bir öğleden sonra Bay Simon Brod'un beklediği zemin kata indim. Bay Brod bana

Struma'nın enkazından sağ kurtulmamın bir mucize olduğunu, ancak bu trajedinin tek tanığı olarak Türk resmî makamlarından sağ kurtulmuş olmamın daha büyük mucize olduğunu söyledi..."

Hükümet *Struma*'nın batmasıyla ilgili ilk ve son açıklamasını 12 Mart 1942'de yaptı: Türkiye'nin faciada hiçbir sorumluluğu yoktu! Onun tek yaptığı gayrimeşru yollardan Türkiye'ye girmeye çalışanları önlemekti! Emniyet mensupları Yahudi cemaatine "hükümetin bu meselenin kapatılmasını ve bir daha bahsedilmemesini istediğini" söylemişti, onlar da seslerini çıkarmadılar. Olay böylece kapandı.

Struma Batığının Bulunması

1990 yılında Umut Sanat adlı bir kuruluş facianın belgeselini yapacağını açıklamış ama arkasını getirememişti. *Struma*'da büyükanne ve büyükbabasını kaybeden Greg Buxton adlı bir İngilizin batığın yerini aramaya başladığı 2000 yılında, konu tekrar hatırlandı. Ama bazı çevreler bu hatırlayıştan pek hoşlanmadı. Örneğin Mümtaz Soysal, 30 Ağustos 2000 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan "Abalı" başlıklı yazısında kadim klişeleri şöyle tekrarlıyordu:

"*STRUMA*'yı bulan Sualtı Araştırmaları Derneği'nin balıkadamları ne kadar kutlansa yeridir.

Yalnız çalışmalarında gösterdikleri titizlik, özen ve sualtı arkeolojisi kurallarına saygı dolayısıyla değil, bu konunun Türkiye açısından taşıdığı önemi idrak ederek davrandıkları için.

Çünkü, bu batık başka batığa benzemez. Batırılışı, Türklere karşı dünyanın her yerinde neredeyse bir "gavurluk" tutkusuymuşçasına sürdürülen "Vur abalıya!" kampanyasının bir parçası olarak da kullanılmıştır.

İslam'ın Museviler konusundaki hoşgörüsünü ve Engizisyon'dan kaçanlara İkinci Beyazıt'ın kucak açışını unutturmayı, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türklerle Museviler arasındaki ilişkilerin genellikle iyi olan niteliğini gölgelemeyi, yaygın düşmanlığa bir de bunu eklemeyi amaçlayarak.

Struma olayı, dostça ilişkilere karşın İsrail'e bile bulaştırılan bu genel kampanyanın bir parçası olarak kaldı. Şimdi inşallah düzeltilmiştir; ama en azından altı yıl öncesine kadar, Tel-Aviv'deki Soykırımı Müzesi'nde o gemiyle ilgili resmin altındaki satırlarla suçlanan Türkiye'ydi. Musevilere karşı gösterilmiş acımasızlığın Türklerce de paylaşıldığını ima eden bir anlatım.

Oysa, dünkü *Hürriyet*'teki açıklamanın haklı olarak ortaya koyduğu gibi, asıl suçlanması gereken, kendi Ortadoğu politikası dolayısıyla geminin, değil Filistin'e gitmek, Akdeniz'e çıkmasını bile istemeyen İngiltere'ydi. Ayrıca, batırışın, Almanlar yerine Sovyet denizaltısına mal edilişi de henüz tam açıklığa kavuşmamış iddialardan biridir.

Struma'nın bulunuşu, yakın tarihi araştıranlar için gerçeği ortaya koymak ve her şeyi yerli yerine oturtmak bakımından yeni bir fırsat yaratmış oluyor."

Çetin Yetkin, Aytunç Altındal, Hasan Ünal gibi bazı yazarlar da Türkiye'nin bu faciada hiçbir sorumluluğu olmadığını ilan etmişlerdi. Onlara göre tek suçlu Batı dünyasıydı ve David Stoliar yalan söylüyordu.[11] Bu kesimleri harekete geçiren endişe, uluslararası camiada Türkiye'ye yönelebilecek muhtemel bir eleştiriye karşı gösterilen milliyetçi refleksti. Nitekim iki yabancı gazetecinin Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde inceleme yapma isteği reddedildi. Bu gerilimden rahatsız olan İsrail, "Türk Hükümeti'nin Nazi Soykırımı'ndan kaçan 100 binin üzerinde Yahudi mülteciye

11 David Stoliar, *Struma* faciasından sonra 72 yıl yaşadı, 1 Mayıs 2014 tarihinde, ABD Oregon'da hayata gözlerini yumdu.

geçiş izni verdiğini" açıkladı. Halbuki sayının en fazla 17 bin olduğu biliniyordu.[12] Türkiye'deki Yahudi cemaati de film çekimi işine oldukça mesafeli davrandı. Gazetecilerin, olayı hatırlayanların yaşadığı umuduyla Hasköy Yaşlılar Yurdu'na yapmak istediği ziyarete izin vermedi. Olaydan 56 yıl sonra, *Struma* olayına ilişkin şahitliğini bir mektupla İstanbul'da yayımlanan cemaat gazetesi *Şalom*'a anlatan Heinz Tsiffer'in mektubu bile, nedense gazetede yayımlanmadı. Anlaşılan kimse eski defterlerin açılmasını istemiyordu. Çok taraflı bu karartma sayesinde, Türk milli tarih yazımına '*Struma* Olayı' diye geçen bu facia, hâlâ halkın büyük çoğunluğu için bir meçhul olmaya devam ediyor.

Özet Kaynakça:

Halit Kakınç, *Struma*, Destek Yayınları, 2012; Çetin Yetkin, *Struma, Batılıların Kirli Yüzü*, Otopsi Yayınları, 2002 (Kitap 2008 yılında Gürer Yayınları tarafından *Struma, Bir Dramın İç Yüzü* adıyla yayımlandı); Douglas Frantz-Catherine Collins, *Death on the Black Sea*, Harper Perennial, 2004; Nicholas Bethell, *The Palestine Triangle: The Struggle between the British, the Jews and the Arabs 1935-48*, Futura Publications, 1980.

12 Bu konuya bir sonraki kısımda ayrıntılı biçimde değineceğiz. (Y.N.)

TÜRK SCHINDLERLERİ EFSANESİ

Necdet Kent'in, II. Dünya Savaşı sırasında Marsilya ve Grenoble'da konsolos yardımcısıyken, 'canını tehlikeye atarak 80 Yahudi'yi Gestapo'nun elinden kurtaran bir kahraman olması', 2002 yılında *Desparete Hours* adlı bir belgesele konu olmuştu. 2007 yılında yayımlanan *Büyükelçi* adlı kitabın arka kapağında, "Yirmi bin insanı Nazi soykırımından kurtaran, Kurtuluş Savaşı kahramanı bir Türk'ün ve şerefli ulusunun tarihi değiştiren öyküsü!" yazıyordu. Kitabın yazarı Emin Kıvırcık'a bakılırsa, rahmetli dedesi Behiç Erkin, Necdet Kent ile aynı dönemde, Paris Büyükelçisi sıfatıyla, yaklaşık 20 bin Türk vatandaşı Yahudi'yi Nazilerin elinden kurtararak 'Türk Schiendler'i' unvanını hak etmişti! Ve bugüne dek sadece bir Türk diplomatına, Selahattin Ülkümen'e, 1944'te Rodos'ta 42 Yahudi'yi Auschwitz'e gitmekten sahte vatandaşlık belgeleri ile kurtardığı için verilen 'Adil-Dürüst İnsan' madalyasının Behiç Erkin'e de verilmesi için resmî girişimlere başlanmıştı.

Peki, en popüler 'milli' efsanelerimizden biri olan 'Türk diplomatlarının II. Dünya Savaşı sırasında binlerce Yahudi'yi ölümden kurtardığı' yani bir nevi 'Schindler' oldukları[13] doğru mu?

13 Başlığa esin veren Schindler'in Listesi (Schindler's List), yönetmenliğini Steven Spielberg'in yaptığı, 1993 ABD yapımı bir filmdir. II. Dünya Savaşı sırasında Oskar Schindler adlı Polonyalının, binden fazla Polonya Yahudisini Nazilerin elinden kurtarmasını konu alan film, büyük gişe hasılatı elde etmiş, pek çok ödül almıştır.

Toplumsal Tarih dergisinin Aralık 2007 sayısında, Corinna Guttstadt'ın "Hakikaten 'İnanılmaz Bir Öykü'" başlıklı makalesi bu konuda çok ilginç bilgiler sunuyor. Yazar, Türk Dışişleri arşivleri araştırmacılara açık olmadığı için, ağırlıklı olarak Alman belgelerini incelemiş. Bilindiği gibi, Naziler Yahudi soykırımının kayıtlarını büyük titizlik içinde tuttukları için, bu belgeler eşsiz bir hazine. Naziler, en aşağı kademede saydıkları vatansız Yahudileri ve Polonya Yahudilerini, kamplara 'öncelikle' gönderirken, İspanya ve Türkiye gibi tarafsız ülkelerin ya da İtalya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan gibi Almanya'nın müttefiklerinin Yahudi vatandaşlarını, genel olarak tutuklama ve sürgünden hariç tutmuşlardı. Dolayısıyla en azından 1943'e kadar Türk vatandaşlığı belgesi, Yahudiler için adeta 'can simidi' işlevi görmüştü.

Behiç Erkin'in hikâyesi

Ancak 30 Ağustos 1939 ile 13 Temmuz 1943 arasında, önce Paris'te, Fransa'nın Alman işgaline uğramasından sonra ise Lyon yakınlarındaki Vichy'de[14] görev yapan Behiç Erkin'in, 20 bin Yahudi'yi 'vatandaşlık ilmühaberi vererek kurtardığı' hikâyesi tümüyle uydurmadır. Çünkü 'vatandaşlık ilmühaberi' 1930'lu yıllarda Türk konsoloslukları tarafından yurtdışında yaşayan Türkiye vatandaşlarını denetlemek amacıyla, pasaportlarını konsoloslara vermeleri karşılığında dağıtılan belgenin adıydı. Üstelik Türkiye savaş yıllarında vermekte büyük zorluk çıkardığı için, Yahudiler bu belgeleri karaborsadan satın almak zorunda kalmışlardı. Dahası, 1941-1944 arasında değil vatandaş yapmak,

14 Almanya'nın Fransa'yı işgal ettiği Temmuz 1940 ile geri çekildiği Eylül 1944 arasında, Fransa'nın Vichy şehri çevresinde kurulan Almanya'nın kuklası devlet, siyasi literatüre 'Vichy Fransası' (resmî adıyla État Français, Fransız Devleti) olarak girdi. Bu kukla devletin başına Mareşal Philippe Pétain getirilmişti. Vichy Fransası II. Dünya Savaşı'na katılmış, fakat hiçbir muharebeye girmemiştir.

3.500 Türkiye vatandaşını 'Kurtuluş Savaşı'na katılmamak' ya da 'Beş yıldan fazladır konsolosluğa uğramamak' gibi gerekçelerle vatandaşlıktan çıkarmıştı. Corinna Guttstadt'ın araştırmalarına göre bu kişilerin büyük çoğunluğu da Yahudi'ydi. Örneğin 17 Haziran 1942'de (yani Behiç Erkin döneminde), Fransız Yahudi Karşıtı Polis Teşkilatı, tarihe 'Nazi kasabı' diye geçecek olan Adolf Eichmann'ın Paris'teki makamına, Paris yakınlarındaki Drancy'de tutuklanmış bulunan ve "hala ilgili konsolosluk tarafından Türk vatandaşlıklarının tanınmasını bekleyen" 150 Türkiyeli Yahudi'ye nasıl muamele edilmesi gerektiğini sormuş ve konsolosluğumuz "bu kişiler Türkiye vatandaşı değil" deyince de toplama kampına göndermişti!

Dahası, Şubat 1943'te isimleri Almanlar tarafından verilen Türkiyeli 3,036 Yahudi'den sadece 631'ini Türk vatandaşı olarak tanımış, bunların da sadece 114'üne Türkiye'ye geçiş vizesi vermişti. Bu durum Berlin'deki Alman makamlarının bile hayretine neden olmuştu. Sonuç olarak, Behiç Erkin Türkiye'ye 20 bin değil, sadece 114 Yahudi'nin -o da Almanya ile işbirliği içinde- gönderilmesinde rol oynamıştı. Zaten Corinna Guttstadt'ın tespitlerine göre, savaş boyunca Türkiye üzerinden geçen toplam Yahudi mülteci sayısı 17 bin civarındaydı.

Necdet Kent'in hikâyesi

İkinci 'Türk Schindleri' Necdet Kent'in hikâyesine gelince; Corinna Guttstadt'a göre, "Marsilya'nın Saint Charles garında trene yüklenirken gördüğü 80 Türkiyeli Yahudi'yi, Gestapo'nun karşı koymasına rağmen, maceralı bir tren yolculuğundan sonra kurtarmayı" başardığını iddia eden Necdet Kent'in, olayı, bu kahramanlığını kamuoyuna takdim eden Amerikalı yazarı Stanford Shaw'a bile herhangi bir tarih ve isim vermeden anlatması, anlatırken de son derece muğlak ifadeler kullanması, başından

beri soru işaretiydi. Ama esas soru işareti, Fransa'daki sevkıyatlar konusunda uzman olan Serge Karlsfeld adlı araştırmacının, Saint Charles'tan hiçbir zaman Yahudi sevkıyatı yapılmadığını tespit etmesiyle doğmuştu. Sevkıyatlar liman bölgesindeki D'Arence Garı'ndan ve Marsilya'dan 1.5 saat uzaklıktaki Fréjus Garı'ndan yapılmıştı. Necdet Kent'in dört yıl görev yaptığı şehirdeki garları karıştırması akıl alır gibi değildi. Olayı Necdet Kent'le yaşadığı söylenen Sidi İşçan adlı konsolosluk görevlisi çoktan öldüğü için, Kent'i ancak kurtardığı kişiler doğrulayabilirdi. Ancak Necdet Kent, hayatını kurtardığı bazı kişilerin zaman zaman mektup yazdığını söylediği halde, nedense bu önemli olayın tek belgesi olan mektupları saklamadığı ve bu kişilerin isimlerini hatırlamadığı için, onlardan da olayı doğrulamak mümkün olmamıştı.

Corinna Guttstadt son olarak İsrail'deki *Yad Vashem* Soykırım Müzesi'ne bir mektup yazmıştı. Merkezden gelen cevapta, Necdet Kent'e 'Adil-Dürüst İnsan' madalyasının verilmesi için Türk Dışişlerinin yürüttüğü ısrarlı çabalara rağmen, Necdet Kent'in anlattığı olaydan sağ kurtulan biri ile karşılaşılmadığı ve/veya olayı ispat eden herhangi bir belge bulunmadığı için bu madalyanın verilemediği yazılıydı! Bütün bunların ne anlama geldiğini siz okurların takdirine bırakıyorum.

Ama şunu rahatlıkla söyleyebilirim: Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği 'aktif tarafsızlık' politikası, ciddi bir Nazi sempatizanlığı ile gölgelenmişti. Türkiye iddia edildiği gibi değil binlerce Yahudi'yi kurtarmak, katı mülteci politikaları ile binlercesinin ölümüne katkıda bulunmuştu. Ama Avrupa'daki pek çok ülkenin benzer şekilde davrandığını düşününce, Türkiye'nin onlardan daha fazla utanmasına gerek yok. Yeter ki tarihten ders çıkarılsın, yeter ki kurbanların acılarından sahte hikâyeler, sahte kahramanlar üretilmesin...

Balat Fırınları ve Talat Paşa'nın Cenazesi

6 Ocak 1943'te İstanbul Emniyet Müdürü Nihat Haluk Pepeyi, yanında azınlıklardan ve yabancılardan sorumlu Dördüncü Şube Müdürü Salâhattin Korkud ve İstanbul Emniyet Müdür Muavin Ahmet Demir ile Almanya'ya gitmişti. İddialara göre heyeti Almanya'ya götüren uçağı Hitler göndermişti. Gezinin amacı, gazetelere "mesleki tetkiklerde bulunmak" ve "16 Mart 1921 tarihinde Berlin'de bir Ermeni suikasti sonucu hayatını kaybeden eski Sadrazam Talat Paşa'nın kemitlerinin İstanbul'a nakledilmesi" olarak aksettirildi. Britanya Dışişleri Bakanlığı'na göre heyet gezi sırasında Sachsenhausen Toplama Kampı'nı ziyaret etmişti. Rıfat N. Bali'ye 2004'te konuşan Nihat Haluk Pepeyi'nin yeğeni Tarık Pepeyi'ye göre ise sadece müstahkem mevkileri ziyaret etmişlerdi ve Haluk Bey Hitler rejiminin uygulamalarından "tiksinmişti". Pepeyi'nin yanında bazı malzemeler getirdiği söylendi. Reha Oğuz Türkkan, 1944'te yargılandığı Turancılar Davası sırasında tutuklu iken uğradığı işkenceler bağlamında *Tabutluktan Gurbete* adlı kitabında şunları anlatmıştı:

"Başımdan birkaç karış mesafede, her biri sokak ampulü kadar büyük üç, belki de dört gayet iri ampul yanıyordu. Işıklar mavimtrak beyazdı. Ampullerin içinde mutat harici helezoni bir takım filamanlar vardı. Sonradan öğrendiğime göre bunları o zamanki polis müdürü, Nazi Almanya'ya bir seyahati sırasında öğrenip getirmiş. Mahiyetlerini bilmiyorum, fakat tesirlerini pek iyi biliyorum. Bu müthiş sıcak günde, havasız daracık tabukluk içinde yarattıkları muazzam sıcaklığı bir tarafa bırakın. Asıl korkuncu, insanınbaşında ve beyninde yarattıkları sancıydı. Tarifi zor bir sancı. En şiddetli baş ağrısıyla bir alakası yok. Ağrı şakaklar ve alın nahiyesinde değil, kafanın orta ve üst taraflarında. Sanki kızgın şişler beyninize sokuluyor ve içinde oynatılıyormuş gibi. Gözlerim kısılıyor, dişlerim gıcırdıyor ve avazım çıktığı kadar

bağırıyordum. Kollarımdan asılı olarak, terden suya batmış gibi sıkılsıklam ve inkıtasız çığlıklarla bağırarak sallanıp durdum."

İstanbullu Yahudilere göre ise Pepeyi'nin Almanya ziyaretinin amacı, insan yakma fırınlarını yerinde inceleyip, aynını Türkiye'de kurmaktı. Bu bağlamda Balat'ta ekmek fırını olarak inşa edildiği söylenen ama hiçbir zaman faaliyete geçmeyen bacalı bir bina ve yine Balat'ın Lonca semtinde duşlu modern bir hamam, Yahudiler tarafından 'Los Ornos de Balat' (Balat Fırınları) olarak anılacaktı.

Gezinin resmi konusu olarak takdim edilen Talat Paşa'nın cenazesi ise, Pepeyi'nin Türkiye'ye dönüşünden (11 Şubat 1943) 10 gün sonra Türk-Alman ilişkilerini güçlendirmek isteyen Adolf Hitler tarafından üzerinde Nazilerin sembolü gamalı haç bulunan bir trenle Türkiye'ye gönderildi. Talat Paşa'nın cenazesi, Ermeni Meselesi'ne devletin nasıl baktığının sembolik bir ifadesiydi, çünkü cenaze askeri törenle, İttihatçıların 'Anıtkabir'i sayılan Abide-i Hürriyet'in 50 metre yakınına defnedildi.

Özet Kaynakça: Corinna Guttstadt, "Hakikaten 'İnanılmaz Bir Öykü'", *Toplumsal Tarih*, S.168, Aralık 2007, s.56-65; Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000; Rıfat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, 2004; a.g.y., *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim, 2003; a.g.y., "Talat Paşa'nın Kemiklerini mi, Nazi Fırınları mı?", *Toplumsal Tarih*, S.150, Haziran 2006, s.42-47.

1941 YILININ 20 KUR'A İHTİYATLARI

Alman ordularının Yunanistan'a doğru ilerlediği günlerde, 17 Mart 1941 tarihli *Vatan* gazetesinde, başyazar Ahmet Emin Yalman şöyle yazıyordu:

> "Size birisi 'Beşinci koldan mısınız?' diye bir sual sorsa nefretle, hiddetle şu cevabı verirsiniz: -Ne münasebet? Ben çok şükür imanı tam bir Türküm. Fakat bilir misiniz ki beşinci kol mikrobu her saniye sizi kollamakla meşguldür. Siz onun gözünde bir avsınız, işine yarıyabilecek bir yayma vasıtasısınız. Sizi gafil avlamak için her kalıba, her kıyafete girmeyi iş edinmiştir. Beşinci kol fısıltı ile iş görür. İşi, gücü sizin kulağınıza sağdan, soldan bir şeyler fısıldamaktır. Bunların çoğunu gülünç bulur, söyleyeni terslersiniz. Fakat boşta bulup da bir tanesine inandınız mı ve bilgiçlik taslamak için başkasına tekrar ettiniz mi, işiniz bimiştir. Hiç haberiniz olmadan beşinci kolun bozguncu gönüllüleri arasında size vazife verilmiştir ve memleketin emniyeti, selameti, birliği aleyline size bir iş gördürülmüştür. Hele İstanbul'da yaşayan Türk vatandaşları, beşinci kolun şuursuz bir gönüllüsü haline inmemek için gözlerini daima dört açmak zaruretindedirler. Ruhu pak, imanı tam Türk İstanbul'un yanında bir kozmopolit, levanten İstanbul bulunduğunu bir saniye bile hatırımızdan çıkarmamalıyız. (...) Kozmopolit ve levanten muhitler daima ürkektir, telaşçıdır, bozguncudur. Fena bir niyeti olmasa her rivayete derhal kanar ve bunu yayar. Beşinci kolun gözünde böyle bir bataklık, mikrop üretmek için en müsait bir muhittir. Beşinci kolun, kozmopolit İstanbul'u bir nakil ve neşir vasıtası diye kullanarak

yapmak istediği şey, bizim imanımızı, emniyetimizi, birliğimizi, istikrarımızı sarsmaktır."

Bu yazıdan bir kaç hafta sonra, Alman orduları Yunanistan'ı işgal etti. Genelkurmay Başkanlığı da 22 Nisan 1941 tarihli ve 2/15642 Sayılı Kararname ile, 1902 ila 1914 doğumlu[15] (yani 27-39 yaş arası) "gayri İslamların", Nafıa (Bayındırlık) Vekâleti'nin emrine verilmek üzere askere alınmasını emretti. Bir gün kapılarında beliren jandarmalar, çoğunluğu İstanbullu gayrimüslim 12 bin gayrimüslim erkeği, sivrisinek kaynayan ve sıtma yayan bataklığın, rutubet, çamur ve aşırı sıcağın bunalttığı, su darlığı çekilen altyapısız kamplara gönderdiler.

Rıfat N. Bali'nin aktardığı bir ABD raporunda olay şöyle özetleniyordu:

"10 Nisan 1941 tarihinde yayımlanan resmî seferberlik ilanını takiben İstanbul vilayetinde ikamet eden yirmi kur'a gayrimüslimler silahaltına alındılar; askerî veya yarı askerî inşaatlarda çalıştırılmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerine sevk edildiler. Bu hususi seferberlik emriyle askere alınanların sayısı her ne kadar açıklanmadıysa da, güvenilir bir tahmin bu rakamın 30 bin civarında olduğunu göstermekte. Bedeni engelli olmalarını mazeret olarak gösteren askerler, şayet yürümelerine mazeret olacak bir engelleri yoksa seferberlikten muaf sayılmadılar (...) İstanbul bölgesinde ikamet eden 25 ila 45 yaş arasındaki Rum, Ermeni, Yahudi erkeklerin tamamının aniden askere alınmalarının ve bu kararın bugün itibariyle halen meriyette olmasının, bu bölgenin iktisadi hayatı üzerindeki fark edilebilir bir etkisi olduğu aşikârdır. Harp sebebiyle zaten durgun olan piyasa gayrimüslimlerin ticari faaliyetlerden çekilmeleri neticesinde daha da durgunlaştı (...) Gayrimüslim askerlerin maruz kaldıkları davranışlar hakkındaki raporlar muhtelif. Çoğunun meşakkatlerle karşılaştıkları şüphesiz,

15 Rumi Takvim'e göre 1312-1329 tarih aralığında doğmuş olanlar.

zira bazıları çeşitli sebeplerden dolayı hiç askerlik yapmamıştı; çoğu da Türk askeri için tabi olan zor hayata alışık değildi. Şehrin rahat hayatından gelenler arasından birçoğu hastalandı ve bazısı hayat şartlarından dolayı vefat etti."

18 Mart 1942'de yayımlanan 2/17556 Sayılı Kararname ile "her doğumdan", yani yaşı kaç olursa olsun gayrimüslimler (bu sefer İstanbul dışındakiler de) askere alındı.

O sıralar henüz dört-beş yaşlarında olan Ohannes Garavaryan, babası Suren'in, Taksim Sakız Ağacı'ndaki evlerinden iki jandarma ve bir polisle derdest edilip, Sultanahmet Meydanı'nda tel örgülerle çevrili alana tıkılmasının yürek burkan hikâyesini şöyle bitirmişti:

"Üçüncü gün babamı görmeye gittiğimizde tel örgünün içinde kimsecikler yoktu. Babasını, kocasını, oğlunu görmeye gelenler korkuyla etraflarına bakınıyor, Nereye götürdüler acaba? Ne yapacaklar acaba? diye birbirlerine soruyorlardı. Kimsenin ne olup bittiğinden haberi yoktu.

Babasız kalmıştım. Çocukluğumun en kara günleridir o günler. Birçok acımı, korkumu unuttum, ama babamın götürülüşünü, tel örgüler içindeki halini hiç unutmadım. Bunca yıl geçti aradan, hâlâ bazen rüyama girer. Bir müddet sonra haber geldi. Babamı ve diğer erkekleri, Amele Taburu denen askerlik taburuna almışlar. Demiryollarında, taş ocaklarında zorla çalıştırıyorlarmış. Bu haber evimize mutluluk getirdi. Ben çok sevindim. Amele Taburu'nun ne demek olduğunu bilmiyordum. Ama babam ölmemişti, bir gün dönecekti..."

Silah verilmeyen, üniforma olarak, 1939 Erzincan depreminde Yunanistan'dan yardım olarak gönderilen çöpçü elbiseleri giydirilen bu 'askerler', Zonguldak'ta tünel inşaatlarında, Ankara'da Gençlik Parkı'nın yapımında, Afyon, Karabük, Konya,

Kütahya illerinde taş kırma, yol yapma gibi ağır işlerde çalıştırılmışlardı. Ama en kötüsü, 'gâvur askerler' diye alay edilmişler, aşağılanmışlardı.

Kimi gerçek, kimi söylenti pek çok olay yüzünden bu askerler imha edilmek üzere toplandıklarına inanmışlardı. Nasıl inanmasınlar, kazdıkları çukurların başında onlara nezaret eden çavuşları "İstanbul'u unutunuz! Bu çukurlar sizin mezarınız olacak!" diye bağırıyorlardı.

Mareşalin himmetiyle mi?

Yirmi Kur'a İhtiyatlar, 27 Temmuz 1942 günü terhis edildiler. İddialara göre onları evlerine geri gönderen, "İslam dininin en yüksek ahlaki değerlerine göre yaşayan" Mareşal Fevzi Çakmak'tı. Yine Ohannes Garavaryan'a kulak verelim:

> "Bir sene kadar sonra babam eve geldi (...) Babamın arkadaşları, akrabalarımızdan, tanıdıklarımızdan erkekler babamın etrafını sarmışlardı. Ben babamın yanında duruyordum. Babam durmadan başlarına gelenleri, yaşadıklarını anlatıyordu. Acılı olaylara bile gülüyordu misafirlerimiz. Babamı özlemiştim. Bir daha kaybetmemek için elinden tutuyordum. Babam gülünce ben de gülüyordum. Evimiz düğün evine dönmüştü."

20 Kur'a İhtiyatlar'a alındığında askerlik görevini daha yeni tamamlamış olan Vitali Hakko bu ikinci terhis kararı karşısında duyduğu tedirginlik dolu sevinci şöyle anlatacaktı: "Bitmeyecek hiçbir şey yoktur. Toplam onsekiz ay süren askerliğim de bir gün sona erdi. Tabii sevindik. Ama üç gün sonra yeniden askere çağrılmayacağımızı kim temin edebilirdi? Hiç kimse! Bizler de böyle yarı sevinçli, yarı tedirgin İstanbul'un yolunu tuttuk."

Vitali Hakko'nun hisleri onu yanıltmamıştı. Sadece üç buçuk ay sonra, 11 Kasım 1942'de, ülkedeki gayrimüslimlerin iflahını kesecek olan Varlık Vergisi Kanunu Meclis'te kabul edilecekti...

Özet Kaynakça:

Rıfat N. Bali, *Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri: II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni*, Kitabevi Yayınları, 2008; "6-7 Eylül 1955'e tanıklık edenler anlatıyor", Hazırlayan: Kemal Yalçın, *AGOS*, S.597, 7 Eylül 2007.

1940 MİLLİ KORUNMA KANUNU

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan iyi bir ekonomik miras almamıştı. Ama yine de 1926-1939 yılları arasında yılda yüzde 7,4 oranında büyüme gerçekleşmişti. Buna göre 1939 yılında kişi başına düşen gelir 150 TL civarındaydı. Ancak 1939 sonbaharında başlayan II. Dünya Savaşı Türkiye'yi ekonomik açıdan daha büyük sıkıntıya soktu. Zaten kıt olan kaynakların önemli bir kısmı askerî harcamalara gidiyordu. 1938'de Milli Müdafaa Vekâleti'ne ayrılan pay yüzde 30,3 iken, 1939'da yüzde 43,3 olmuştu. Yani bütçeden kamuya aktarılacak kaynaklar iyice kısıtlı hale gelmişti.

25 Ocak 1939'ta kurulan Refik Saydam Hükümeti'nin bütçe açıklarına karşı bulduğu çareler esas olarak katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyattan el koyma şeklindeydi. Bunun için 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen Milli Korunma Kanunu'na[16] göre, ülkenin savaşa girmesi, genel seferberlik ilan edilmesi gibi olağanüstü durumlarda, hükümete olağanüstü yetki ve görevler veriliyordu. Bu olağanüstü yetki ve görevler arasında, sanayi ve maden kuruluşlarının üretim programlarını belirlemek, buralarda çalışan kişilerin işe alınış ve çıkışlarına karar vermek, iş saatlerini belirlemek, iş hayatı ile ilgili kanunların uygulanmasına ara vermek, bu kuruluşların ürettiği malları devletin belirlediği fiyattan satın almak, malların tüke-

16 1960 yılına kadar yürürlükte kalan kanunun resmi adı Milli Korunma Kanunu olmakla birlikte, kaynaklarda Milli Koruma Kanunu şeklinde de geçmektedir.

timini sınırlamak, hükümetin programına uymayan kuruluşları kapatmak veya devralarak işletmek, hükümetin gerekli gördüğü yerlerde ziraat üretimini yönlendirmek, çiftçilikten anlayan her kadın ve erkeği kendi işini ihmal etmemek kaydıyla 15 km mesafedeki herhangi bir özel veya devlet işletmesinde ücretli olarak çalıştırabilmek gibi radikal tedbirler vardı. Hükümetin kararlarına, programına uymayanları ağır para ve hapis cezaları bekliyordu. Bu kanunlar çıkarkan özellikle emekçilerin aleyhine maddelere kimse itiraz etmemiş, hatta çalışma süreleri ile ilgili öneriler hep az bulunmuştu.

Kanun katı şekilde uygulandı. Hükümet kendi oluşturduğu komisyonlar aracılığıyla el koyacağı ürünlerin, malların, makinelerin, mülklerin fiyatını belirledikten sonra satın alma yoluyla ürün stoklamaya başladı. Şikâyetler genellikle fiyatların tek taraflı ve düşük tespit edildiği yolundaydı. Örneğin daha önce Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kilosuna 8 veya 8,5 kuruş ödediği hububata şimdi hükümet 5 kuruş veriyordu. Bu da birim başına yüzde 30-35 oranında düşük fiyat demekti ki, bunun zaten sınırlı olan hane bütçesinde önemli bir daralmaya neden olduğu açıktı.

Zorunlu çalışma

Çalışma yükümlülüğü de sert şekilde uygulanıyordu. Örneğin Edirne, Safranbolu, Van, Diyarbakır, Bitlis ve Siirt'te özel nakil araçlarına ücretli iş yükümlülüğü getirilmişti. İstanbul dışındaki illerde oturan çalışabilir durumdaki işsizler ve yaptığı iş oturduğu yerden ayrılmasına izin veren kişiler, yılda en fazla 5 ay olmak üzere, hükümet için çalışmak zorundaydılar. Bu zorunlu çalışma ağırlıklı olarak Garp Linyitleri Ocakları'nda, Soma, Değirmisaz ve Tavşanlı Linyit Havzaları'nda uygulandı. *Vakit* gazetesinden Asım Us, 1938'de ziyaret ettiği Zonguldak

bölgesindeki çalışma koşullarını şöyle anlatmıştı: "Çatalağzı'nı gördükten sonra trene dönerken köylüler arasında bir konuşma yaptık. Birisi, her gün dört saat yürüdükten sonra maden kuyusuna geliyor, sekiz saat çalışıyormuş... Havzada kim bilir bunun gibi daha neler var?..."

Bu zorunlu çalışmaların köylüler üzerindeki etkilerini gazeteci Babanzade Şükrü Bey şöyle açıklamıştı:

> "Amele, daha ziyade civar kaza ve köylerden, hatta bir günlük, iki günlük yollardan gelen köylüler, yani ziraat adamlarıdır ki, bunlar açık havada çalışmaya alışmış kimselerdir. Yerin altında, karanlıkta uğraşmak müzic (usandıran) ve tatsızdır (...) Binaenaleyh, zaman zaman devlet bu ocak işine ehemmiyet verdikçe, amele meselesine temas etmeye mecbur olmakta ve eskiden jandarma ve zaptiye marifetiyle köylüler cebren sevk olunmakta idiler..."

Bunun dışında, kamu kuruluşlarında fazla mesai de uygulanıyordu. Bütün bu zorunlu çalışmalara ödenen ücret de çok düşüktü. Ancak bazı işverenler mevcut kanunu da yetersiz buluyorlardı. Kadınların ve çocukların geceleri de çalıştırılması için hükümetten talepte bulunuyorlardı.

Ekmeğin karneye bağlanması

1941 yılına gelindiğinde halk yaşamını sürdürmek için gerekli temel gereksinimlerini bile karşılamakta zorluk çekiyordu. Bazı yerlerde okul bahçelerinde buğday, patates yetiştirilmeye başlanmıştı. Aynı şekilde kâğıt, benzin gibi ithal edilen malların temini de güçleşmişti. Benzin yokluğu yüzünden taksiler tek-çift plaka uygulamasına gitmiş, benzin kıtlığından kimi otobüs seferleri iptal edilmişti. 1938 yılı fiyatları 100 birim olarak alındığında 1941 yılında fiyat endeksi 175.3 olmuştu. Yani hayat, yüzde 75 pahalılaşmıştı.

Hükümetin fiyat artışlarından halkın daha az etkilenmesi için bulduğu yöntem Fiyat Murakabe Komisyonu oldu. Komisyonun amacı başta ekmek, et ve şeker olmak üzere temel besin maddelerinin fiyatlarını denetim altında tutmaktı. İlk olarak 22 Şubat 1941'de Tek Tip Ekmek Kararnamesi çıkarıldı. Kararnameye göre ekmeğin yüzde 85'i buğday, yüzde 15'i çavdar ununundan yapılacak, fiyatı da 13,5 kuruşu geçmeyecekti.

Ancak fiyatlar düşmediği için önce ekmeğin un bileşimi ile oynandı (yüzde 50 buğday, yüzde 30 arpa ve yüzde 20 çavdar ununa izin verildi), fırınlar mıntıkalara bölündü ve yalnızca kendi bölgelerine ekmek çıkarmalarına karar verildi. Buğday ununundan pasta ve benzeri yiyeceklerin yapılması yasaklandı.

Ama bunlar da çare olmayınca 1942 yılının Şubat ayında ekmek karneye bağlandı. Bundan böyle 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187.5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram ve ağır işçilere 750 gram ekmek karneyle dağıtılacaktı. Günlük ekmek istihkakı 1942 yılının Nisan ayında 175 grama, Mayıs ayında İstanbul'da 150 grama kadar düştü. Bu durum uzun süre böyle devam edecek, ancak 1944 yılının Eylül ayında 375 grama, 1945 yılında 450 grama çıkacaktı.

Benzer bir durum başka mallarda da yaşandı. Başvekil Refik Saydam 1 Şubat 1942'de radyodan yaptığı şu konuşmada şöyle anlatmıştı durumu:

> "Bazı şehirlerde evvela ekmeğe karşı gösterilen hücum karne usulünün tatbiki üzerine durdu. Fakat istikametini değiştirerek, şekere teveccüh etti (yöneldi). Memleketin şeker istihsali (üretimi) normal ihtiyaçları karşılayacak miktarda olduğu halde, toplamalar, saklamalar başladı. Ve nihayet şeker istihsalini azaltmak için fiyat yükseltmek ve satışı tahdit etmek (sınırlamak) mecburiyeti hasıl oldu. Şimdi de bazı yerlerde kibrit ve bazı inhisar (tekel) maddeleri alıp toplayanlara rastlanıyor."

Benzer ifadeler ama bu sefer karaborsacıların kimliğini de içeren şekilde, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun şu satırlarında da görülebiliyordu:

> "Zeytinyağı piyasasını tekeline alan bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, genel müdür ve saire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırıttıklarını görebilirdiniz... Etraf ise, bunların işbirlikçileri olan sırtlarını devlet nüfuzuna yada nüfuzlu politikacılara dayayarak halkı haraca kesen, tekelcilerden, karaborsacılardan geçilmiyordu."

Varlıklı kesimlerin kayıpları

Bir yandan karaborsacılık ve yüksek kârla mal satarak zenginleşenler vardı, ama Milli Korunma Kanunu üst gelir gruplarını da çeşitli yollarla fakirleştiriyordu. Örneğin Sokoni Vakum Kumpanyası'nın Hukuk Müşaviri Ethem Bey'in *Belkız* adlı tankerine, Shell Kumpanyası Umumi Katibi Kadri Cenani'ye ait Poyraz tankerine; İzmit Oksijen ve Buz Fabrikası'nın sahibi Veysel Aktaş'a ait dizel jenaratörlere; Pedotti Tuğla ve Ankara Çimento Fabrikası'nın bazı makinalarına; İstanbul Kuzguncuk'ta Hayrettin Süleyman Bey'e ait binaya ve Aleko Dulo Deri Fabrikası'na; Siirt Yeni Hayat Un Fabrikası'na ve daha başkalarına devletçe el konulmuştu. Bu el koymalar söz konusu kişilerin ve firmaların ekonomik durumunu bozduğu gibi, devletin nereye kadar gidebileceğini kestirememenin yarattığı rahatsızlık da söz konusuydu.

Sonuç olarak, bir yandan zorunlu çalışma ve düşük ücretler, bir yandan hayat pahalılığı (1938'de 100 olan fiyat endeksi, 1946'da 427'e çıkmıştı) ve kıtlık, halkın yoksul kesimlerini daha da yoksullaştırırken, bir yandan burjuva kesimleri de dahil olmak üzere tüm toplumun ruh halini kötüleştiriyor, geleceğe güvenini azaltıyor, toplumsal kesimler arasındaki düşmanlığı

körüklüyordu. Bu sosyal, ekonomik ve psikolojik tablonun siyasi faturasının çıkması yakındı...

Özet Kaynakça:

Metin Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Metis Yayınları, 1989; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İletişim Yayınları, 2009; Asım Us, *Hatıra Notları (1930-1950)*, Vakit Matbaası, 1966; Babanzade Şükrü, "Milli Koruma Kanunu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S.1, 1939, s.318-329; Orhan Tuna, "Türk İş Hukuku ve Milli Korunma Kanunu", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S.1, 1939, s.330-351; *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Editör: Oya Baydar, Danışman: Oya Köymen, Tarih Vakfı ve İş Bankası ortak yayını, 1999; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, 1982; Nurşen Gürboğa, "Madencilikte İş Mükellefiyeti: Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947)", *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi*, Editörler: Turaj Atabaki, Gavin D. Brockett, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

1942 VARLIK VERGİSİ KANUNU

1942 yazında, İstanbul gazetelerinde, genel olarak gayrimüslimleri, özel olarak Yahudileri hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk, vurgunculuk ve ihtikâr (aşırı kâr) fiilleri ile ilişkilendiren haberler ve karikatürler birbirini izlemişti. Rıfat N. Bali'nin derlediği bazı başlıklar şöyleydi: "Vurgunculara ders olsun. İzmir'de bir Yahudi 5 sene hapse mahkûm oldu." (*Tasviri Efkâr*, 1 Temmuz 1942), "Üç Yahudi'nin marifeti. Limon tuzu yerine sıhhate muzır (zararlı) maddeler satıyormuş." (*Tasviri Efkâr*, 4 Temmuz 1942), "Mal saklayan tacirler, iki Yahudi ticarethanesi sahipleri milli korunma mahkemesine verildi." (*Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1942), "150 vagonluk bir kâğıt meselesi. Kâğıtları Romanya'dan getirten Yahudilerin çevirmek istedikleri oyunları önlemek lazımdır." (*Tasviri Efkâr*, 21 Ağustos 1942), "Karpit ihtikârı yüzünden bir Yahudi tüccar kırk bin lira fazla kâr temin etmiş." (*Tasviri Efkâr*, 28 Ağustos 1942), "İki Yahudi çocuğunun marifeti! Hava Kurumu menfaatine rozet dağıtırlarken kutuya atılan paraları çalıyorlardı." (*Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1942), "İstifçi iki Yahudi yakalandı" (T*asviri Efkâr*, 9 Eylül 1942), "Eroin satan bir Yahudi." (*Tasviri Efkâr*, 15 Eylül 1942), "Maruf Yahudi tüccarı Simon Brod dün tevkif edildi." (*Tasviri Efkâr*, 18 Eylül 1942) "Yahudi dalaverası. İhtikâr yaptığı yetmiyormuş gibi bir de rüşvet teklif etti." (*Tasviri Efkâr*, 20 Eylül 1942), "Kiraların artmasına Yahudiler sebep olmuş." (*Tasviri Efkâr*, 8 Ekim 1942),

"Açıkgöz bir Yahudi filit yerine renkli su satıyormuş." (*Tasviri Efkâr*, 20 Ekim 1942)

"Kelle istiyorum!"

Bu hazırlıktan sonra 'Hececi' şairlerimizden Orhan Seyfi Orhon, 24 Eylül 1942 tarihli *Akbaba*'daki yazısında iktidarın ağzındaki baklayı çıkaracaktı:

> "Kelle İstiyorum! Ben ki bir tavuk bile kesilirken bakamam; karıncaları, sinekleri öldüremem, kelle istiyorum. Yumruklarım sıkılmış, dişlerim kısılmış, at meydanında kazan kaldıran yeniçeriden daha hiddetli bir sesle kelle istiyorum, vurguncunun kellesini!
>
> Onun, mülevves (pis) kafasının bir çürük kavun gibi önümde yuvarlandığını görsem ferahlıyacağım. Onun, iğrenç vücudunun boş bir çuval gibi karşımda süründüğünü görsem rahatlıyacağım. Böyle, dünyayı sarmış bir ölüm kalım mücadelesi içinde ben, vurguncuya karşı merhamet tanımam, şefkat tanımam, adalet tanımam, kanun, nizam, usul, hiç bir şey tanımam! Bence onun cezası, para değil, hapis değil, dükkân kapamak değil, neyif (sürgün) değil; müsadere, yağma, falaka, işkence, zindan veya ölüm olmalı!
>
> İktisat prensipleri bana vız gelir! İster misiniz gizli mahzenlerin aralıklarından pirinç kazevileri (sazdan örülme sepet), şeker sandıkları, un çuvalları, yağ tenekeleri sürüyle meydana çıksın? İster misiniz apartmanların balkonlarından top top elbiselik kumaşlar, ipekliler, yünlüler, pamuklular sarksın? İster misiniz makarnalar serpantinler gibi sokaklara yayılsın, bisküviler konfetiler gibi caddelere dağılsın? İster misiniz eşya fiyatları durup dururken hiç yoktan yükselmesin? Pirince kum, una toprak, süte su, yağa müzahferat (parlak boya) karıştırılmasın? İster misiniz müstehlikin (tüketicinin) verdiği az farkla müstahsilin (üreticinin) eline geçsin? Altın spekülasyonu, on misline arsa alışlar, apartıman satışlar, villa yaptırışlar olmasın?

Öyleyse siz de benimle beraber olun! Gelin, yakalanıp cezasını çekecek vurguncunun arkasından -eski devirlerde olduğu gibi- gülbank çekelim: -Vur vuranın, kır kıranın, destursuz bağa girenin, karaborsa fiyatına mal sürenin, el altından iş görenin, memlekete zarar verenin hali budur, hey!"

Gazetelerde suçlananlar başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslim zenginlerdi, ama 'savaş zenginleri' yaratan politikaları yüzünden halk Başbakan Refik Saydam'dan da adeta nefret ediyordu. Hava böyleyken Refik Saydam 7 Temmuz 1942 gecesi aniden öldü. 9 Temmuz 1942 günü hükümeti kurmakla görevlendirilen Şükrü Saraçoğlu 5 Ağustos'taki güven oylamasından sonra şöyle dedi:

"Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal (en az onun kadar) bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız!"

Saraçoğlu Hükümeti'nin ilk icraatı, beklentileri karşılamayan Milli Korunma Kanunu'nun yerini alacak Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmak oldu. 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM'de oturumda hazır bulunan 350 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilen kanuna göre bazı varlıklı kesimlerden bir defalık olağanüstü servet vergisi alınacaktı.

Kanunun amacı

Aynı gün TBMM'de milletvekillerine hitap eden Başbakan Saraçoğlu kanunun amacını ve nasıl uygulanacağını (özgün imlasıyla) şöyle açıkladı:

"Uzun incelemelerden sonra hazırlanan bu kanun tasarısına göre başlıca üç kaynaktan para toplanacaktır. Bu kaynaklar önem

sırasiyle şunlardır: Tüccarlar, Emlak ve Akar Sahipleri, Büyük Çiftçiler (...) Verginin kişilere göre miktarını altışar kişilik komisyonlar belirtecektir. Bu komisyonlara Vali ve Kaymakamlar başkanlık edecek, Defterdar ve Malmüdürleri de Maliyeyi temsil edeceklerdir. Öteki dört üye halkça seçilmiş olan Belediye ile Ticaret Odası ya da Ziraat Odası üyeleri arasından seçilecektir. Bu komisyonların verdikleri kararlar kesindir ve değiştirilemez. Verginin belirtilmesi ve alınması için zaman geniş olarak bırakılmamıştır. Çünkü bu işi, para kuvvetiyle yapılacak yolsuzluklardan ve her çeşit düzenbazlıktan korumak istedik. Bu nedenlerle vergilerin tespit ve ilanı için 15 gün koyduk. Bunu izleyen 15 gün içinde tahsilini şart koştuk. Bunu izleyen birinci haftada % 1 fazlasiyle, ikinci haftada ise % 2 fazlasiyle tahsilini şart tuttuk. (...) Bu kanun ile amaçladığımız hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun uygulanmasından Türk parasının kıymetlenmesi, vurguncular üzerinde toplanan halk düşmanlığının silinmesi vergileri önlemek için zorunlu olarak satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir ölçülü durum yaratması gibi ikinci derece yararların meydana çıkması da olmayacak şeyler sayılamaz."

"Halkın hissiyatı: Asmalı!"

Aka Gündüz (eski Teşkilat-ı Mahsusacı Enis Avni) 13 Kasım 1942 tarihli *Yeni Sabah*'taki "Reyler ittifakla verildi" başlıklı yazısında, memleketin yedi bölgesini dolaştığını, yarenlikler çerçevesinde yaptığı gizli ve açık ankette vatandaşlara 'vurguncu hakkında ne düşünüyorsun?' diye sorduğunu anlattıktan sonra aldığı cevapları paylaşıyordu:

"Mütalealar, fikirler tümen tümendi: Asmalı. Kesmeli. Kuşbaşı doğramalı. Kıymasını iki çekmeli. Gırtlağına erimiş kurşun akıtmalı. Malını mülkünü millet Hazinesine almalı. Bir çınarın altına kazık çakmalı, sağ bacağını bu kazığa, sol bacağını da çekip yere

indirilen çınar dalına bağlamalı, sonra dalı birdenbire bırakarak gövdesini eşek pastırması gibi ikiye ayırmalı. İşkembesine zift doldurup güneşe asmalı. İki gözünü oyup bir avucuna vermeli. Kırk katırın kuyruklarına bağladıktan sonra kırkına birden kırbaç atmalı. Harbin sonuna kadar her gün yedi yerinden cımbızlayıp koparmalı. Temmuz ortasında çırılçıplak edip çöplükteki sineklere peşkeş çekmeli. Vesaire, vesaire... Bu kanunun mucip sebepleri de bir noktada toplanıyordu. On sekiz milyonun selameti için bin sekiz yüz kişi feda edilebilir. Bu kanun ve bin sekiz yüz üzerinde reyler ittifakla verildi."

Verginin uygulanışı

Halkın çoğunluğunun, Aka Gündüz'ün aktardığı gibi gaddarane duygularla olmasa bile muhtemelen büyük memnuniyetle karşıladığı kanunun metninde 'gayrimüslim', 'Müslüman' gibi ayrımlar yoktu ama dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'ye göre uygulamada yükümlüler, Maliye Bakanlığı'nın belirlediği dört gruptan birine göre vergilendirildiler: M grubu (Müslümanlar) takdir edilen matrahın (vergiye esas alınan miktarın) % 12.5'ini; G grubu (gayrimüslimler) % 50'sini; D grubu (dönmeler) % 25'ini; E grubu (ecnebiler) % 12.5'ini ödemekle yükümlüydü. Çiftçiler de % 5'ini ödeyeceklerdi.

18 Kasım 1942'de vergi listeleri yayımlandığında görüldü ki, Varlık Vergisi'nin % 70'i İstanbul'daki mükelleflere tahakkuk ettirilmişti. Bunların da % 87'si gayrimüslimdi. Gayrimüslimlerin mali güçleri ile uygulanan vergi oranları Müslümanlara uygulananlara göre yüzlerce kez daha ağırdı. Gayrimüslimler arasında da Ermenilerin vergisi en yüksek orandaydı.

Rıfat N. Bali'ye göre bazı özel uygulamalar şunlardı:

"a) Balıklı Rum Hastahanesi'nde kalan akıl hastaları, hastalıkları nüksetmediği zaman hastane içinde arızi işlerde çalıştırılmalarının karşılığında aldıkları çok cüzi meblağlardan ötürü vergilendirildiler;

b) Konsinye mal satan ve tüm sermayeleri seyyar bir el arabası olan seyyar satıcılar vergilendirildiler;

c) Ticari firmalara, üçüncü şahıslara olan borçları ve varlıklarının nevii (emtea, gayrimenkul) dikkate alınmadan resmî sermayelerinin ve görünür varlıklarının birkaç misli bir vergi tarh edildi;

d) 1939 yılında tasfiye edilmiş şirketler bile vergilendirildiler. Kollektif ortaklıklarda işten ayrılmış olan ortaklar da vergilendirildiler;

e) Türk memurlar vergilendirilmediler. Buna karşılık hizmetçiler ve asansör kabin memurları dahil olmak üzere ücretle çalışan tüm gayrimüslim memurlara asgari beşyüzer lira vergi tarh edildi;

f) Vergisini ödemeyen Türklere karşı hiçbir yaptırım uygulanmadı.

g) Limited şirketlerde gayrimüslim ortaklar iflas ettirilecek oranda vergilendirildiler, Müslüman ortaklar ise vergilendirilmediler;

h) Verginin tarhi sırasında Müslüman-gayrimüslim ayırımcılığı o kadar belirgin bir hal aldı ki, Müslüman adlarına sahip gayrimüslimlere ağır bir vergi tahakkuk ettirilmedi. Buna karşılık gayrimüslim ve yabancı adlara sahip Müslümanlar gayrimüslim sanılıp kendilerine ağır bir vergi tahakkuk ettirildi. (...)"

Aşkale sürgünleri

Bu yüksek vergileri ödeme süresi 20 Ocak 1943 günü bitecek, ertesi gün hacizler başlayacaktı. Hacizlerin nasıl yapıldığını Rum gazetesi *Apoyevmatini*'nin halen yayın müdürlüğünü yapan Mihail Vasiliadis gazeteci Celal Başlangıç'a şöyle anlatmıştı:

"Beyoğlu Karakolu'nu biliyorsunuz? Kalyoncukulluk Sokağı ile Tarlabaşı Bulvarı'nın kesiştiği yerde, karakolun tam karşısındaydı benim doğduğum ev. Babam Aristodumas diş hekimiydi. Ben doğmadan 10 gün önce beyin kanaması geçirmiş. Yatalaktı. Eve memurlar geldi. Yanlarında bir hamal vardı. Babamı yatağından tutup yerdeki şilteye indirdiler. Yatağı alıp gittiler. Giderlerken de 'İyi ki böylesin, Aşkale'ye gitmeyeceksin' dediler. Babamın muayenehanesi evimizin karşı odasıydı. El koydukları eşyaları o odaya tıktılar, kapıyı da mühürlediler. Daha doğrusu gelen memur, yanındaki hamala, 'Kapıyı kapa ve mühürle' diye emir verdi. Zavallı bir adamdı hamal. Pabucunun arkası basık, topuğu kalkık, pantolonu yamalı, üstü başı ter kokan fakat nur yüzlü bir adamdı. Oyuncağımı bile aldılar. Bu arada odaya tıkılan eşyaların arasında benim de sallanır bir oyuncak atım vardı. Tam kapıyı mühürlerken, 'Oyuncak atım' dedim. Adam anladı. Bağladığı ipi kapıdan çözdü. Bana kapıyı açtı. Atımı aldım. At kucağımda, adamın yüzüne bakıyorum gülerek. Adam da bana gülümserken birden yüzü dondu. Çünkü arkamdaki memur bağıra bağıra oyuncağımı koparırcasına elimden çekti, mühürlenmek üzere olan kapıyı açtı, içeri fırlattı oyuncağımı ve 'mühürle' dedi. Karşımdaki hamalın gözündeki yaşı gördüm. Fakat ben ağlamamam gerektiğini düşündüm. O adamın çirkinliği, öteki hamalın nur yüzü hâlâ gözlerimin önünde."

Bu tür muameleler yüzünden, yüksek vergileri ödemek istemeyen ya da ödeyecek durumda olmayan bazı mükellefler yurtdışına kaçmaya çalışıyorlardı. Kaçamayanlar veya kaçmak istemeyenlerden haraç mezat satılan mallarının bedeli vergilerini karşılamayan bini aşkın mükellef 27 Ocak 1943 tarihinden itibaren Eskişehir'in Sivrihisar ve Erzurum'un Aşkale ilçelerindeki çalışma kamplarına gönderilmek üzere bazı merkezlerde toplandılar. Aşkale'ye gönderilen 1.229 mükelleften 21'i (bir kaynağa göre 25'i) kötü hayat koşulları ve yetersiz tıbbi bakım

yüzünden kampta hayatını kaybetti. Hayatını kaybetmeyenler arasında ruh ve beden sağlığını, üzüntüye dayanamayan yakınlarını kaybedenler oldu.

Verginin kaldırılışı

Aşkale sürgünleri ancak, Avrupa'da savaş cephesindeki gelişmeler ve İsmet İnönü'nün ABD Başkanı Roosevelt ve Britanya Başbakanı Churchill'le görüşmek üzere Kahire'ye gitmesinin arifesinde, 17 Aralık 1943'te evlerine dönebildiler. Varlık Vergisi, Yahudilerin ABD nezdinde yaptıkları lobi faaliyetleri sonucu ABD'nin Türkiye'ye baskıları ve Nazilerin yenileceğinin anlaşılması sayesinde bir muhalif oya karşılık 310 kabul oyuyla 15 Mart 1944 tarihinde kaldırıldı.

Rıdvan Akar, bu dönemin mali bilançosunu şöyle özetlemişti:

> "Vergi ödeme oranı genelde "% 74.11 olmuştur. Tüm Türkiye'de gayrimüslimlerin payı 223.000.000 TL'ye (toplamın % 52'sine yaklaşmaktadır. Müslümanlar 122.500.000 TL (toplamın % 29'unu) ödemekle yükümlü kılınmıştır. Gerçekte gayrimüslimler 165.000.000 TL, Müslümanlar 115.300.000 TL, yabancılar da 33.000.000 TL ödemişlerdir. (...)"

Verginin İstanbul'da uygulanmasından sorumlu olan İstanbul Defterdarı Faik Ökte'ye göre ise, Varlık Vergisi kapsamında toplanan 315 milyon TL verginin 280 milyon TL gayrimüslimler ödemişti.

Bu rakamlar, 1942-1944 yılları arasında, gayrimüslim Türk vatandaşlarının mal varlıklarının önemli bir bölümünü kaybettiğine işaret ediyordu. Ama daha önemlisi gayrimüslimlerin, Cumhuriyet'in kuruluşunda vaat edildiğinin aksine, bu ülkenin eşit vatandaşı olmadıklarının farkına varmalarıydı. Faik Ökte bu duyguyu şöyle özetlemişti: "Varlık Vergisi'nde şöven

milliyetçiliğin, ırkçılığın damgası vardır. (...) Verginin bu karakteri Lozan'dan sonra yavaş yavaş kazanmaya başladığımız ekalliyetleri (azınlıkları) bizden soğutmuştur. (...) Esefle kaydetmek lazımdır ki, Varlık Vergisi bu yakınlaşma, bu kaynaşma konserinde falsolu bir nota olmuştur."

Özet Kaynakça:

Rıfat N. Bali, *The "Varlık Vergisi" affair:a study of its legacy, selected documents*, Isis Press, 2005; Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),* İletişim Yayınları, 2005; Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, 2000; Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, 1951.

1943 TOPRAK MAHSULLERİ VE 1945 ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNLARI

Varlık Vergisi Kanunu kaldırıldıktan birkaç ay sonra Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (TMVK) kabul edildi. 15 Mayıs 1943 tarihinde TBMM'ye sunulan tasarıya göre kanunun amacı ekonomik zorlukların toplumda dengeli biçimde paylaştırılabilmesi için maliyet fiyatlarının birkaç misli artan toprak mahsullerinden (yani köylülerden) bir vergi alınmasıydı. Vergi oranı, fiyatı hükümetçe saptanacak ürünler için % 8, diğer ürünler için % 12 olacaktı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu vergi ile yılda 110-130 milyon TL gelir beklediklerini açıklamıştı. Kanun 168 üyenin oylamaya katılmadığı bir oturumda, 283 oyla kabul edildi.

Başlangıçta üç mahsul yılı için çıkarılmış olan TMVK ile 1943 mahsul yılında 120 milyon TL, 1944 mahsul yılında 124 milyon TL, 1945 mahsul yılında 75 milyon TL olmak üzere toplam 319 milyon TL vergi toplanması hedeflendiği halde, toplanan vergiler sırasıyla, (yaklaşık) 57 milyon TL, 47 milyon TL ve 67 milyon TL oldu. İlave edilen 1946 yılında toplanan 60 milyon TL ile birlikte toplamda 234 milyon TL'ye ulaşıldı. Bu gelir tahmin edilen miktarın % 73'üydü. Üstelik devlet bu gelirin 1/6'sını vergiyi toplamak için harcamıştı.

Tarım sektörünün durumu

Bu verginin tahakkuk ettirildiği kırsal kesimin ekonomik du-rumu ise şöyle özetlenebilir: 1938-1939 yıllarında ekilen toprak miktarı 8 milyon 611 bin hektar iken üretilen buğday miktarı 3 milyon 814

bin tondu. Bu sayılar sırayla 1940'da 9 milyon 610 bin hektar ve 3 milyon 661 bin ton, 1941'de 9 milyon 602 bin hektar ve 3 milyon 135 bin ton, 1942'de 9 milyon 555 bin hektar ve 3 milyon 837 bin ton iken, 1943'de 7 milyon 854 bin hektar ile 3 milyon 159 bin tona düşmüştü. Bu sayılar tarım üretiminde önemli bir küçülmeye işaret ediyordu. Bu küçülme, yıllık ortalama % 1.7 artan nüfusla birlikte ele alındığında, halkın hızla fakirleştiği açıktı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Hükümetin köylünün lehine attığı adım ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK) oldu. 11 Haziran 1945'te kabul edilen kanunun en çok tartışma yaratan kısmı, son anda eklenen 17. Madde'ydi. Bu maddeye göre topraksız ya da az topraklı işçiler, ortakçılar ve kiracılar çok kolay bir şekilde işledikleri toprağın sahibi olabiliyorlardı. Toprakları dağıtılanlar, kendi seçtikleri yerde dağıtılmaya esas tutulan miktarın üç katı kadarını alacaklar, gerisi onu işleyenlere dağıtılacaktı. Türkiye gibi ortakçılığın yoğun olarak yaşandığı bir ülkede bu maddeyle, istenirse, birçok büyük arazi sahibinin topraklarına el koymak mümkün olabilirdi.

Kanun, 30 ila 500 dönüm arasında toprağa sahip "müstakil çiftçi ailelerinin yaratılması, çoğaltılması, devam ettirilmesi ve toprağın parçalanmaması gayesiyle" Çiftçi Ocakları'nın oluşturulmasını öngörüyordu. Çiftçi Ocakları'nın toprakları yalnız bir kişinin malı olabilecek, aile reisi öldüğünde de miras olarak yalnız bir kişiye bırakılabilecekti. Ailenin bakıma muhtaç olmayan diğer fertleri toprağın bırakıldığı kişiyi zor duruma düşürmeden bu kişi tarafından maddi olarak telafi edileceklerdi. Bu toprak hiçbir şekilde haczolunamayacak ve ipotek edilemeyecekti. İşlenmeyen topraklar derhal ocak reisinin elinden alınacak, ailedeki başka bir şahsa devredilecekti. Bu tür topraklarda her ne olursa olsun ortakçı kullanılmayacaktı.

Dörtlü Takrir

Özellikle Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral, Halil Menteşe gibi başını büyük toprak sahiplerinin çektiği bir grup, kanun tasarısına sert muhalefet etti. Menderes'in yaptığı en ilginç eleştiri, Çiftçi Ocakları'nın, Hitler'in nasyonal sosyalist rejiminin toprak iskan kanunu olan Erbhof Kanunu'ndan hemen hemen aynen iktibas edildiğiydi. Muhalefete rağmen ÇTK Meclis'te kabul edildi. Oylamaya katılmayan yedi kişiden Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, CHP Grubu'na Dörtlü Takrir adıyla bilinen belgeyi vererek muhalefetlerinin sadece bütçeye ve toprak yasasına olmadığını ifade ettiler. Dörtlü Takrir, yeni bir partinin doğumunun yakın olduğunun işaret fişeğiydi.

Kanun onaylanmıştı ama ÇTK'nın uygulanması Mayıs 1947'ye kadar geciktirildi. 1948 yılında İnönü, Tarım Bakanlığı'na, yasanın baş muhaliflerinden büyük toprak sahibi Cavit Oral'ı getirerek geri adım attı. Nihayet 1950 seçimleri öncesinde, CHP'nin büyük toprak sahipleriyle temastaki milletvekilleri, kanunun 17. Maddesi'ni iptal ettirdiler.[17] Böylece CHP iktidarı Arazi Vergisi, Hayvan Vergileri, Yol Vergisi, Milli Korunma Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi altında ezilen kırsal kesimle ilişkisini düzeltme şansını bir kez daha heba etti.

Özet Kaynakça:

Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İletişim Yayınları, 2009; Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Editör: Oya Baydar, Danışman: Oya Köymen, Tarih Vakfı, İş Bankası ortak yayını, 1999; M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi," *Birikim*, S.107, s.31-47.

17 Mayıs 1955'te Demokrat Parti iktidarı sırasında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 24 maddesi daha değiştirildi ve ÇTK, 1973 yılında çıkarılan ve yine uygulanmayan Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile yürürlükten kalktı.

MUSTAFA MUĞLALI VE 33 KURŞUN OLAYI

33 Kurşun Olayı'na geçmeden önce kahramanımız Muğlalı Mustafa Bey'i tanıtalım. Muğlalı Mustafa, 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında, Karakol, Zabitan, Yavuz gibi İttihatçı direniş örgütlerinde yöneticilik yapmış, ancak bu görevi sırasındaki bazı tedbirsizlikleriyle Ankara'nın tepkisini çekmiş bir Yarbay'dı. 1922'de zaferin kazanılmasından 1927'ye kadar albay rütbesiyle 18, 13, 10, 3, 11 ve 41 Tümen Komutanlıklarını yürüten Muğlalı'nın yıldızı 1927'de, devletin Dersim yöresindeki isyanlardan sorumlu tuttuğu Koçuşağı Aşireti'ne karşı yürütülen 'Tedip Harekâtı' ile parladı. 'Tedip' terbiye etmek anlamına geliyordu. Bu işi başarı (!) ile tamamlayan Muğlalı'nın yeni görevi 1925'teki Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra Murat Suyu yakınlarındaki Bicar bölgesinde toplanarak sağa sola saldırdığı iddia edilen eski isyancıları imha etmekti. 3 Kasım'da resmî adıyla Bicar Tenkil (tenkil, 'uzaklaştırma', 'örnek olarak ceza verme' anlamına geliyordu) Harekâtı'nın bittiği merkeze müjdelendiğinde, 280'den fazla köy yakılmış, iki binden fazla asi kurşuna dizilmişti.

Muğlalı, 1927 yılında tümgeneral rütbesine yükseltildi. 1927 - 1928 yılları arasında 3. Ordu Kurmay Başkanlığı, 1928-1929 yılları arasında Genelkurmay 2. Başkan Yardımcılığı, 1929-1931 yılları arasında da 57. Tümen Komutanlığı görevlerini icra etti. 23 Aralık 1930 tarihli 'Menemen Olayı'nda, Asteğmen Kubilay'ı ve iki bekçiyi katledenleri yargılamak üzere

kurulan Divan-ı Harb'e Mustafa Kemal tarafından başkan olarak atanan Mustafa Muğlalı, bu olayı da şanına yaraşır şekilde yürüttü. Sıkıyönetim uygulamasının bittiği 8 Mart 1931 tarihine kadarki dönemde 2.200 kişiyi tutukladı, 606 kişiyi yargıladı, aralarında Nakşi Şeyhi Esat Hoca da olmak üzere, 28 kişiyi idama maḥkûm etti. Bu olaydan sonra "Menemen Fatihi" olarak adlandırılan Muğlalı, 1931'de korgeneral rütbesine yükselecek, 1931-1939 yılları arasında 1. Kolordu Komutanlığı, 1939-1943 yılları arasında İstanbul 3. ve 10. Kolordu Komutanlığı yapacaktı. (1934'te Soyadı Kanunu ile Muğlalı soyadını almıştı.) 1942'de orgeneral rütbesine yükseltildikten sonra, 1942–1943 yılları arasında Yüksek Askerî Şûra üyeliğine getirilen Muğlalı, 25 Şubat 1943'te 3. Ordu Komutanı oldu ve görev bölgesi olan Van'ın Özalp ilçesinde meydana gelen bir olayla yeniden tarihe geçti.

O gece Çilli Gediği'nde neler oldu?

1943 yılının Temmuz ayında Van'ın Özalp İlçesi'nde yaşanan '33 Kurşun Olayı'nın içyüzünü ortaya çıkarmak, henüz tam olarak mümkün olmadı çünkü olayı soruşturan Genelkurmay Askerî Mahkemesi kayıtları araştırmacılara hâlâ açılmadı. Ancak yıllar sonra ortaya çıkan ayrıntıları bir araya getirince, tarihe '33 Kurşun Olayı' diye geçen meşum olayın şöyle geliştiği anlaşılıyor:

1940'ların başlarında, Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, Özalp Jandarma Kumandanı Vasfi Bayraktar ve Hudut Tabur Kumandanı Binbaşı Şükrü Tüter (bazı kaynaklarda Tutar diye geçer), devletin zafiyetleri yüzünden bir türlü sağlanamayan sınır güvenliğini, kendilerine sadık adamlardan oluşturulan çetelere havale etmişlerdi. Ancak, 1943 yılının yaz aylarından birinde, bu çetelerden biri, İran'da yaşayan Milan (Milânengiz veya Milânlar) Aşireti reisi Mehmedi Misto'nun, bazı tanıklara

göre 400-500, bazı tanıklara göre ise 1.500-2.000 kadar hayvanını kaçırıp Türkiye'ye getirmişlerdi. Türk istihbarat belgelerinde, dedelerinin I. Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiği, kendisinin de 1943 yılında Türk istihbaratı için çalışmakta olduğu kayıtlı olan Mehmedi Misto, olay üzerine Özalp Kaymakamı'na bir mektup yazmış ve "Gasbedilen hayvanlarımı bana iyilikle iade ediniz. Ben sizin dostunuzum. Ricamı kabul etmezseniz bu hayvanlarımı aynı usûlle geri alabilirim. Fakat bu takdirde Türk Hükûmeti'nin haysiyeti rencide olur. Buna sebebiyet vermeyiniz" demişti.

Misto Ağa ile devletin bilek güreşi

Kaymakam, bu tehdide kulak asmayınca da olan olmuştu. Mehmedi Misto, 6 Temmuz 1943 tarihinde İran dahilindeki diğer bazı aşiretlerin de yardımıyla sınırı aşıp, Özalp yakınlarındaki otlaklarda otlamakta olan Özalp halkına ait 400 kadar büyük baş hayvanı alıp İran'a dönmüştü. Çetelerle ilişkisinin ortaya çıkmasından korkan Kaymakam, olayı Van Valiliği'ne bir grup Rus askerinin sınır ihlali olarak duyurmuş, Tabur Kumandanı da üstlerine benzer bir rapor verince, Vali, Özalp'te arzuhalcilik yapan Rıfat adlı birinin hazırladığı liste uyarınca (daha sonra bu kişinin ihbar ettiği kişilerle arazi ihtilâfı olduğu anlaşılacaktı) Harapsorik ve Milânengiz aşiretlerinden toplam 40 kişiyi mahkemeye sevk etmişti. Ancak mahkeme bu 40 kişiden sadece beş kişiyi olayla ilgili görmüş, 35 kişiyi salıvermişti. Olay muhtemelen bir şekilde kapanacakken, 'Devletin Demir Yumruğu' Mustafa Muğlalı Van'da zuhur etmişti...

Vali'nin evinde karar veriliyor

Yine yıllar sonra devletin resmî raporlarında belirtildiğine göre, 24 Temmuz'u 25 Temmuz'a bağlayan gece, Tümgeneral Cevat

Yalım, Tuğgeneral Rasim Saltuk ve 3. Ordu Komutanı Mustafa Muğlalı, Van Valisi Hamit Onat'ın evindeki gayrı resmî toplantıda, devletin itibarını iki paralık eden Mehmedi Misto'ya haddini bildirmek için, Misto'nun adamı olan 35 kişinin öldürülmesine karar vermişlerdi. Ertesi gün, evlere baskın yapılmış, evlerinde bulunan 33 kişi nezarethaneye atılmıştı. Daha sonra, 33 kişiden Mehmedi Misto'nun kızı Zühre serbest bırakıldıktan sonra geriye kalan 32 kişi 30 Temmuz 1943 Cuma günü, sabah saat 03.20'de Şükrü Tüter'in taburuna teslim edilmiş, adamlar elleri arkadan bağlanarak Kutur Deresi Çilli Gediği mevkiine götürülmüş, burada kafalarına kurşun sıkılarak öldürülmüşlerdi.

Evdeki hesap çarşıya uymuyor

Daha doğrusu hepsinin öldüğü sanılmıştı, çünkü bu kişilerden İbrahim Özay adlı biri, olay sırasında ölmemiş, yaralı olarak İran'a kaçmayı başarmıştı. Ardından o sırada Van Cezaevi'nde tutuklu bulunan kardeşi İsmail Özay'a durumu bildirmiş, İsmail Özay, 15 Eylül 1943 tarihinde durumu bir telgrafla Meclis Başkanlığı'na bildirmiş ama Meclis'ten hiç ses çıkmamıştı. Bunun üzerine 20 Aralık 1943'te bir dilekçe ile tekrar başvurmuş, yine ses çıkmamıştı. Olay da böylece kapanmıştı.

Olayın Ortaya Çıkışı

Ancak 3 Aralık 1948'de, hikâyesini ilerde anlatacağım Çok Partili Dönem'in yeni partisi Demokrat Parti'nin (DP) Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik, Meclis'te bir soru önergesi vererek, Van'ın Özalp İlçesi'nde "1942 yılında yaşanan olayın nasıl olduğunu" sorunca olay yeniden alevlendi. O sırada olay tarihi tam bilinmiyordu. Aslında önergede Mustafa Muğlalı'nın adı geçmiyordu ancak, DP bu olayın CHP'yi yıpratmak için iyi bir fırsat olduğunu

keşfetmişti. 1930'da Menemen'de idam edilen[18] Nakşibendi Şeyhi Esat Hoca'nın intikamını almak isteyen Nakşiler de perde arkasından bastırınca, 19 Ocak 1949'da Mustafa Muğlalı'nın soruşturulmasına başlandı. Genelkurmay Askerî Mahkemesi 23 Kasım 1949'da verdiği görevsizlik kararıyla Muğlalı'yı tahliye etti. Görevsizlik kararı 9 Ocak 1950'de Askerî Yargıtay'ca bozuldu. Ancak, 2 Mart 1950 tarihinde verilen nihai karara göre, Mustafa Muğlalı önce idama mahkûm oldu, sonra bu ceza yaşı nedeniyle 20 yıl hapse çevrildi. Mustafa Muğlalı ile birlikte 40 duruşma boyunca yargılanan Tümgeneral Rasim Saltuğ, Albay Şükrü Tüter (olay sırasında Binbaşı ve Tabur Komutanı), Yüzbaşı Vahdet Yüzgeç, Asteğmen Necdet Bilgez ve Seyit Bilâl Bali'nin beraat etmesinin Muğlalı'nın "Ben emir verdim, memur ve subayların bir suçu yoktur" şeklinde ifade vermesi yüzünden olduğu ileri sürüldü.

Hüküm Muğlalı tarafından temyiz edildiği sırada mahkemece Mustafa Muğlalı'nın Gülhane Askerî Hastanesi'nde yapılan muayenesinde ileri derecede aklî yetersizlik (bunaklık) tespit edilmiş, Muğlalı'nın tahliyesine karar verilmişti. Muğlalı 27 Eylül 1950 tarihinde tahliye edildi ama konuyu Meclis gündemine getiren DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci 33 kişinin ölüm kararını vermekle yargılanan Muğlalı'nın neden dışarıda olduğunu soruyor, "eğer deliyse tımarhaneye, aciz ise Darülaceze'ye, sağlam ise hapishaneye" gönderilmesini istiyordu. Tam basın olayın üstüne gidiyordu ki, Muğlalı 11 Aralık 1951 yılında, 69 yaşındayken vefat etti ve Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verildi. Vefat nedeniyle dava düştü.

6-7 Eylül'ün intikamı

Ancak dosya bazıları için kapanmamıştı. Olay tarihinde Van'da savcı olan ancak, Muğlalı kendisini Van Valisi'nin evindeki toplantıya

18 Resmi tarih yazımında Menemen İsyanı denilen olayı *Öteki Tarih III* (Profil Yayıncılık, 2013) adlı kitabımda anlatmıştım.

davet etmediği Muğlalı'ya gönül koyduğu anlaşılan DP Van Milletvekili Kemal Yörükoğlu, 15 Ağustos 1956'da Meclis'e verdiği bir önergeyle o dönemde görevli olan Milli Savunma ve İçişleri Bakanı'nı ile Genelkurmay Başkanı hakkında soruşturma açılmasını istedi. her şeyi bildiği halde yıllarca susmayı tercih eden Yörükoğlu'nun birden hak ve hukuk yanlısı kesilmesinin nedeni, ileride anlatacağım 6-7 Eylül 1955 yağmasından dolayı CHP tarafından epeyce hırpalanmış olan DP'lilerin misilleme için 'katil' Muğlalı ile İsmet İnönü eşleşmesinden siyasi fayda ummalarıydı. Nitekim Meclis bir Tahkikat Komisyonu kurdu. Komisyonun raporu, DP'nin artık popüleritesini kaybetmeye başladığı bir tarihte, 30 Nisan 1958'de açıklandı. Komisyon, olayın gerçek oluş şeklini ortaya çıkarmıştı ancak, Mustafa Muğlalı artık hayatta olmadığı için, bunun çok anlamı yoktu. Öte yandan Yörükoğlu'yla birlikte başka DP'liler de okkanın altına girebileceği için olayın üstü tekrar örtüldü.

Görgü tanıkları konuşuyor

Olaydan tam 31 yıl sonra 7 Mart 1974 tarihli *Milliyet* gazetesinde, o sırada askerî doktor olarak olay yerinde bulunan Reşit Ersezer'le yapılmış röportaj yayınlandı. Ersezer'e göre, Muğlalı, "bunları öldürün!" derken adamların yüzünü görmek ve haklarında bilgi almak gereği bile duymamıştı. Van'a dönüşte, Vali, Diyarbakır'daki Umûmî Müfettiş Avni Doğan'ı derhal Van'a çağırmış, gece, orduevinde Avni Doğan ile Muğlalı bir köşeye çekilerek gizlice konuşmuşlardı. Daha evvel Muğlalı, Ankara'daki bir şahısla gizli bir telefon konuşması yapmış ve bir aralık yüksek bir sesle Avni Doğan'a "Sen bu işe karışma, ben emri yüksek yerden aldım, icab ederse seni bile yok ederim!" diye bağırmıştı.

İnönü'nün rolü neydi?

Muğlalı'nın Ankara'da görüştüğü kişi kimdi? Bunun cevabını vermek kolay değil ancak İsmet İnönü'nün 1945'te Muğlalı'yı

koluna takarak Ezrurum'da ve Van'da gövde gösterisi yaptığı, Muğlalı, yargılanırken avukatı Hamid Şevket İnce'ye (bir ara ırkçılıktan yargılanan Nihat Atsız'ın avukatlığını yapmıştı) "İnönü bana ordu içinden seni seçtim. Şark'taki şekâveti (eşkıyalığı) önle. Senin gibi demir adam oraya giderse o havaliye salâh (barış) gelir, ne yaparsan yap, ben varım arkanda [dedi]" demişti. Aynı şekilde mahkemede "Bana bu işi yaptırana iki defa yazdım. Cevap bile vermedi" demişti. Gerçekten de Mustafa Muğlalı mahkeme sırasında İnönü'ye iki kez mektup yazmıştı. Bu mektuplar Tahkikat Komisyonu raporuna eklenmediği ve mahkeme kayıtları kapalı olduğundan içeriği bugüne dek öğrenilemedi.[19]

Özet Kaynakça:

H. Neşe Özgen, *Van-Özalp Olayı 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri*, TÜSTAV, 2003; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Basımevi, 1972; İsmail Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı*, Belge Yayınları, 1989; Barış Ertem, "Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın Asker Kişiliği", Marmara Üniversitesi'nde 2006 yılında kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

19 Olayın üçüncü aşaması 1980'li yılların ikinci yarısında başladı. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da PKK ile çatışmalar başlayınca 12 Eylül darbecisi 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, MİT Müsteşarı Korkut Eken'den bahsederken "Senelerce Muğlalı psikozu herkesin üstüne yapıştı kaldı. Kimse bir şey yapmadı. Ben de Muğlalı olmayayım,diye" demişti. Ama devletimiz vefasız (!) değildi. 1988'de alınan özel bir kararla Mustafa Muğlalı'nın Edirnekapı Şehitliği'ndeki naaşı, Devlet töreniyle Ankara'daki Devlet Kabristanı'na nakledildi. 1997'de Muğlalı'ya itibarı resmen iade edildi. 1998'de Muğlalı'nın büstü, Harp Akademileri'ndeki "Kahramanlar Geçidi"nde Atatürk, Fevzi Çakmak ve diğer komutanların arasına yerleştirildi.2004'te Kara Kuvvetleri Komutanlığı, olayın yaşandığı Van Özalp'te bulunan Kara Kuvvetleri'ne bağlı sınır taburundaki kışlaya Mustafa Muğlalı adını verdi. Böylece 33 kişinin ölüm emrini verdiği için 1950'de idama mahkûm edilen eski bir asker, bir kahramana dönüştü...

CUMHURİYET'İN CEZAEVLERİ VE İMRALI

1916'da Sultanahmet Cezaevi ve Üsküdar'daki Paşakapısı Cezaevi gibi 'modern' kurumlar açılmıştı ama Cumhuriyet dönemine devredilen Osmanlı cezaevlerinin durumu çok kötüydü. Bunlardan Sinop Cezaevi, 1932'de tarihçi Cemal Kutay, 'Gazi'ye hakaret eden bir şiiri dost meclisinde birden çok kez okuduğunu' ihbar edince önce 12 aya, temyizden sonra 14 aya mahkûm olan şair, yazar, gazeteci Sabahattin Ali'ye altı ay ev sahiliği yapmıştı. 29 Ekim 1933'te Cumhuriyet'in 10. yılı şerefine cezasının bitmesine bir ay kala özgürlüğüne kavuşan Sabahattin Ali, "Başın öne eğilmesin/Aldırma gönül aldırma" diye başlayan şiirini burada yazmıştı.

1933'te Adalet Bakanlığı'nın Vilayet Kongreleri sırasında, halk ve yerel yöneticiler 'asri hapishaneler' inşa edilmesini talep etmişlerdi. Bakanlık bunun için İtalya'dan uzmanlar getirtmişti. Ardından ülkenin dört bir yanına cezaevleri inşa edilmeye başlandı. Bu cezaevlerinden bir bölümü 'İş Esasına Dayalı Cezaevleri'ydi. Bu cezaevleri, 1929 Dünya Büyük Buhranı'ndan sonra gündeme gelen 'devletçilik' uygulamaları ile uyumlu kurumlardı.

Mahkûm emeğinin sömürüsü

Bilindiği gibi devlet özellikle 1931'den itibaren ekonomiye hem düzenleyici hem de oyuncu olarak daha çok girmişti. 1932'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile, çoğu Türkiye İş Bankası'nın

girişimi olan pek çok sanayi tesisi kurulmuştu. Zonguldak kömür, Keçiborlu kükürt, Karabük çelik, Ergani bakır, Gemlik ipek tesisleri bunlardan bazılarıydı. Fabrikalar kuruluyordu ancak işgücü yetersizdi. Ağırlıklı olarak köylü toplumu olan Türkiye'de, henüz fabrikada çalışma geleneği oluşmamıştı. İşçiliği kabul eden kesimlerde ise işten ayrılma, devamsızlık, üretken olmamak gibi pek çok sorun mevcuttu. Dolayısıyla işgücü açığını kapatmak açısından mahkûmlar önemli bir kaynaktı.

Pensilvanya Sistemi

'İş Esasına Dayalı Cezaevleri'nde 'Pensilvanya Sistemi' veya 'İrlanda Sistemi' denilen bir sistem uygulanıyordu. Türkçeye 'Tedricî Serbestî Sistemi' veya 'Devre Sistemi' olarak tercüme edilen bu sistem dört aşamadan oluşuyordu. Birinci aşamada, mahkûm günlerini ve gecelerini hücrede geçiriyordu. Altı ay sonraki ikinci aşamada, mahkûm sadece gecelerini hücrede geçiriyor, gündüzler sessizlik içinde yürütülen çalışma ile geçiyordu. Üçüncü aşamada ise artık hücrede kalmak yoktu. Mahkûmların başka ayrıcalıkları da oluyordu. Eğer mahkûm inşaat, yol yapımı veya madencilik işlerinde çalışıyorsa cezasının her günü iki gün sayılıyordu. Son aşamada, mahkûm ağır cezalıksa, cezasının dörtte üçünü, diğer cezalarda ise yarısını tamamlayınca salıveriliyordu.

1938'de çıkarılan 3500 Sayılı Kanun'la 'çalışmak', Türkiye cezaevlerinin normal kuralı haline gelmişti. Mahkûmlar, Zonguldak ve Tunçbilek'te kömür, Soma ve Değirmisaz'da linyit, Keçiborlu'da kükürt, Ergani'de bakır madenlerinde, Karabük'te demir ve çelik işletmesinde çalıştırılıyorlardı. Kayseri'de kadın işçiler Sümerbank Tekstil Fabrikaları'nda, Malatya'da dokuma tezgâhlarında çalışıyorlar, Dalaman, Edirne ve İmralı'da tarım yapıyorlardı.

Zonguldak'ta 22 bin mahkûm

Ucuz mahkûm emeği öylesine sevilmişti ki, 1940 seçimleri sırasında bölgelerine giden milletvekilleri başkente yeni cezaevi talepleri ile döndüler. Örneğin Erzincan Milletvekili Salih Başotaç, Fırat boylarına bin mahkûmluk bir tarım cezaevi inşa edilmesini istemişti. Bilecik Milletvekili Dr. Muhlis Suner, Bilecik'in merkezinde bir tarım cezaevi talep etmişti. Burdur milletvekilleri, mahkûmların Sultandere linyit madenlerinde, Afyon milletvekilleri ise Kisarna'daki madensuyu tesislerinde çalıştırılmalarını talep ediyordu. Bu talepler yerine getirilemedi ama 1948'de, Zonguldak Havzası'nda çalışan 60 bin kişinin 22 bini mahkûm işçilerdi. Bu işçilere normal işçilerin onda dokuzu ücret tahakkuk ediyor, ancak ücretler tahliye olacakları güne kadar emanette kalıyordu. Tahliye olurken de birikmiş ücretin sadece yüzde 20'si kendilerine veriliyordu.

Nihayet 1950'lerin ilk yarısında genelde ceza sistemi, özelde ise hapishaneler sistemi, mahkûm emeğinin merkezî olduğu bir yapıdan çıkarıldı.

İmralı Adası Sosyal Sanatoryumu

'İş Esasına Dayalı Cezaevleri'nin en ünlüsü (kuruluşundaki adıyla) 'İmralı Adası Sosyal Sanatoryumu'ydu. Marmara Denizi'nde, Armutlu Yarımadası'nın batı ucundaki Bozburun'un 20 km. kadar açığında yaklaşık 10 km^2'lik bu ada, Marmara'nın dördüncü büyük adasıydı ve idari olarak Bursa'ya bağlıydı.

Antik dönemde *Aigaion* adını taşıyan ada, tarih içinde Romalılar, Persler ve Bizanslıların yönetiminde kaldı. İmralı adının, adayı 14. yüzyılda Bizanslılardan alan Orhan Gazi'nin komutanlarından Emir Ali'den geldiği rivayet olunur. Aradan geçen yüzyıllarda adanın Rum nüfusu azaldı ama 1913 yılında

3 köyde yaşayan 250 Rum hanesi, bir okul, bir kilise mevcuttu. Rum ahali 1924'teki mübadelede Yunanistan'a gönderilince, ada uzun süre boş kaldı.

Mutahhar Şerif'in buluşu

Bu terk edilmiş adada deneysel bir hapishane kurma fikri Mutahhar Şerif Başoğlu adlı bir hukukçuya aitti. Mutahhar Şerif, henüz bir yargıç adayıyken Belçika, Fransa, Almanya, İsviçre, Avusturya, İtalya, Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'da gözlemler yapmak üzere görevlendirilmişti. Mutahhar Şerif, bu ülkelerde gördüklerini memleketlisi Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na anlatmış, Saraçoğlu da 'İmralı Adası Sosyal Sanatoryumu'nu (bundan böyle 'İmralı' diyeceğim) hayata geçirmeye karar vermişti. Bu kuruluş, Türkiye'deki duvarları olmayan ilk hapishane olacaktı.

İnşaat ustası hükümlü Fahri Usta tarafından harabe halindeki Bizans kilisesinin duvarlarının tamamlanarak koğuşa çevrilmesiyle 11 Ağustos 1935'te faaliyete geçen İmralı'nın ilk konukları 8 Kasım 1935'te geldi. Bu grup, Mutahhar Şerif'in bizzat seçtiği "yönetimle işbirliği yapmaya hazır" 80 'adi' mahkûmdan oluşuyordu. Sayı iki yıl sonra 400'e ulaştı. 1940'ta 1.100-1.200'e yükseldi. Ancak 1943'te yer sıkıntısı yüzünden 800'e düşürüldü.

Sıkı program, yoğun çalışma

Mahkûmların kışla disiplini içinde tutuldukları İmralı'da 13 tip çalışma vardı. Esas olarak buğday ve soğan tarımı, bağcılık, zeytincilik, balıkçılık, arıcılık, tavukçuluk, besicilik yapılırdı. Örneğin 1946 yılında 48 ton üzüm üretilmiş, bu üzümler satılmak üzere İstanbul ve Mudanya'ya gönderilmişti. Aynı yıl 50 ton kolyoz, 20-30 ton sardalye ve 15 ton hamsi yakalanmıştı.

Balıklar için bir de konserve fabrikası kurulmuştu. 1946 yılında 272 ton soğan yetiştirilmiş ve İstanbul'a satılmıştı. Adanın gülleri ve karanfilleri pek meşhurdu. Adadan çıkarılan kumlar yıllarca İstanbul'un inşaat kumu ihtiyacını karşılamıştı. Ayrıca sabun, süt ve peynir, ayakkabı, dokuma, ve dikiş atölyeleri vardı. Bu atölyelerde üretilen ürünlerin bir bölümü öteki hapishanelere gönderilir, artan kısım ise ada dışına satılırdı. Örneğin İstanbul'daki Mısır Çarşısı'nda İmralı Satış Mağazası vardı ve burada satılan mallar kaliteleriyle tanınırdı.

Adaya ziyaretçi akını

Dönemin ABD büyükelçisi, merkeze yazdığı bir raporda İmralı'yı öve öve bitirememişti. Bu 'örnek' cezaevine yönelik nadir eleştiriden biri, İmralı sakinlerinden 18 yıl ceza almış bir mahkûmu, bir kayanın üzerinde cura çalarken gösteren fotoğrafın 5 Ekim 1936 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde boy göstermesi üzerine yapılmıştı. CHP Afyon Karahisar Milletvekili Berç (Keresteciyan) Türker, Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na İmralı'nın neden bu kadar gevşek olduğunu sormuş, Saraçoğlu da cevabında, İmralı mahkûmlarının son derece sıkı bir denetim altında yaşadıklarını ve çalıştıklarını söylemiş, sadece boş zamanlarda uğraşılan müziğin rehabilite edici rolüne değinmişti.

Bunun gibi birkaç küçük eleştiriyi de saymazsak, İmralı o yıllarda Türkiye'nin gururuydu. İmralı 1944-1948 yıllarında büyük bir ziyaretçi akını yaşadı. Ankara ve İstanbul'un değişik üniversitelerinden yüzlerce kişilik öğrenci grupları ardı ardına adaya geldiler ve incelemeler yaptılar. Ziyaretçiler arasında devlet görevlileri, yerli ve yabancı gazeteciler, bilimadamları, hekimler, hukukçular vardı.[20]

20 Bütün bu ekonomik ve sosyal ilişkilerden görüldüğü gibi, bugün 'koster arızaları' yüzünden ulaşılmaz halde olan/tutulan İmralı Adası, bundan 70 yıl önce Türkiye'nin geri kalanıyla yoğun ilişki içindeydi.

Ressam Balaban İmralı'da

Bursa Cezaevi'nde yatarken hapishanenin gediklisi Nâzım Hikmet'in etkisiyle resim yapmaya başlayan İbrahim Balaban, yine Nâzım Hikmet'in tavsiyesi ile 1945 yılında İmralı'ya geçmişti. İlk geldiğinde İmralı hakkındaki ilk izlenimleri çok kötü olan Balaban günlüğüne "Dün soğan topladık. Bugün çapa, yarın bel işi var, yani kirizma. Dayanılır gibi değil, resim yapmadan nasıl dayanırım?" diye yazmıştı. Bu şikâyetlerini Cezaevi Müdürü İzzet Akçal'a anlattığında ilk olarak olumsuz tepki görmüş, ancak daha sonra İzzet Bey bir formül bulmuştu. Balaban yatakhaneleri temizleyecek, arta kalan zamanında da resim yapabilecekti. Sonuçta ortaya Belci, Karasabanla Çift Süren, Hızarla Tarla Biçenler, Balık Tutanlar, Çamaşırcılar, Orak Biçenler adlı tablolar çıktı. Bu tablolar İstanbul ve İzmir'de sergilendiler ve satıldılar.

İmralı'nın zengin kütüphanesi

Balaban'ın diğer uğraşları, adadaki bandoda klarnet ve keman çalmak ve bol bol kitap okumaktı. İmralı Kütüphanesi, İmralı'nın o dönemki müdürü Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından oluşturulmuştu. Esat Adil Bey, Kuva-yı Milliyecilikle, Belçika'da tanıdığı Emile Vandervelde'in temsil ettiği II. Enternasyonal Sosyalizmi'ni harmanlamış ilginç bir kişilikti. Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Belçika'da ceza ve infaz sistemleri üzerine çalışmış, ülkeye döndükten sonra 1931'de Balıkesir'in Balya İlçesi'ndeki maden işçilerinin 'Açlık Yürüyüşü'nü örgütlemişti. 1942'de İmralı'ya müdür olarak atandığında, aynı zamanda Mudanya Dağları'nda muhtemel Nazi tehlikesine karşı 'Sarı Mustafa Gerillaları'nı örgütlemeye soyunmuştu.[21] On bine yakın kitap vardı kütüphanede. Balaban her gün kütüphaneye

21 Örgüt adını, 15. yüzyıl başında komünal bir düzen kurmak için ayaklanma düzenleyen Simanvna Kadısı Şeyh Bedreddin'in müridi Börklüce Mustafa'dan almıştı.

gidiyor ve Nâzım'ın şiirlerini okuyordu. Ancak Esat Adil Bey'in gidişinden sonra gelen yeni müdür, Balaban'ın bu faaliyetlerine izin vermeyecekti. Bundan böyle Balaban'a göre "İmralı Adası, yukarıdan bakılınca bir cennet, içine girilince de bir cehennemdi."

Donanma Davası ve Nâzım Hikmet

17 Ocak 1938'de askeri isyana teşvik ettiği iddiasıyla tutuklanan Nâzım Hikmet, daha önce tutuklanan Kara ve Deniz Harp Okulu öğrencileriyle birlikte 15 Mart 1938'de Ankara'da yargılanmaya başlamıştı. Nâzım Hikmet Askerî Ceza Kanunu'nun 94. Maddesi'ne göre 15 yıl ağır hapse mahkûm edildi. Ardından bir kez de orduda komünist örgüt kurmak suçundan yargılandı ve bu davadan da 20 yıl ağır hapse mahkûm edildi. Bu davada komünist hareketin önde gelen isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı, Kerim Korcan, Kemal Tahir başta olmak üzere bazı siviller ve Deniz Harp Okulu öğrencileri ve denizci erler de ağır hapis cezaları aldılar. Nâzım Hikmet mahkemeden sonra Atatürk'e suçsuz olduğunu anlatan bir mektup yolladı, ancak mektubuna cevap alamadı. Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir ise Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'ye af talep eden mektuplar yolladılar. Ancak onların talepleri de dikkate alınmadı. Cezalar 29 Aralık 1938 tarihinde onandı. Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı sağlık nedenleriyle altı aylığına serbest bırakıldılar, ancak yurtdışına kaçmak yerine hapse döndüler. Mahkûmlar 12 yıl hapis yattıktan sonra DP'nin çıkardığı af uyarınca 15 Temmuz 1950'de serbest bırakıldılar.

Özet Kaynakça:

Ali Sipahi, "The Labor-Based Prisons in Turkey, 1933-1953", 2006 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi; *Hapishane Kitabı*, Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun, Altun, Kitabevi, 2005; Emin Karaca, *Sintinenin Dibine*, Puslu Yayıncılık, 2013.

NİHAL ATSIZ, REHA OĞUZ TÜRKKAN VE TURANCILIK DAVASI

II. Dünya Savaşı arifesinde ırkçı Türkçülüğün en önemli figürü Hüseyin Nihal Atsız'dı. Atsız'ın 15 Mayıs 1931 ile 25 Eylül 1932 arasında yayımladığı *Atsız* mecmuasının ilk sayıdaki sloganı "Ben, Sen, O Yok, Biz Varız" idi, ancak 2. sayıda slogan "Bütün Türkler Bir Ordu, Katılmayan Kaçaktır" şekline dönüştürülmüştü. Dergiye yazanlar arasında Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali, Nihat Sami Banarlı, Orhan Şaik Gökyay, Abdülbaki Gölpınarlı, Ali İhsan Sabis ve Abdülkadir İnan gibi değişik çizgide ama hepsi de önemli entelektüeller bulunuyordu.

2-11 Temmuz 1932 tarihli I. Türk Tarih Kongresi sırasında Zeki Velidi Togan ile geleceğin Maarif Vekili Reşit Galip arasındaki Türklerin Orta Asyalı kökenleri hakkındaki tartışmada Togan'ın yanında yer almasının bedelini ağır ödeyen Atsız, Darülfünun'daki görevinden (Fuat Köprülü'nün asistanıydı) uzaklaştırıldığı gibi, dergisi *Orhun* da 14 Temmuz 1934'te, geçmiş sayılardan birinde yayımlanan "Komünist, Yahudi ve Dalkavuk" başlıklı yazısı bahane edilerek kapatıldı.

Atsız'ın oğluna vasiyeti

Nihal Atsız'ın ideolojik çizgisini 4 Mayıs 1941 tarihli *Ergenekon*'da yayımlanan, ama etkileri günümüze kadar süren ünlü vasiyetinden daha iyi hiç bir şey anlatamaz aslında:

"Yağmur Oğlum! Bugün tam bir buçuk yaşındasın. Vasiyetnameyi bitirdim, kapatıyorum. Sana bir resmimi yadigar olarak bırakıyorum. Öğütlerimi iyi tut, iyi bir Türk ol. Komünizm bize düşman bir meslektir. Bunu iyi belle. Yahudiler bütün milletlerin gizli düşmanıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihî düşmanlarımızdır. Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırplar, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Rumenler yeni düşmanlarımızdır. Japonlar, Afganlılar ve Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır. Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler içer(ideki) düşmanlarımızdır. Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı.

Tanrı yardımcın olsun!"[22]

Reha Oğuz Türkkan

Bu dönemde parlayan bir diğer ırkçı Türkçü, 1938-1943 yılları arasında *Ergenekon, Bozkurt ve Gök-Börü* adlı üç Türkçü derginin editörü olan Reha Oğuz Türkkan'dı. Türkkan bu dergilerde 'Reha Kurtuluş', 'Avni Motun', 'Ergenekoncu' ve 'A. Mete Turanlı' imzalı yazılar yazıyordu.

Türkkan 4 Şubat 1939 tarihli *Ergenekon*'da, ideolojik meşruiyetini kime, hangi düşünceye dayandırdığını şöyle açıklamıştı:

"Düşünün bir kere: Büyük şef [Mustafa Kemal] ne diye 'ırk tarihimiz' üzerinde bu kadar ısrarla durdu?... Niçin durmadan bize: 'Tarihimizin en mühim kısmı Orta Asya'dadır!' dedi ve oradaki ırkdaşları bize hatırlattı?... Gene o sevimsiz politika denilen nesne

22 Günümüzde sıkça kullanılan 'sözde Türk' kavramının mucidi olan Atsız, Hitler'in özel armağanı olduğunu söylediği bir aletle isteyenlerin kafatasını ölçer, güya bir dizi hesap yaptıktan sonra kişinin yüzde kaç Türk olduğunu söylerdi. Yakınlarının iddiasına göre bunu şaka olsun diye yapardı. Yıllar sonra aletin ne olduğu anlaşıldı. Dr. Rıza Nur'dan kalan bu alet, doktorların hamile kadınların rahat doğum yapıp yapamayacaklarını anlamak için leğen kemiklerinin bulunduğu bölgeyi ölçtükleri 'havsala ölçme aleti'ydi!

yüzündendir ki bize doğrudan doğruya: 'Kandaşlar, Asya'da milyonlarca kardeşlerimiz var; esaret altında inliyorlar. Bir gün gelip onları kurtaracağız ve büyük Türk birliğini kuracağız!' diyemedi. Fakat bir çok yerlerde bu fikrini ve bu inanışını sezdirdi (...) Atatürk en samimi bir Panturanistti ve bunu tahakkuk ettirebilecek bir kudretteydi..."

Reha Oğuz Türkkan ve Atsız hiçbir zaman anlaşamadılar ve mücadelelerini zaman zaman birbirlerinin etnik kökeni üzerinden yürüttüler. Örneğin Türkkan Atsız'ı "Türklerin çoğunun dahil olduğu Brakisefal ırktan olmamakla" suçladığında, Atsız'ın cevabı "Türkkan'ın ataları Ermeni'dir. O Türkkan değil Ermenikan'dır" olmuştu.

Nihal Atsız-Sabahattin Ali Davası

Ancak bu ikiliyi yanyana getiren olaylar da vardı. Solcu yazarlara düşman olmak gibi. Nazi Almanya'sıyla flört eden devlet ricali sayesinde rejimin şımarık çocuğu rolünü oynayan ırkçı hareketin lideri Nihal Atsız, 1940'ta yayımladığı *İçimizdeki Şeytan* adlı romanında, ırkçı-Turancıları eleştiren Sabahattin Ali'yi gözden düşürmek için, *İçimizdeki Şeytanlar* adlı broşürünü yazmıştı. Atsız, broşürde Sabahattin Ali'ye "Kirye Sebahattinaki. Yahut fikirlerine ve irfanına göre yoldaş Sabahattin Aliyef. Sen, kanı bozuk Oflu Rum dönmesi ve Marks'ın fikri veledi!" diye sesleniyordu. Bu ırkçı hitaplar güya Sabahattin Ali'nin hayat hikâyesini ve ideolojik biçimlenmesini alaya almak içindi.

Bu polemik tam üç yıl bu minvalde sürdükten sonra, Mart-Nisan 1944'te Nihal Atsız'ın kendi gazetesi *Orhun*'da, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na hitaben yazdığı iki açık mektupla iyice alevlendi. İlk mektubunda ülkeyi 'sinsi sinsi' istila eden komünizm tehlikesine karşı başbakana 1942'deki "Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük

bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal (en az onun kadar) bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız!" sözlerini hatırlatan Atsız, o günlerde Almanların durumu hiç parlak olmadığı için dilini tutmak zorunda kalan Saraçoğlu'ndan umduğu yanıtı alamayınca, bir ay sonra ikinci bir mektup yazdı.

Benzer temaların işlediği bu mektupta, o sırada Ankara Devlet Konservatuarı'nda dramaturg olarak çalışan Sabahattin Ali'yi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi folklor hocası Pertev Naili Boratav'ı, İstanbul Üniversitesi Pedagoji Enstitüsü öğretim üyesi Prof. Sadrettin Celal Antel'i ve eski milletvekili, dilbilimci Ahmet Cevat Emre'yi de "vatan haini komünistler" olarak suçluyordu.

Nihal Atsız bununla kalsa hükümetten ses çıkmayabilirdi ama hızını alamayıp Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i de ağır biçimde eleştirince, o günlerde savaşı kazanması an meselesi olan Sovyetler Birliği ve Batı devletlerine bir jest yapmak için fırsat kollayan hükümet, Nihal Atsız'ı Robert Kolej'deki görevinden aldı, *Orhun*'u kapattı.

"3 Mayıs Türklük günü"

Diğer hocalardan gık çıkmamıştı ama Hasan Ali Yücel ile *Ulus* gazetesinin editörü Falih Rıfkı Atay'ın cesaretlendirdiği Sabahattin Ali, Nihal Atsız'a karşı 'hakaret' davası açınca durum yine kontrolden çıktı. 26 Nisan 1944'teki ön soruşturmada, olayı "vatanseverlerle hainlerin savaşı" olarak niteleyen Atsız'ın mesajını alan 'vatansever' gençler galeyana geliverdiler. Önce, Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümü öğrencilerinden Osman Yüksel Serdengeçti Sabahattin Ali'ye fiziksel saldırıda bulundu. 3 Mayıs 1944 tarihli ikinci duruşmada, Sabahattin Ali ne zaman

ağzını açsa, Nihal Atsız ve yandaşları tarafından alkışlar ve sloganlarla susturuldu. 'Irkçı-Türkçü' gençler, Ulus Meydanı'nda "kahrolsun Komünistler!", "kahrolsun Moskova uşakları!" "Çok Yaşa Atatürk!", "Çok Yaşa Milliyetçi Türkiye!" sloganları atarak yürüdüler, vurup kırdılar, etrafa sataştılar. Sonunda da Sabahattin Ali'nin kitaplarını yaktılar. Durumdan pek memnun olan Nihal Atsız, 3 Mayıs 1944'ü 'milliyetçi uyanış günü' ve 'kendi doğum günü' olarak ilan etti.

Bu taşkınlıkları sessizce izleyen mahkeme heyeti, 9 Mayıs'ta kararını açıkladı. Nihal Atsız, Sabahattin Ali'ye hakaretten dört ay hapis cezasına çarptırıldı ama cezası ertelendi.

Turancılar Davası

Ancak Almanya'nın savaşı kaybedeceği anlaşıldığı için, hükümetin ırkçılara müsamaha göstermeye niyeti yoktu. 19 Mayıs 1944'te Gençlik Bayramı dolayısıyla halka bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı İnönü, "Türk milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız" demişti ki, iki hafta içinde ırkçılar gözaltına alınmaya başladılar.

Uzun bir soruşturma döneminden sonra 7 Eylül 1944'te İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde 'Turancılar Davası' başladı. Davada Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkan, Nihal Atsız, Hüseyin Namık Orkun, Orhan Şaik Gökyay, Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş, Hikmet Tanyu başta olmak üzere 23 sanık yargılanıyordu. Suçlama 'hükümeti devirmek için gizli örgüt kurmak' idi. Savcıya göre örgütün adı Gürem'di.

Ziya Özkaynak adlı bir sanık 7.080 üyesi olduğunu söylediği örgütün amacını şöyle tarif etmişti:

> "Irkçı ve Turancı bir hükümet kurmak lazımdır. Bugünkü hükümet hiçbir şey başaramıyor. Biz hükümeti ele almak için gizli bir

teşkilat kurduk. Atatürk'e muhalif bir doktorun idaresindeyiz. Birçok subaylar cemiyetimize dahildir. Muhafız Alayı ve Sarıkışla subaylarını elde ederek bu kuvvetlerle merkezden ani bir darbe-i hükümet yapacağız. Ecnebi bir hükümetle temastayız. Bize silahla yardım edecek. Doğru Büyük Millet Meclisi'ne giderek evvela mebusları tevkif edip, iktidarı alacağız!"

'Ecnebi devlet' Almanya'ydı. O tarihlerde Turancı diye bilinen bazı kişiler Almanya'ya geziler yapıyorlardı, 1945'te ilk muhalif partiyi kuracak olan Nuri Demirağ adlı işadamının Almanlarla Turancılar arasındaki para trafiğini yürüttüğü söyleniyordu. Ancak sanıklar tüm iddiaları reddettiler. Gürem'e dair ifadelerinin işkence altında alındığını söylediler. İddialarına göre tabutluklara konmuşlar, günlerce aç susuz bırakılmışlar, dövülmüş, sövülmüşlerdi.

"Atatürk'ten böyle öğrendik"

Savcının hakkındaki ithamlarını duyan Reha Oğuz Türkkan büyük bir şaşkınlıkla şöyle demişti:

"Bunlar, yıllarca, Atatürk tarafından bizzat tayin ve tavzif edilen (görevlendirilen) Mahmut Esat Bozkurt tarafından, devletin üniversitelerinde, İnkılap Tarihi kürsüsünden söylenmiştir. On binlerce genç ve içlerinde de ben, bu sözleri duyduk. Bu telkinler altında kaldık. Atatürkçülüğün, Kemalizmin bu olduğuna inandık. İmtihanlarda ancak bu surette cevap vererek sınıf geçebildik. Bu dersler, bilahare devlet tarafından yayımlanmıştır (...) Anayasamızın manası bize böyle anlatılmıştı. Kemalizmi, rejimi ve Anayasayı bu şekilde belleyen ve Maarif vasıtası ile bu şekilde öğrenen kimselere bu gün 'Kemalizmin, rejimin düşmanısın, Anayasaya aykırı şeylere inanıyorsun, hainsin' demek, tarihin hayretle üzerinde duracağı bir acayipliktir."

66 oturum süren dava 29 Mart 1945'te sonuçlandı. Suçlanan 13 kişiden 10'u çeşitli cezalara çarptırıldılar. Zeki Velidi Togan hükümeti devirmekten suçlu bulunan tek kişiydi, 10 yıl ağır hapis ve dört yıl Adapazarı'nda sürgün cezasına çarptırıldı. Reha Oğuz Türkkan, gizli örgüt kurmaktan suçlu bulundu ve 5 yıl ağır hapis, 4 yıl Diyarbakır'da sürgün cezasına çarptırıldı. Nihal Atsız, 3 Mayıs mitinginden dolayı 4 yıl ağır hapis ve 13 ay 15 gün Adana'da sürgüne mahkûm edildi. İleride Ülkücü hareketin lideri olacak Alparslan Türkeş 9 ay 10 gün hapis cezasına çarptırıldı. Diğer sanıklara da çeşitli hapis ve sürgün cezaları verildi.

Türkiye-SSCB soğukluğu

1945 yılının Haziran ayında, bir süredir 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nı yenilememek için ayak sürüyen Sovyetler Birliği, Türkiye'yi yeni bir antlaşma imzalamaya davet etti ama bu anlaşma Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne geri verilmesini ve Boğazlar'ın statüsünü belirleyen 1936 tarihli Montrö (Montreux) Antlaşması'nın tadilini içeriyordu. Bu talepler Temmuz ayında Türkiye tarafından reddedildi. Bu atmosferde Türkiye'deki resmî çevrelerin Pantürkist hareketlere tavrı yeniden değişti. Askerî Yargıtay 25 Ekim 1945'te sanıkların yeniden yargılanmasına karar verdi. Tutuklular serbest bırakıldılar.

Uzun bir aradan sonra 26 Ağustos 1946'da başlayan ikinci yargılama, ilk davanın tersine basında pek yer bulmadı. 31 Mart 1947'de kararını açıklayan 2 No.lu İstiklal Mahkemesi, sanıklara isnat edilen suçların kanıtlanamadığını ileri sürdü. Sovyet taleplerinden dört ay sonra Askerî Yüksek Mahkeme, mahkemenin kararını ortadan kaldırdı ve dosyayı kapattı.

1947, Türkiye-SSCB ilişkilerinin çok kötüye gittiği bir yıldı. Bunun nişanesi olarak, Afet İnan'ın 1936'da 64 bin kafatası

üzerine yaptığı doktora tezi, ilk kez Türkçe olarak yayımlandı ama 14 Mayıs 1950'de başlayan Demokrat Parti iktidarı ile birlikte, ABD ve Batı dünyası ile gelişen ilişkilerin gereği olarak, ırkçılık düşüncesi tekrar geri plana çekilmek zorunda kalacaktı...

Turancıların Alevi-Kızılbaşlara Bakışı

Nihal Atsız, Türklere en çok Şamanizmi yakıştırırdı. Ona göre Budizm ve Manihizm gibi dinler, Türkleri pısırıklığa, boyun eğmeye mahkûm ederdi. İslamiyet ise, farklı etnik grupları 'ümmet' şemsiyesi altında birleştirmeyi önerdiği için "Türk milli kimliğine zararlı bir din"di. Atsız'ın Aleviliğe bakışı ise çelişkiliydi. Bir yandan Şamanizmden öğeler taşıdığı için Alevileri eski Türk ananelerini korumuş saf, bozulmamış Türkler olarak görüyordu, öte yandan Aleviliğin '72 milletle barışık olması' onu rahatsız ediyordu. Yine de 1930'larda, Nihal Atsız'ın Aleviliğe yaklaşımı olumsuz değildi, en azından nötrdü. Bu olumlu fikirlerin oluşmasında, bir dönem Atsız'ın dergilerinde yazan saygın bilimadamı Abdülkadir Gölpınarlı'nın, Alevilik ve Alevilikle ilişkili gördüğü Melamilik, Bayramilik, Bektaşilik ve Kalenderilik gibi Batıni tarikatlara dair araştırmalarının rolü büyüktü.

'Örnek' Kızılbaş köyüne ziyaret

Örneğin 15 Eylül 1931 tarihli *Atsız Mecmua*'da Kazım Nami (Duru) imzasıyla yayımlanan "Yurt Gezileri" başlıklı yazıda, Nihal Atsız'ın "Türk köylüsüne örnek olacak bir Kızılbaş köyüne" yaptığı ziyaretle ilgili izlenimler şöyle aktarılıyordu:

"Bu köylülerin eskiden beri âdetiymiş (...) Onların en mübarek saydıkları bugünde kız ve erkek bekârların ayrı bir hayatı ve bugüne mahsus bir eğlence ve saadet istiklali olurmuş. Fakat bunun içinde yabancıların ve kasabalıların olmaması lazımmış.

Bütün köy kızları bir araya gelir toplanırlar, çalgı çalarlar ve hep birden oynarlarken o köyün delikanlıları da onların etrafında bir halka çevirirler ve yosma yavuklularını o günde seçerlermiş (...) Ve o gün onlara her günah sevapmış (...) Yalnız emelleri söndüren hamleler müstesna (...) şaraplar içilir, gönüller aşkın bütün taşkınlıklarını yaşarmış."

Nihal Atsız, "Anadolu Türklerinde Aile Teşkilatı" adlı yazısında ise bir adım daha ileri gidiyor, Anadolu kadın-erkek ilişkilerini anlatılırken, Türk ananelerini en iyi yaşatan toplum olarak Kızılbaş köyleri örnek gösteriyordu: "(...) Köylerde ise aile şekli Türk ailesinden biraz daha uzaklaşmıştır. Anadolu'nun Kızılbaş köylerinde kadınlar erkeklerden kaçmazlar. Fakat hariçten gelen erkeklerle görüşmekten dahi çekinirler. Sünni köylerde ise bu âdet biraz daha daralmıştır. Yani kadınlar kendi mahallelerindeki erkeklerden kaçmazlar. Kızılbaşlar eski Türk ananelerini daha iyi sakladıklarından daha serbest kalmışlardır..." Atsız ve çevresinin, Aleviliği, 'Türklük-Şamanizm' çerçevesinde kaldığı sürece kabul etmeye hazır olduğu anlaşılıyordu. Ama Kürtlükle ilişkisi ve 'harmanlayıcı' yanları söz konusu olunca, Alevilik Nihal Atsız'ın görüş açısından çıkıyordu. Nitekim 1937-1938 Dersim katliamları sırasında Nihal Atsız'dan hiç ses çıkmamıştı.

"Rind-meşrep Bektaşiler"

Irkçı-Türkçülüğün bir diğer önemli lideri Reha Oğuz Türkkan, başka konularda olduğu gibi Alevilik (ve onun kentli kolu olan Bektaşilik) konusunda Atsız'dan farklı (olumsuz) düşünüyordu. Bunun nedenini gelin, Türkkan'ın çıkardığı *Bozkurt* dergisinin 25 Haziran 1942 tarihli sayısındaki Sami Karayel imzalı yazıdan öğrenelim: "(...) Osmanlı Türklerinin devlet ve hükümetleri devşirmeler elinde birer oyuncak olmuştu. Şeyh Edebali'den

başlayan ve Bektaşi Veli'ye dayanan zihniyet devşirmeye kapı açmıştır. (...) Hele, Beyazidi Veli [II. Beyazıd] zamanında tasını tarağını toplayan, ırkları muhtelif dervişler Osmanlı ülkesini doldurdular. (...) İş bu kadarla da kalmadı. Bin Rum genç ile bir yeniçeri ocağı vücude getirildi. Bu nüve gitgide büyüdü, o kadar genişledi ki, devlet ve hükümet bu, üçüncü kuvvetin esiri oldu. İkinci Murat zamanında bu devşirmeler kâfi gelmiyormuş gibi bir de gurebayı yemin, gurebayı yesar namıyle oradan buradan gelenler bir küme teşkil ettiler. Yeniçeri ocağı başlı başına bir tarikti. Bunlar tamamiyle Bektaşi idiler. Bir nevi bid'at da bunlara vaaz etmiş oluyordu..."

Bozkurt'ta Kızılbaşlığa övgü

Ancak yine ilginçtir, aynı derginin 22 Nisan 1943 tarihli sayısında, Doktor Tevfik Zaratol imzalı şöyle olumlu bir yazı da yayımlanabiliyordu:

"(...) Kızılbaşlık yabancı ülkelere giren Türk kitlelerinin sağda soldan gelen tesirlere karşı bir aksülameli (yansıması), bir benliğini koruma muhafaza hareketidir. (...) Kızılbaşlar Kızılbaş olmayandan kız almazlar, Kızılbaş olmayana kız vermezler. Bununla beraber Kızılbaş olan başka köyden evlenirler. Bu adet sayesinde kan saflığını muhafaza edebilmişlerdir. Çok yerlerde tarifine rastgeldiğimiz Türk fizyonomi ve yapısına tamamile uymaktadır. (...) Kızılbaşların kültür seviyeleri diğer köylerden daha yüksektir (...) Kızılbaşların aralarında tesettür yoktur. Kadın erkek tamamile müsavidir. Toplantılara hepsi iştirak ederler. Bu vaziyetleri civar köylerde birtakım haksız dedikodulara sebep olmuştur (...) Sır saklamak en mühim prensiptir. Kelleyi verir sırrı vermezler. Her Kızılbaş diğerini korur, harice karşı kötü bir şey yaptığını görse bile söylemez (...) Yukarıda yazılan bazı vasıfları, bu tecerrüdlerin (izolasyonun) benliklerini

korumak istikametinde olduğunu göstermektedir. Onlar kanlarıyla kültür ve birçok adetleriyle mazilerini daha iyi muhafaza edebilmişlerdir..."

Bu alıntının başında "ne ilginçtir ki" dedim ama aslında çok da ilginç değil galiba. Çünkü başka yazılardan da anlaşıldığı kadarıyla Bektaşilik, 'ordu'yu (dolayısıyla devleti) bozan bir tarikat olarak, bu çevrelerin antipatisini kazanmıştı. Kızılbaşlık ise, Türklüğün Orta Asyalılığını (yani saflığını) temsil ettiği için daha sempatik görünüyordu.

Özet Kaynakça:

Murat Kaya, "Reha Oğuz Türkkan and Pan-Turkist Movement in Turkey (1938-1947), 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi ATA Enstitüsü'nde kabul edilmiş master tezi; Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Irkçılığın Çatallanan Yolları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Milliyetçilik, C.4, İletişim, 2003, s.345-385; Kemal Bayram Çukurkavaklı, *Sabahattin Ali Olayı*, Yenigün, 1978; Hikmet Tanyu, *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler,* Erciyes Matbaası, 1950; Reha Oğuz Türkkan, *Tabutluktan Gurbete*, Gülen Ofset, 1988; *Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, 1991; Gönül Telek, "Soytürkçülerden Milliyetçi Muhafazakârlığa Türkiye'de Milliyetçi Siyasetlerin Aleviliğe Bakışı (1930-1980)" 2012'de İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş master tezi; İbrahim Bahadır, "Aleviliğe milliyetçi yaklaşımlar ve Aleviler üzerindeki etkileri", *Birikim*, S.188, Aralık 2004, s.46-64.

İKTİDAR BASININ UYSAL OLANINI SEVER!

Tek Parti Dönemi'nin basın üzerindeki sopası olan 1931 tarihli Matbuat Kanunu, 1932'de iki kez, 1933, 1934 ve 1938 yıllarında birer kez ağırlaştırılmıştı. Böyle bir ortamda Atatürk'ün ölüm döşeğinde olduğu haberlerinin gazetelerde yer alması mümkün olmadı. Yasağı çiğnemeye cesaret eden Ahmet Emin Yalman'ın *Tan* gazetesi üç ay süre ile kapatılırken, *Haber* gazetesi ile bir Rumca ve üç Ermenice gazete de onar gün kapatıldı. Hatta Başbakan Celal Bayar, Büyük Kulüp'te karşılaştığı Yalman'ı, herkesin gözü önünde çok ağır biçimde azarlayarak, bu tür baskılara alışık olanları bile şoka sokmuştu.

Milli Şef güzellemesi

Başlarından sopanın eksilmeyeceğini çabuk kavrayan basın, yeni şefin takdimi işini büyük bir hevesle yapmaya koyuldu. 13 Kasım 1938 tarihli *Bugün* gazetesi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den ilk kez 'Milli Şef' diye bahsederken, *Cumhuriyet* gazetesi "İkinci Atatürk'ümüz" diye takdim etmişti. Solcu Zekeriya Sertel bile, sahibi olduğu *Tan* gazetesinde "İnönü'yü başımızda görmek Cumhuriyetimizin garantisidir" diye koroya katılmak ihtiyacı duymuştu. Bu tarihten itibaren basını kontrol etme işini, Şükrü Kaya, Recep Peker ve Kılıç Ali bizzat üstlendiler. Bu üçlü, resmî haber ajansı Anadolu Ajansı'nın haberlerinin metnini bile dikte ettiriyordu. 1940 yılında Matbuat Kanunu'nda yapılan iki değişiklikle, "milli hislerimizi inciten

ve bu maksatla milli tarihimizi yanlış gösteren yazılar yazmak" ağır ceza konusu oldu.

Ardından rejim, gazetelere sağlı sollu haddini bildirmeye başladı. Almanya'nın askerî başarılarına paralel olarak, 1941'den itibaren göz yumulan ırkçı-Türkçü basın, 1944'te savaşın seyri belli olunca (yani Almanya'nın yenileceği anlaşılınca) ummadığı bir tokat yedi. Pantürkist eğilimli *Çınaraltı*, *Kopuz* ve *Orhun* ile durumu dengelemek için, sol eğilimli *Adımlar*, *Yurt* ve *Dünya* gazeteleri kapatıldı. Bunlara merkez medyadan *Tan*, *Vatan* ve *Tasvir-i Efkâr* eklenerek tablo tamamlandı.[23]

Metin Toker'in anlattıkları

Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker'in şu satırları, savaş yıllarındaki baskıların türü hakkında bir fikir verebilir sanıyorum:

> "1943'te *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı İşleri Müdürü Yardımcısı Ahmet İhsan'dı. Onun arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Gün geçmezdi ki, birinci şubeden bir memur gelip, yeni bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin (...) Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuştum. Neler yoktu ki (...) hangi haberin kaçıncı sayfada kaç sütun üzerine, hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar (...) bunların yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda Milli Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu. Başka emirler ise Milli Şef İsmet İnönü'nün kendisi ve ailesiyle ilgili haberlerin büyük puntolarla verilmesi gerektiğini bildiriyordu. Cumhurbaşkanı'nın bir konserde, bir temsilde veya at yarışlarında gösteren fotoğraflar çarşaf çarşaf devlet zoru ile yayınlanıyordu."

23 İlk grup değil ama son grup gazeteler, ancak II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesinin ardından, Türkiye'nin galipler tarafından San Fransisco Konferansı'na çağrılmasından sonra açıldı.

Savaşın sonlarına doğru sadece muhalif basın değil, CHP yanlısı basın bile hükümetin baskıcı uygulamalarını eleştirmeye başladı. Yayın hayatına yeni başlayan *Görüşler*'in yazı kadrosunda Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Halide Edip Adıvar, Aziz Nesin ve Mehmet Ali Aybar gibi farklı ideolojik çizgideki kişiler yan yanaydı.

Tan Matbaası baskını

Ancak, 3 Aralık 1945'te *Tanin* yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın Namık Kemal'in bir şiirinden ilham alarak kaleme aldığı "Kalkın ey ehli vatan! Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazım. Çünkü en azgın ve en insafsız bir propagandanın Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yakıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehrini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur" şeklindeki makalesi ile başlayan süreç, basın tarihimizin en utanç verici olaylarından biriyle sonuçlanacaktı.

5 Aralık 1945 tarihinde, İstanbul Üniversitesi'nde birileri, ellerinde *Vatan* gazetesiyle sınıflara girip öğrencilere "Kalkın ey ehl-i vatan!" diye bağırmış, az sonra bütün okul Beyazıt Meydanı'nda toplanmıştı. Kısa sürede sayıları 10 bine ulaşan bindirilmiş kıtalar, ellerinde Atatürk ve İnönü resimleri ile, Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Beşinci Kol", "Rus Hayranı", "Moskof uşağı" diye adlandırdığı Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin Cağaloğlu'ndaki Tan Matbaası'na doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Saat 10'da taşlamalarla başlayan saldırı, sopalarla binanın camlarının kırılmasıyla sürecekti. Sonra gençler matbaaya girdiler. Ne var ne yok yağmalayıp, baskı makinelerini parçaladılar. Daktiloları, masaları, telefonları, kurşun harfleri pencerelerden

attılar. Hızlarını alamayan saldırganlar, Tan'ın yanındaki solcu yayınlar satan ABC Kitabevi'ni de yağmaladıktan sonra, Karaköy yoluyla Bankalar Caddesi'nden Tünel'e yöneldiler. Kumbaracı Yokuşu'nda, solcu *Yeni Dünya*'yı da basan *La Turquie* gazetesinin binası ile Parmakkapı-Taksim arasındaki Berrak Kitabevi'ni de yağmaladılar. Nihayet Taksim'de toplanan yağmacılar "Kahrolsun komünistler! Biz Yeni Dünya istemiyoruz! Bize eski dünyamız yeter!" diye bağırıyorlardı.

Mağdurun suçlu ilan edilmesi

Ancak, saldırıdan dolayı tutuklananlar Sertel'ler oldu. Çünkü hükümet olayı onların kışkırttığını düşünüyordu! Sertel çifti dört ay hapiste kaldıktan sonra cezalarının onanmaması üzerine serbest kaldılar, ancak bir daha hiçbir yerde yazıları yayımlanmadı, gazetelerde iş bulamadılar. Sabiha Sertel, daha sonra olayların olacağı konusunda Vali-Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ı uyardıklarını ama hiçbir tedbir alınmadığını söyleyecekti. Yıllar sonra, olayı CHP parti müfettişlerinden Alaettin Tiritoğlu'nun örgütlediği, o sıralarda üniversite öğrencisi olan, geleceğin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı İlhan Selçuk'un, CHP'li Bakanlar Ali İhsan Göğüş ve Orhan Birgit'in, sosyalist bilimadamı Sencer Divitçioğlu'nun, ırkçı Türkçü Celadet Moralıgil'in de Tan'ı yağmalayanlar arasında olduğu, büyük ihtimalle Turgut Özal ve Necmettin Erbakan'ın da olaylara katıldığı anlaşılacaktı. Bu farklı ideolojik yönelimli insanları, böylesi kötü bir amaçla bir araya getiren gizli gücün ne olduğu, elbette hiçbir zaman anlaşılamadı.[24]

22 Kasım 1940'ta bazı illerde ilan edilen ve üçer aylık dönemlerle uzatılan (ve 1947 Kasım'ına kadar süren) sıkıyönetim

24 İlhan Selçuk'a 1996'da Sertel Demokrasi Ödülü verilmesi ise işin en ironik yanı olmalıydı.

sırasında kapatılan gazetelerin durumunun, öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi, açılan gazetenin yayın hayatına dönmesinin haber yapılması bile yasaklanmıştı. Ancak Tek Parti Dönemi'nin sona erdiği 1945'ten itibaren iktidar ve muhalefet, basını ve radyoyu kendi çıkarları için kullanmak için kıran kırana savaşa girdiler. Bu yarış basına da yaradı ve 1948'de *Hürriyet*, 1950'de *Milliyet* kuruldu.

Nazilerin Maaşa Bağladığı Gazeteciler

Tek Parti Dönemi'nin tipik uygulamalarından biri, gazetecilerin maaşa bağlanması ya da milletvekilliği ile ödüllendirilmesiydi. Ama daha kötüsü de vardı. Rıfat N. Bali'nin "II. Dünya Savaşı Yıllarında Nazilerin Türk basınını etkileme çalışmaları" adlı makalesinden öğrendiğimize göre, bazı gazeteciler Nazi Almanyası tarafından maaşa bağlanmıştı.

Makaleye konu olan, Ankara'daki ABD Sefareti'ne bağlı Askerî Ataşelik tarafından düzenlenmiş ve ABD Genelkurmay Başkanlığı Savaş Bölümü Askerî İstihbarat Bölümü'ne sunulmuş 4 Aralık 1944 tarihli istihbarat raporunda, *Cumhuriyet*'in sabık başyazarı Yunus Nadi hakkında şunlar yazılıydı: "Her ne kadar emekli olarak yaşadığı varsayılsa da, artık başyazı yazmasa da halen gazeteyi kontrol eder ve yönetir. Bir zamanlar mebustu ancak taraflı (ve Alman yanlısı) yazıları ve faaliyetleri nedeniyle emekli olmaya mecbur edildi."

Raporda savaş yıllarında Almanya sempatisi yüzünden adı 'Yunus Nazi'ye çıkan Yunus Nadi'nin oğlu ve gazetenin başyazarı Nadir Nadi ise şöyle tanıtılıyordu: "Onun da Nazi yanlısı olduğu sanılmakta. Nadir şu anda babasının fikirlerini kaleme alan bir elden fazla bir şey değildir." Raporda Doğan Nadi hakkında, "Bir Amerikalı kadınla (gençlik soyadı Hudson) evli,

(Yunus Nadi'nin) diğer bir oğlu. Kuvvetli bir karakter değil, fazla bir ehemmiyeti yok" deniyordu.

1925'te İstiklal Mahkemesi'nce kapatılan ancak 1940'ta tekrar yayımlanan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin Başyazarı Ziyad Ebüzziya hakkında ise şöyle not düşülmüştü:

"Gazetesinde yayımlanan başmakaleleri okuyan birisi, gazetenin Mihver [Almanya ve müttefikleri] yanlısı olduğundan şüphe duymaz. [Alman Basın Ataşesi Hugo] Seiler, *Tasvir-i Efkâr*'a cömertçe para ödedi. Başyazının kim tarafından yazıldığını tespit etmek, yazarın üslubuna aşina olunması istisnası dışında genellikle zordur, zira birçoğunda imza olarak sadece gazetenin adı var."

Tasvir-i Efkar yazarı Peyami Safa ise, "Fena halde içki içen bir dejenere. Ayık olduğu zaman iyi yazar. Almanlar onu sadece maaşa bağlamışlardı. Seiler kendisine ayda 1.500 lira öderdi" sözleriyle raporda yerini almıştı.

Raporda *Son Posta* hakkında şunlar vardı:

"İstanbul'un önemli bir akşam gazetesi. Arada sırada bir başmakale dışında, Mihver yanlısı görüşleri yok. Bundan, Selim Ragıp Emeç (başmuharrir) mesuldü. Hiçbir zaman çok yukarıya tırmanmaya hevesli olmayıp, Seiler'in emri üzerine Alman yanlısı ılımlı bir başyazı yazmakla yetinirdi. Buna karşılık, mutad üçer aylık dönem zarfında her gün (teslime dilmeyen) 2.000 nüsha gazetenin bedeli kadar para alırdı. (Almanlar hiçbir zaman aynı anda üç aydan daha fazla bir dönem için abonelik satın almadılar.)"

Kumar borçları nasıl ödendi?

Raporda, kökü 1918'e dayanan *Akşam* gazetesinin kurucusu ve başyazarı Necmettin Sadak hakkında söylenenler ise yenilir yutulur cinsten değildi:

"Mebus ve TBMM Hariciye İşleri Komisyonu azasıdır. Sadak, kendisinden çok daha genç ikinci zevcesinin İstanbul Jokey Kulübü'nde kumar oynarken ciddi miktarda para kaybetmesinden dolayı, geçtiğimiz birkaç ay zarfında ciddi mali sıkıntı içindeydi. Yaklaşık sekiz ay önce, Türkiye'nin Almanya ile münasebetlerini kesmesinden birkaç ay önce, 1,228 bin liralık borcu birikmişti. Kısa bir süre sonra Sadak ailesinin Almanlardan satın aldığı gıcır gıcır bir arabayla İstanbul'da dolaştığı görüldü. Aynı zamanda başyazılarda yeni bir Mihver yanlısı tavır kendini belli etti. Ancak her zaman kazandığından çok daha süratli para harcayan ve mali destekte bulunduğu iki evli kızı olan Sadak'ın kısa süre sonra başı yine beladaydı. *Akşam*'ın ortağı olan Kazım Şinasi (Dersan) ona borç para verdi ve karşılığında gazetedeki hissesini ipotek ettirdi."

Rapor şöyle bitiyordu: "Türk basınına iane dağıtan, Seiler dahil bütün Almanlar şimdi ya Türkiye'de enterne edilmiş vaziyetteler veya ülkeyi terk ettiler. Rüşvet dağıtmak için halen kaynaklar mevcut ve bunlar Japon Sefareti'nin siyasi ajanı Viscount Aoki tarafından denetlenmekte. Ancak Aoki'nin bu paranın ne kadarını harcamakta olduğu bilinmemekte."

Özet Kaynakça:

Ali Gevgili, "Türkiye Basını," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, 1982; Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994; Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, 1966; Necati Aksanyar-Murat Biçer, "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, S.2, 2005, s.187-200; Rıfat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Nazilerin Türk basınını etkileme çalışmaları", *Toplumsal Tarih*, S.152, Ağustos 2006, s.26-30.

TEK PARTİ DÖNEMİ'NİN ÜNLÜ ŞEHREMİNLERİ

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, çöken imparatorluğun merkezi İstanbul ile 'Anadolu'nun ve Kemalist devrimlerin kalbi' diye nitelenen Ankara arasında yüksek bir gerilim doğmuştu. 16 Ekim 1923'te "Türkiye devletinin makarr-ı idaresi Ankara'dır" cümlesini içeren tek maddelik bir yasa ile İstanbul'un 2.600 yıllık özel işlevine son verildiğinde, bu durum doğal olarak İstanbul'un kaderini bir süre etkileyecekti. Yeni devlette, hâlâ ülkenin en büyük şehri olan ve limanları ile önemli bir ticari fonksiyon icra eden, okulları ile ülkenin kültür yaşamına yön veren İstanbul ile ilgili pek çok karar, küçük bir kasabayı andıran Ankara'da alınıyordu.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk şehremini[25] Ali Haydar (Yuluğ) Bey'di. Ali Haydar Bey hem vali hem belediye reisiydi. (Bu iki makam ancak 1 Mart 1957'de ayrılacak, ilk belediye seçimi ise 1963'te yapılacaktı.) Atatürk, 1919'da Samsun'a

25 Osmanlı döneminde, İstanbul'un yöneticisi kadıydı. İlk kadı Hızır Bey Çelebi, Sivrihisarlı köklü bir sipahi ailesinden geliyordu. Hızır Bey Çelebi'den sonra İstanbul'da 422 kadı görev yaptı. İstanbul'da çağdaş anlamda belediye idaresi kurma girişimi, 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen çok sayıdaki İngiliz, Fransız ve İtalyan askerinin, mülteci ve göçmenlerin barındırılması sırasında ortaya çıkan hareketlilik ve karışıklığı düzenleme ihtiyacıyla ortaya çıkmıştı. Batılı devletlerin zorlamasıyla 1855'te Şehremaneti kuruldu. İlk Şehremini 'Pepe' Salih Paşa'ydı. 1855'ten I. Meşrutiyet'e kadar ikisi 'ihtisap ağası'; 18'i 'şehremini' unvanıyla, 20 yönetici göreve geldi. Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemin son şehremini Ziya Bey'di. 'Şehremini' terimi Cumhuriyet döneminde de kullanıldı.

giderken ayrıldığı İstanbul önlerinden 23 Ekim 1923 tarihinde Hamidiye zırhlısıyla geçerken, bir çatana ile zırhlıya yetişip huzuruna çıkmak isteyen Şehremini Haydar Bey'i gemiye kabul etmemişti. Atatürk'ün dört gözle beklenen ziyareti ancak 1 Temmuz 1927'de gerçekleşmişti.

Emniyet Genel Müdürü Muhittin Üstündağ, 1928'de vali-belediye reisliğine getirildiğinde, Özel İdare ile Belediye birleştirildiğinden, Şehreminliği görevini de üstlenmişti. Üstündağ 1929 Dünya Büyük Buhranı yüzünden zaten kıt olan kaynakların daha da azaldığı bir dönemde belediyecilik yaptığı için, 1930'da çıkarılan modern anlamdaki ilk Belediyecilik Kanunu'nun etkileri görülemedi.

1930'dan itibaren yazlarını Yalova'da geçirmeye başlayan Atatürk, İstanbul'a yaptığı ikinci ziyarette Beyazıt Meydanı'nın düzenlenmesini, Ayasofya ve Sultan Ahmet camilerinin onarılmasını emredince herkes umutlanmıştı, ancak İstanbul'da şehircilik adına yapılanlar askerlerin kullandığı bazı binaların üniversitelere verilmesi, hanedana ait saray ve köşklerin kamu hizmetine sunulması gibi simgesel adımlardan öteye gidemedi.

Neyse ki, Ankara inattan vazgeçti de, Tanzimat'ın mirası olarak Batılı uzmanlara başvurma geleneği uyarınca, 1933'te H. Elgötz, Dr. I. M. Wagner, A. Agache, J. H. Lambert gibi Avrupalı uzmanlardan raporlar istendi. Ancak bunlar yeterli bulunmadığından, 1936'da bizzat Atatürk'ün davetiyle, ilk kez 1904'te İstanbul'a gelen, 1926'da İzmir için bazı çalışmalar yapan, Paris Şehircilik Enstitüsü üyelerinden Henri Prost İstanbul'a geldi. Modernleşme ile korumacılığı birleştiren bir yaklaşıma sahip olan Prost, derhal İstanbul (Tarihî Yarımada) ve Beyoğlu'nun nâzım planlarını hazırlamaya başladı.

Lütfi Kırdar'la yeniden canlanış

Ancak Muhittin Üstündağ Atatürk'ün ölümünden sonra görevinden alınacağı için, bu planları uygulamak, 8 Aralık 1938'de atanan Lütfi Kırdar'a nasip olacaktı. Sadece vali-belediye başkanı değil, aynı zamanda CHP İl Başkanı da olan Lütfi Kırdar, Kerkük'ün ünlü Kırdarzâdeler ailesinden geliyordu, tıp eğitimi almıştı ve I. Dünya Savaşı'yla Milli Mücadele döneminde Kızılay'da görev yapmıştı. İstanbul, Atatürk'ün küskünlüğünün doğurduğu durgunluktan Lütfi Kırdar sayesinde çıktı. Henri Prost, Lütfi Kırdar'ın desteğiyle, Fransız ve Türk mimar ve mühendislerinden oluşan bir grupla, 15 yıl boyunca Tarihî Yarımada, Beyoğlu ve Kadıköy-Üsküdar'ı planladı.

Kırdar'ın Taksim'e müdahalesi

Kırdar, Prost'un kentsel tasarım projesi çerçevesinde başlattığı imar faaliyetleri sırasında Taksim'de radikal değişiklikler yaptı. Önce 1909'daki 31 Mart Olayı sırasında bazı bölümleri tahrip olan Taksim Kışlası yıkıldı. Ortaya çıkan alan, İnönü Gezisi (sonra Taksim Gezisi denilecekti) adıyla meydanla ilişkilendirildi. 38 bin m^2'lik alanı ile Beyoğlu ilçesinin toplam yeşil alanlarının yüzde 30'unu oluşturan bu park, o tarihten sonra İstanbulluların nefes alma alanı oldu.

1949'da görevinden ayrılarak Stockholm Büyükelçiliği'ne atanan Kırdar, aynı yılın Aralık ayında yapılan ara seçimlerde CHP'den Manisa Milletvekili olarak Meclis'e girdi.[26]

26 Lütfi Kırdar, 1954 ve 1957 seçimlerinde DP listesinden İstanbul Milletvekili oldu. Son Menderes Hükümeti'nde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanıydı. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nde tutuklandı. Yargılandığı Yassıada'da 17 Şubat 1961 tarihindeki duruşmada geçirdiği kalp krizi sonunda yaşama veda etti. Olaylı bir cenaze töreninden sonra kendi eseri olan Zincirlikuyu Asri Mezarlığı'na gömüldü.

"Komünizmi gerekirse biz getiririz!"

Tek Parti Dönemi'nin 17 yıllık efsanevi Ankara Valisi ve Şehremini Nevzat Tandoğan ise (bugünkü adıyla) İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra önce öğretmenlik yapmış, 1918-1927 arasında İstanbul Polis Müdürlüğü'nde çalışmış, 1927 yılında Malatya Valiliği'ne atanmıştı. Bu görevi sırasında Konya Milletvekili seçildiyse de milletvekilliğinden istifa ederek valiliğine devam etmişti.

1929 yılında Ankara'ya vali ve şehremini olarak atanması, Nevzat Tandoğan'ın hayatının dönüm noktası oldu. Polis teşkilatından gelmesinin de etkisiyle olsa gerek, Tandoğan Tek Parti rejiminin tipik bir yöneticisi oldu. Altan Öymen'e göre, Tandoğan, evlerdeki en basit hırsızlık olaylarından kaçak inşaat girişimlerine kadar her türlü kanunsuzlukla yakından ilgilenirdi. Şehirde sarhoş dolaşanlara rastlarsa, onlara bile bizzat müdahale ederdi. Niyazi Berkes *Unutulan Yıllar* adlı anı kitabında Tandoğan'lı yıllarda köylülerin, kılık kıyafeti düzgün olmayanların şehrin merkezine sokulmadığını anlatmıştı. Aşık Veysel'in torunu Halil Süzer de "Dedem köylü kıyafeti giyiyordu. Elbisesi de yamalıydı. Ayakkabı olarak çarık giyiyormuş. Hatta çarığı bile yamalıymış. O dönemin fakirliğinin getirdiği durum bu. Zabıta polisleri onu Ulus'tan atmışlar" diyerek bu iddiayı desteklemişti.

Bir başka Tandoğan anekdotu Nur camiasından. Cumhuriyet döneminin ünlü sürgünü Saidi Nursi, 20 Eylül 1943 tarihinde sekiz senedir mecburi ikamete tabi tutulduğu Kastamonu'da tutuklanarak Çankırı yoluyla Ankara'ya getirildiğinde, Tandoğan kendisiyle görüşmek istemiş, bu görüşme sırasında, başındaki sarığı şapka ile değiştirmeye zorlamıştı. O sırada kapalı kapılar ardında geçen olaya kulak misafiri olan Selahattin Çelebi adlı görgü tanığının iddiasına göre, Saidi Nursi hiddetle Tandoğan'a "Ben sizin ecdadınızı temsil ediyorum. Kıyafet kanunu münzevilere tatbik

edilmez. Ben dışarı çıkmıyorum. Beni icbarla siz çıkarıyorsunuz. Başından bul!" demişti.

Nevzat Tandoğan, 3 Mayıs 1944'te başlayan ünlü Turancılar Davası sanıklarından Osman Yüksel Serdengeçti'yi "Ulan öküz Anadolulu! Sizin milliyetçilikle, komünizm ile ne işiniz var? Milliyetçilik lâzımsa bunu biz yaparız. Komünizm gerekirse onu da biz getiririz. Sizin iki vazifeniz var: Birincisi, çiftçilik yapıp mahsul yetiştirmek. İkincisi, askere çağırdığımızda askere gelmek" diye azarlamasıyla da meşhurdu.

Ankara Cinayeti

Nevzat Tandoğan'ın hazin sonunu ise çok kişi bilmez. 1945 yılının Ekim ayında Ankara sosyetesinin ve SSCB Sefareti'nin de diş hekimi olan Neşet Naci Arzan, muayenehanesinde silahlı saldırı sonucu öldürülmüştü. Saldırıyı Reşit Mercan adlı genç üstlenmiş ve polise teslim olmuştu. Cinayeti neden işlediğini de şöyle açıklamıştı: "Veremim, doktordan rapor istedim vermedi. Bu yüzden öldürdüm."

Reşit Mercan'ın şahidi, Robert Kolej'den sınıf arkadaşı ve dönemin Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay'ın oğlu Haşmet Orbay (ileriki yıllarda dönemin istihbarat örgütü MAH'ta görevli olduğu ortaya çıkacaktı) silahı kendisinin temin ettiğini söyleyince, Mercan'a 20 yıl, Orbay'a bir yıl ceza verildi. Ancak basın olayın peşini bırakmadı. Çünkü katil zanlısının verem olmadığı anlaşılmıştı. Polisten önce Nevzat Tandoğan'la görüştüğü öğrenilmişti. Cinayet silahının kılıfı Haşmet Orbay'ın belediyedeki odasında bulunmuştu...

Nevzat Tandoğan'ın intiharı

Yargıtay'ın kararı bozması üzerine davaya Bolu'da devam edildi. Mahkemeye tanık sıfatıyla çağrılan Nevzat Tandoğan, birden

sanık durumuna düştü. Yapılan sorgulama sonunda katilin Haşmet Orbay olduğu anlaşıldı. Cinayetin Nevzat Tandoğan tarafından örtbas edildiği ve Reşit Mercan'ın Tandoğan'ın zorlaması üzerine suçu üstlendiği ortaya çıktı. (Tandoğan'ın oğlu zanlıların sınıf arkadaşıydı.) İfadesi tamamlanıp Ankara'ya döndükten sonra, ertesi sabah önce Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen'e Bolu'da kendine yapılan muameleden çok üzüntü duyduğunu söylemiş, telefonu kapattıktan sonra karısına, "Ben şerefiyle oynanacak adam mıyım?" diye sormuştu. Daha sonra da yatak odasına çekilmiş ve kafasına bir kurşun sıkarak intihar etmişti.

Tandoğan'ın intiharı tüm ülkede büyük yankı uyandırdı. Nur camiası olayı Saidi Nursi'nin bedduasına bağladı. Bir süre sonra Genel Kurmay Başkanı Kazım Orbay görevinden istifa etti. Üç yıl sonra biten davada Haşmet Orbay cinayetten 18 yıl, Reşit Mercan ise cinayete yardımcı olmaktan 9 yıl ceza aldı.

Cinayetin nedeni hâlâ sır

İddialara göre ünlü polisiye roman yazarı Agatha Christie, bu cinayet ile ilgilenmiş, araştırma yaparak bilgi toplamış, bu bilgileri değerlendireceğini söyleyerek "İşte gerçek ve canlı tam bir polis romanı" demişti.

Cinayetin nedeni ise bugüne dek sır olarak kaldı. Bir iddiaya göre, cinayetin yaşandığı yıl, Tito yönetimindeki Yugoslavya'daki Bosnalı Müslümanlar için yardım parası toplanmış, ancak bu paralar yerine ulaştırılmamıştı. Paraları toplayanlardan biri öldürülen diş hekimi Neşet Naci Arzan'dı ve paraları zimmetine geçirdiği için öldürülmüştü. Bir başka iddiaya göre ise, MAH ajanı olan Haşmet Orbay, SSCB Sefareti'nde bir belgenin fotoğrafını çekerken sefaret mensuplarının da dişçisi olan Neşet Naci Bey'e yakalanmış, bunun üzerine onu öldürmek zorunda

kalmıştı. Bir iddiaya göre ise cinayeti onun yerine MAH'ın bir elemanı işlemişti.

Haşmet Orbay ömrünün sonuna kadar konuşmadığı için, bütün bunlar iddia olarak kaldı. Yıllar sonra Haşmet Orbay'ın Robert Kolej'den başka bir arkadaşı İhsan Tombuş olayı araştırdı ama dediğine göre, yargılama ile ilgili tüm evraklar (Yargıtay'dakiler dahil) imha edildiği için, gazetelerden topladığı bilgiler ve yaptığı görüşmeleri kitaplaştırdı. Onun da kanaati olayın casuslukla ilgili olduğuydu.

Özet Kaynakça:

Zafer Toprak, "Aygün, Kemal", "Gökay, Fahrettin Kerim", "İşcan, Haşim", "Kırdar, Lütfi", "Üstündağ, Muhittin", "Şehremaneti", "Şehreminleri" maddeleri, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, 1994; İhsan Tombuş, *Ankara Cinayeti*, Bilgi Yayınevi, 2003; Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi 1993; Altan Öymen *Bir Dönem Bir Çocuk,* Doğan Kitap, 2003.

ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ SANCILARI

Savaşın sonunun yaklaştığı görülünce Britanya, SSCB ve ABD temsilcileri, 5-11 Şubat 1945 tarihinde Yalta'da toplanmışlar ve 'Yeni Dünya' düzeninin belirleneceği San Fransisco Konferansı'na, sadece "1 Mart 1945'ten önce ortak düşmana savaş ilan etmiş olan milletlerin" katılmasına karar vermişlerdi. Bu konferans günümüzdeki Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluş toplantısıydı. Savaş sırasında 'aktif tarafsızlık' stratejisini başarıyla sürdüren ancak bu arada ticaretinin yüzde 40'ına yakınını Almanya ile yapan Türkiye, geleceğinin Batı Bloku'nda olduğunu düşünerek, 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya göstermelik bir biçimde savaş ilan etti. Böylece konferansa katılmayı garantiledi.

Fakat o günlerde olumsuz bir olay yaşandı. Milli Mücadele yıllarından beri çok sıcak ilişkiler içinde olunan Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te süresi biten 1925 tarihli Dostluk Anlaşması'nı yenilemeyeceğini Türkiye'ye bildirdi. Ardından 1936'da Boğazlar'ın statüsünü belirleyen Montrö Antlaşması'nın revize edilmesini, Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesini, 1917 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye verilmiş olan Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iadesini istedi. Ardından sınır boylarında askerî gerginlikler başladı. Bu durum Türkiye'yi ABD'ye daha da yakınlaşmak zorunda bıraktı. Bu yakınlaşmanın en olumlu ürünü 'Çok Partili Dönem'e geçme kararı oldu.

Nuri Demirağ'ın 'Kuzu Partisi'

Çok Partili Dönem'in ilk 'muhalif' partisi Milli Kalkınma Partisi (MKP) idi. Turancı yönelimli işadamı Nuri Demirağ'ın bir parti kuracağına dair haberler, ilk olarak 8 Temmuz 1945 tarihli gazetelerde çıkmıştı. Demirağ çok ilginç bir şahsiyetti. Örneğin 'Türkiye'de sigara kâğıdına ilk yatırım yapan adam', 'Türkiye'nin ilk demiryolu müteahhidi', 'Türkiye'nin ilk sivil havacısı', 'Türkiye'de ilk uçak fabrikasını kuran adam', 'Türkiye'nin ilk milyoneri', Nuri Demirağ'ı nitelemek için kullanılan unvanlardan sadece birkaçıydı. Soyadını da, başarılı demiryolu inşaatlarından etkilenen Atatürk vermişti. Particiliğe, bir uçağı düştüğü için Türk Hava Kurumu'nun Demirağ'ın uçaklarını satın almaktan vazgeçmesi üzerine, işleri kötü gitmeye başlayınca girmişti.

18 Temmuz 1945 tarihli kuruluş dilekçesinde Nuri Demirağ'dan başka, İstanbul 5. Noteri Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan'ın imzaları bulunmaktaydı. 1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren Birinci Meclis'in muhalif kanadını oluşturan İkinci Grup'un lideri olan liberal eğilimli Hüseyin Avni Ulaş, yeni partide 'umumi kâtip'ti. Cevat Rıfat Atilhan ise 'kafatasçı' düşünceleri ile tanınan emekli bir subay ve 'muharrir'di.

Dürüstlüğünü anlatmak için kendini 'minare gibi bir adam' diye tanımlayan Demirağ, partisinin çizgisini 'cemiyetçi liberalizm' olarak tanımlanmıştı ama CHP'ye muhalif olup olmayacağını soran gazetecilere "hayır, katiyen!" diyerek particilikten ne anladığını da göstermişti. Partinin açılış töreninde kürsüye çıkan Hüseyin Avni Bey ise konuşmasında "25 senedir muhalifim, ama haksızlığa, gaddarlığa, istibdada muhalifim" demiş, sözlerini, yeni partinin Kasım 1924-Haziran 1925 arasında zar zor faaliyet gösterebilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) yolundan yürüyeceğini, fakat yapılan hatalardan ders aldıklarını belirterek bitirmişti. Ancak bu sözler onun siyasi

hayatının sonunu getirdi. İddialara göre, Nuri Bey, Kemalist rejim tarafından 'aforoz' edilen TpCF ile ilişkilendirilmesinin, partisinin önünü kesmesinden korkmuş ve Hüseyin Avni Bey'i uyarmıştı. O da bu uyarıyı hazmedemeyerek veya yeni partiyi tehlikeye düşürmek istemeyerek istifasını vermişti.

Demokrat Parti kuruluyor

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı TBMM'yi açış konuşmasında, politik sistemin başlıca eksikliğinin, hükümeti eleştirecek bir muhalefet partisinin bulanmaması olduğunu söyledikten yaklaşık iki ay sonra, 7 Ocak 1946'da, CHP'nin görece 'liberal' kadrolarından Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü önderliğinde Demokrat Parti (DP) kuruldu.[27] İnönü, partiyi kurmak için onayını almaya gelen Celal Bayar'a, eğitim seferberliğinden, laiklikten ve mevcut dış politikadan sapılmaması şartıyla icazet vermişti. Türkiye tarihinin ilk çok partili seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı. Seçimlere DP ve MKP'den başka irili ufaklı birkaç parti daha katılmıştı ama CHP'nin rakibi DP'ydi.

Bugünkü usullerin tam tesine "açık oy gizli sayım" ilkesine göre gerçekleştirilen seçimlerde MKP herhangi bir varlık gösteremedi. Nuri Demirağ bunu, partisine devlet yardımı yapılmamasına, özel radyo ve matbaa kurma taleplerinin reddedilmesine bağladı.[28]

---

27 1938 sonrasında İnönü, Atatürk'ün arkadaşlarını tasfiye ederken Celal Bayar'a dokunmamıştı. Bayar da ona karşı saygılı bir mesafede durmuştu. Örneğin savaş yıllarında "milli birliği bozmamak için" iktidar aleyhtarı hiçbir harekete katılmamıştı. Dört arkadaşı ile DP'yi kurduğu 1946'ya kadar TBMM'de sadece iki kez konuşmuştu. Bayar'ın farklı düşündüğü, sadece 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu sırasındaki tavrı ve bu dönemde Dörtlü Takrir'e katılmasından biliniyordu.

28 Partisi 1950 seçimlerinde de başarısız olunca, Nuri Demirağ parti başkanlığından ayrıldı ve DP'ye katıldı. 1954'te DP'den Sivas Milletvekili seçildi, ancak 1957'de hayata gözlerini yumdu. Başıboş kalan partisi ise 1958'de İçişleri Bakanlığı'nca 'münfesih' sayıldı.

DP ise 465 milletvekilliği için ancak 270 aday gösterebildi. Seçimde CHP 395, DP 66, bağımsızlar ise 4 milletvekilliği kazanabildi. Seçim usulleri, sonuçlar üzerinde tartışma yarattı. Seçim tutanakları alelacele yakıldığı için itirazların haklı olup olmadığı hiçbir zaman ortaya çıkmadığı gibi, itirazlar sonucunda CHP'nin milletvekili sayısı 403, DP'nin milletvekili sayısı 54, bağımsızların milletvekili sayısı da 8 olarak değişti.

CHP'nin din hamlesi

İlk seçimde muhafazakâr oyların DP'ye yöneleceğini anlayan CHP, İslamcı hareketlere yönelik pozisyonlarını gözden geçirmek ihtiyacı duydu. Aslında 1945'te Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başını çektiği bir grup, toplumun dinsel alandaki ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda hükümetten tedbirler alınmasını isterken, Başbakan Recep Peker bu isteklere "dini propagandaya kapı açacağı" gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Milletvekilleri Cemil Barlas ve Tahsin Banguoğlu ile Behçet Kemal Çağlar gibi aydınlar da Recep Peker gibi düşünüyorlardı. Ancak, uzun tartışmalardan sonra CHP parti divanı, dini taleplerin yerine getirilmesinin Cumhuriyet'in "vicdan hürriyeti ve laiklik prensiplerinin zedelenmemesi şartıyla" mümkün olabileceğine karar vermişti. Temmuz 1947'de bir adım daha atıldı ve halkın yükselen dinsel talepleri karşısında daha yumuşak bir politika izleneceğinin işareti olarak, din öğretimi ile ilgili bir program kabul edildi.

1947 Kurultayı

CHP içinde çıkan bir grubun kurduğu DP'nin, dinsel talepleri daha radikal bir biçimde savunarak CHP'yi sıkıştırması üzerine, Aralık 1947'de yapılan 7. Kurultay'da, din eğitimine izin verilmesi, ibadet yerlerinin bakım ve onarımının sağlanması ve din görevlilerinin maaşlarının iyileştirilmesi gibi konular tartışılmakla

kalmadı, laiklik yorumu da şöyle değiştirildi: "Laiklik din anlayışı ile vicdan meselesi olduğu için her türlü hücum ve müdahaleye karşı korunmalıdır. Hiçbir yurttaş, kanunun yasaklamadığı ibadet ve ayinler yüzünden rahatsız edilmemelidir."

Bunun arkası da geldi. 1947'de hacca gideceklere hükümet tarafından ilk defa döviz tahsis edildi. 1948'de ilkokul 4. ve 5. sınıf öğrencilerine "ancak velilerinin rızası ile ve öğretim saatlerinin dışında" din eğitimi verilmeye başladı. Dersler 'ihtiyari' (seçmeli) olduğu halde, bazı illerde Aleviler, hatta gayrimüslimler bile derslere katılmaya mecbur edildi. Okullarda okuyan öğrencilerin yüzde 98'i de, zorunlu olmadığı halde din dersine devam eder hale gelmişti. Milli Eğitim Bakanlığı, özel dershanelerde okutulmak üzere *Müslüman Çocuğu Kitabı, Cumhuriyet Çocuklarına Din Dersleri, Çocuklarıma Din Bilgisine Dair Nasihatım* gibi adları olan kitaplar yayımladı. Ayrıca özel matbaalarda basılan dini konulu kitaplarda patlama oldu.

1949'da Ankara Üniversitesi bünyesinde 85 öğrencisi ile 'İlahiyat Fakültesi' açıldı. İstanbul'da, 1933'te Darülfünun 'üniversite' olurken, Darülfünun bünyesindeki İlahiyat Bölümü, İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne çevrilmiş, 17 kişilik öğretim kadrosu da 6'ya düşürülmüştü. Ankara'da açılan fakülteye, İstanbul'da boşa çıkarılan kadrolar atandı.

Tek Parti Dönemi'nde Kur'an kurslarının kapatıldığı şeklinde yaygın bir kanı olmakla birlikte, bu kurslar sadece 1928 Harf Devrimi'nden sonra bir yıl kadar süre ile kapalı kalmış, sonra tekrar açılmış, 1938'e kadar öğrencileri azalmakla birlikte devam etmiş, 1938-1947 arasında ise yaklaşık 20 bin kişiye din eğitimi vermişti.

141. 142. ve 163. maddeler

Ancak, hükümetin içi pek rahat değildi ki, Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) yapılan bir değişiklik ile "Anayasa'nın laiklik ilkesine

aykırı olan, devletin yapısını dinsel esaslara dayandırmak isteyen eylemler" suç kapsamına alındı. 10 Haziran 1949'da, DP'li milletvekillerinin de desteği ile TCK'nın 141. 142. ve 163. maddeleri kabul edildi. Bunlardan 141. ve 142. maddeler siyasi, hukuki, iktisadi ya da sosyal düzeni yıkmak isteyen örgütlerin kurulması ile ilgiliydi. 163. Madde ise, "laikliğe aykırı olarak, devletin içtimai veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet kurmayı" yasaklıyordu.

20-25 Haziran 1949'da DP II. Büyük Kongresi'nde bir konuşma yapan Seyhan (Adana) delegesi Reşat Güçlü'nün, "İstanbul'dan harıl harıl, tomar tomar yılan muskası geliyor. Arkasına altı ok basılmış akrep muskaları geliyor. 'Bunlar nedir?' dediğimde 'Partice damgalanmıştır, daha tesirlidir diyorlar. Memlekette irticaı körükleyen tek kuvvet CHP'dir. Nasıl ki daha fazla ayakta durmak için Atatürk'ün mirasını yiyorsa, Atatürk'ün inkılabını satarak mürtecie taviz veriyor" iddiası doğruysa, CHP de dini siyasete alet etmekte gayet yaratıcıydı!

'Solda sükûn' döneminin sonu

CHP'nin işçi sınıfı ve solcularla ilişkisi de sorunluydu.13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said İsyanı bahane edilerek, 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile başlayan 'solda sükûn dönemi' (tabir Mete Tunçay'a ait) ise, ancak Cemiyetler Kanunu'ndaki değişikliklerin yürürlüğe girdiği 10 Haziran 1946'da bitmişti ama bu tarihten itibaren kurulan altı sosyalist partiden sadece Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun liderliğini yaptığı Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ile Dr. Şefik Hüsnü'nün liderliğini yaptığı Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) etkili olabilmişti. Aslında bu iki parti de, 1925'ten beri yeraltında faaliyet gösteren Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kadroları tarafından kurulmuştu. Bu

partilere paralel olarak kimi kendiliğinden, kimi komünistlerin öncülüğünde 100 civarında sendika faaliyete geçti. Bu bağlamda en örgütlü kesimler kömür işçileri, tütün işçileri, mürettipler (dizgiciler), kunduracılar ve mensucatçılardı.

"Komünizm tetanosa benzer"

28 Eylül 1946 tarihli *Gün* gazetesinde "Koca Şevket Usta" başlıklı işçi portresindeki şu satırlar taze sendikacıların duygularını özetliyordu:

> "(...) 'Otuz senelik ülküm olan işçi sendikalarının ve partisinin kurulduğunu gördükten sonra artık ölsem de gam yemem' dediği zaman, Koca Şevket Usta'nın gözleri yaşarmıştı. Paydostan sonra ayağında koskoca ayakkapları, sırtında yıpranmış günlük elbisesile benzeri güç bulunur bizim yaman usta, doğruca ya partisine, ya sendikasına gelip oturacak orada günün dertlerini işlerini konuşacaktır..."

Yasaklar kalkar kalkmaz bu kadar çok sayıda sendika kurulması ve dönemin CHP'li Dışişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in dediğine göre, bunların 38'inde komünistlerin egemen olması, Recep Peker Hükümeti'ni hem şaşırtmış hem de ürkütmüştü. CHP'nin işçilerden sorumlu 'komiseri' Sabahattin Selek'in, 24 Nisan 1948 tarihli *Hürbilek* gazetesindeki "İşçinin Düşmanları" adlı yazısı, hükümetin bakışını özetliyordu:

> "Komünizm tehlikesini küçümsemek doğru değildir. Komünizm tetanos mikrobuna benzer. Yaranın küçüklüğüne bakıp ihmale gelmez. Tedbirli bulunmalı, ancak tedbiri evham derecesine vardırmamalıyız. Tedbirsizlik de evham da zararlıdır."

Fişleme illeti

Dönemin sendikacılarından, taze Demokrat Partili (DP) Tevfik Nejat Karacagil, devletin aldığı tedbirleri şöyle anlatmıştı:

"Sendikacı olduğumuz andan itibaren sağcısıyla solcusuyla, ne olduğu belirsiz arkadaşlarımız hepimiz fişlendik. Hangi partiyi tutarsan tut, sendikacılara bu gözle bakarlardı. Biz aramızda sağ-sol kavgası yapardık ama hepimize komünist gözüyle bakarlardı. Bunun sebebi herhalde istihbaratın işgüzarlığıydı. Sendikacı sağcı olur mu, sendikacı ne olur diye düşünmüş olmalılar. Hepimiz fişlenmiştik, hepimizin dosyası vardı emniyette."

Sonuç olarak, bu konuda önemli çalışmalara imza atan Aziz Çelik'in tabiriyle "1946 baharı" topu topu altı ay sürdü. 16 Aralık 1946 tarihinde alınan bir karar uyarınca İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı[29], CHP yanlısı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) yöneticilerini sadece sorguya çekmekle yetinirken, TSP ve TSEKP ile bu partilerin etkili olduğu sendikaları ve gazeteleri kapattı. Ancak kapatmayla yetinilmedi elbette. Bu partilerin TKP ile ilişkili görülen yöneticileri hakkında dava açıldı. Kayıtlara geçen adıyla 1947 TKP Davası'nda, TSEKP yöneticileri TCK'nın 141. ve 142. maddelerine muhalefetten ağır cezalar aldılar. TSP yöneticileri ise beraat ettiler.

Komünizmi tel'in mitingleri

Bu arada yurdun dört bir yanında 'komünizmi tel'in mitingleri' yapılıyordu. Milli Mücadele'ye Sovyet Rusya'nın katkısına duyulan minnet, askerî zaferler kazanılır kazanılmaz bitmişti zaten. 1923 Lozan Barış Görüşmeleri ve 1936 Montrö Antlaşması süreçleri kazasız belasız atlatılmıştı ama II. Dünya Savaşı sırasında Stalin'in Türkiye ile ilgili rahatsız edici taleplerinin de etkisiyle, Türkiye tercihini Batı'dan yana yaptığından beri komünizm, irtica ve Kürtçülük ile birlikte en büyük düşmanlardandı.

29 1940'tan beri İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'de önce sürekli, savaş sonrasında aralıklı olarak sıkıyönetim uygulanıyordu.

Bu bağlamda 27 Aralık 1947'de İzmit'te, 21 Aralık 1947'de İstanbul'da, 1 Ocak 1948'de Adana-Ceyhan'da, 30 Mart 1948'de Adana ve Edirne'de mitingler yapılmıştı. Kitleleri ateşlemek için kullanılan söylemlere örnekler vermek gerekirse, CHP'ye yakın İİSB'nin yayın organı *Hürbilek*'in 8 Ocak 1949 tarihli sayında, "Komünist uşakları işi azıttılar" başlıklı haberde, yazar, "Asil Türk milletinin sabır ve tahammülünün azaldığını unutmasınlar! Milletin sabır ve müsamahasını alabildiğine suistimal eden bu adamlar, halkın hışmına uğrayarak linç edilmediklerine şaşmıyorlar mı acaba?" diye açıkça linç çağrısı yapıyordu.

"Sultanahmet'te sallandıralım!"

Yine *Hürbilek*'ten:

> "Marko Paşacılar kimdir? Aziz Nesin? Ne isen söyle biz de bilelim. (...) Biz komünist değiliz diye yırtınıp duruyorlar. Bu belki bir bakımdan doğrudur. Çünkü: Onlar bir ideal sahibi olacak ve bu ideal uğrunda çalışacak faziletli insanlar değillerdir. Onlar yalnız halkı istismar etmekle de kalmazlar, ayni zamanda satarlar da. İşte! Sabahattin Ali Moskova'ya bizi satmak için pazarlığa giderken, çomarları başını yediler. (...) Genç bir Türk olarak bu adamların hepsinin Sultanahmet Meydanı'na sıralanmasını isterim. Fakat milletimizin asil vicdanı buna tenezzül etmiyor. Bari sussalar da varlıklarından bihaber olalım."

Yazarın son derece pespaye bir şekilde diline doladığı Sabahattin Ali'nin trajik sonunu hatırlatmaya gerek yok herhalde. Yazarın 'sıralanmak' dediğinin ise Sultanahmet Meydanı'nda komünistlerin asılması, sallandırılması olduğunu anlamışsınızdır.

Hürbilek'teki "Komünistin vasıfları" başlıklı başyazı ise türünün en ilginç örneklerinden olsa gerek:

"(...) Komünist para ile satın alınabilir. Eğer bir kıymet ifade etselerdi, en faal komünistleri milliyetçiler de para ile satın alabilirler (...) Komünistler yalancıdır. Bütün komünistler bilerek veya bilmeyerek Rusya hesabına çalıştıkları için komünist uşak ruhludur. Komünizm mukaddes namına insanlığın tanıdığı bütün inançları reddeder. Bu itibarla: Komünist namus ve şeref fukarasıdır. Netice olarak komünist bütün kötülükleri şahsında toplamış olan karakteristik ahlaksızdır."

Hayır, bu satırlar; yeminli komünizm düşmanları, ırkçı-Türkçü ideologlar Nihal Atsız veya Reha Oğuz Türkkan'ın kaleminden değil, CHP'li entelektüel Sabahattin Selek'in kaleminden çıkmıştı...

Orduda memnuniyetsizlik

Bütün bunlar olurken TSK'nın genç kadroları da, artık iktidarın değişmesini istediklerini açıkça hissettiriyorlardı. DP sempatisinin arkasında elbette, liberal düşüncelere yakınlaşmak falan yoktu, sadece DP'nin ordunun modernleşmesini sağlayacağı, rütbe alımındaki sorunları gidereceği gibi umutlar vardı. Üst kademeler ise bekleneceği gibi, CHP'nin yanındaydı.

Cumhuriyet'i kuran kadroların yüzde 80'inin asker-sivil bürokratlar olması, rejimin güçlü adamlarının hepsinin ordu mensubu olması, eski ordu komutanlarının neredeyse tamamının TBMM'ye milletvekili olarak girmesi, savunma bakanlarının hep eski askerlerden seçilmesi, Genelkurmay Başkanlığı'nın Mustafa Kemal'e sadık Fevzi Çakmak Paşa'da olması ve en önemlisi, toplumsal muhalefetin daha örgütlenmeden yok edilmesi gibi bir dizi faktör, uzun süre askerî darbeyi gereksiz kılmıştı. Ordudaki 'zinde güçler' (Çorlu'da bir grup subay) ilk kez 1942-1943'te İsmet Paşa'nın 'yetersizliğini' ileri sürerek iktidara el koymaya niyetlenmişler ama başlarındaki general, yaklaşan

II. Dünya Savaşı yüzünden bunun bir 'intihar' olacağını söyleyerek darbeyi önlemişti.

Kara Kuvvetleri'ne dayalı ordu modelini değiştirmek, Türkiye'nin 1947 tarihli Truman Doktrini kapsamında 100 milyon dolar askerî yardımla takviye edilmesi kararı çıktıktan iki yıl sonra mümkün oldu. Türk ordusu hakkında bilgi vermek üzere ABD'ye giden Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak, 100 milyon doların Türk ordusunu modernleştirmeye yetmeyeceğini söylemişti ki, haklıydı.

Verdiği paraların boşa gitmesini istemeyen ABD'nin yönlendirmesiyle ordu, kara, deniz ve hava kuvvetleri olarak örgütlendi, kuvvet komutanları Genelkurmay Başkanı'na bağlandı. Yeni modelde Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanı'nın önerisi ile Bakanlar Kurulu kararıyla atanıyor ve Savunma Bakanlığı'na bağlanıyordu. Kanunun gerekçesinde değişikliğin nedeni "demokratik rejimle idare olunan memleketlerdeki gibi" diye tarif edilmişti. Ancak kanunun kabulü hiç de kolay olmadı. Milletvekilleri "senelerin yetiştirdiği tecrübeli, görgülü ve kudretli bir Genelkurmay Başkanının, ordu ile bakan oluncaya kadar hiç ilgisi olmamış genç bir bakan tarafından önerilmesini" son derece yakışıksız buluyorlardı. Yıllarca Avrupa ülkelerindeki 'liberal' havayı teneffüs etmiş olan Dr. Adnan Adıvar bile buna itiraz etmiş, "eskiden tek parti idaresi idi, fakat şimdi çok parti olunca benim içime bir korku geldi'" demişti.

Toplumun mütedeyyin kesimleriyle de, emekçi kesimleriyle de, Kürtleriyle de, gayrimüslümleriyle de, sivilleriyle de, askerleriyle de kavgalı olan 'Tek Parti' iktidarının sonuna gelindiğini gösteren işaret fişeği, 10 Nisan 1950'de ölen Mareşal'in 12 Nisan'da devletçe düzenlenen cenaze töreniydi. Tören sırasında kontrolü ele geçiren fanatik dinci bir grup, cenazeyi top arabasının üzerinden alarak omuzlarda taşımış, tören sırasında

İstanbul radyosunun normal yayınına devam etmesi üzerine galeyana gelerek, müzik yayınını kesmesi için radyo evini basmış, yol üzerindeki sinema, tiyatro ve dükkânları kapanmaya zorlamıştı. O sıralar yasak olduğu halde ezan Arapça okunmuş, ortalık ancak, cenaze Zincirlikuyu yerine tekbirlerle Eyüp Sultan'a defnedildikten sonra durulmuştu. İşte 14 Mayıs 1950 tarihli genel seçimlere bu atmosferde gidildi...

ABD Uçaklarının ve Missouri'nin İstanbul Ziyareti

İktidar II. Dünya Savaşı yıllarında görünüşte 'aktif tarafsızlık' politikası izlemişti, ama Almanlara sempatisini saklamamıştı. Ama ilginçtir, ABD ile de ilişkiyi özenli yürütmüştü. Buna dair ilginç bir olay vardır ki çok az kişi bilir.[30] 12 Haziran 1942'de, Amerikan Ordu Hava Kuvvetleri'ne ait 13 adet B-24 (biri arızalanıp dönecekti) uçağı, Hitler ordularının yakıt ihtiyacının yüzde 40'ına yakınının karşılandığı Romanya'nın Ploesti bölgesindeki Astra Romana tesislerine 4.000 pound'luk bombaları bıraktıktan sonra, daha önceden planlandığı gibi Irak'a yönelmişti. 7 Aralık 1941 Pearl Harbor baskınına cevap olarak, Komutan Doolittle'ın B-25'lerle Tokyo'yu bombalanmasından iki ay sonraya rastlayan bu harekât, ABD Hava Kuvvetleri'ne ait Avrupa-Kuzey Afrika sahnesindeki ilk icraattı.

Ploesti'den Ankara'ya

Aynı gün, Ploesti'den dönen dört B-24 bombardıman uçağı, yakıt azlığı ve acil durum gerekçesiyle izin almaksızın Türkiye'ye iniş yaptı. Uçakların üçü Ankara'ya, biri de Adapazarı'na inmişti. Her ne kadar inişler teknik sebeplerle olduysa da, uluslararası

30 Bu kısımda İstemihan Varışlı yayımlanmayan bir makalesinden yararlanılmıştır. Makale yayımlanmadığından, makale hakkındaki bilgiler kaynakça kısmına eklenememiştir. (Y.N.)

ve ulusal hukuk gereği uçaklar 'enterne' edildiler. Yaralı pilotlar ilk tedavileri yapıldıktan sonra sorguya alındılar. Ama bütün bunlar öyle nazikçe yapılmıştı ki Amerikalı havacıların anılarında ilk değindikleri olay, daha uçakların motorları soğumadan kendilerine ikram edilen sıcak çaylar olacaktı.

Türkiye'de görevli Amerikan diplomatik delegasyonu da durumdan haberdar edildikten sonra, bu mürettebatın büyük bölümü Ankara'da, kendileri gibi gözaltında tutulan diğer ülkelere mensup benzer durumdaki personel ile birlikte, camları demir parmaklıklı küçük bir otele yerleştirildiler.

1 Ağustos 1943'ten itibaren yedi B-24 uçağı daha Türkiye'ye zorunlu iniş yaptı. Manavgat açıklarında denize düşen uçakta ise iki pilot öldü. Yedi yaralı havacı Ankara'daki Amiral Bristol Hastanesi'nde tedavi edildikten sonra, 'deniz kazazedesi' statüsünde serbest bırakıldı.[31]

Enterne edilen pilotlar, sabah kahvaltılarını otelde yapıyorlar, sabah 10.00'da otelden çıkıyorlar, yasalar gereği üniformalarını giymelerine izin olmadığı için, Ankara'daki Amerikan diplomatlarının temin ettiği sivil giysilerle, 'çarşı izinlerini' gezip tozarak değerlendiriyorlardı. Öğlen ve akşam yemeklerini kaldıkları otele yürüyüş mesafesinde bulunan ve dönemin ünlü mekânı Karpiç'te yiyorlar, gece yarısı da otele 'teslim' oluyorlardı.

Söz konusu havacıların bir bölümü, Ankara'daki Amerikan delegasyonunun organize ettiği, risk taşımayan tertiplerle firar edip, Suriye ya da Irak üzerinden görevlerine döndüler. Bir bölümü ABD'ye dönüp 1945'te sona eren savaşı oradan izlediler. Bir bölümü ise, ABD tarafından Türkiye'ye hibe edilen

31 1995'te denizden çıkarılan uçağın burun kısmı, halen İstanbul-Hasköy'deki Rahmi Koç Müzesi'nde sergileniyor.

altı adet B-24'ün kullanımını Türk havacılarına öğretmek için, bir süre daha Türkiye'de kaldılar.

1946'dan itibaren Türkiye'de demokrasi rüzgârlarının esmesi ABD ile ilişkileri daha da ılımanlaştırdı. 5 Nisan 1946'da, iki yıl önce görevi başında vefat eden Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını getiren Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a gelişi, hem yöneticiler hem de halk tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Öyle ki, camilere "Welcome" mahyaları asılmış, Karaköy'deki genelevler elden geçirilmiş, bölgedeki eğlence yerlerine Amerikan askerlerine hoş davranmaları için tembihatta bulunulmuştu.

Bu ziyaretin arka planında, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, Sovyetler Birliği'nin (SSCB) Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlar'da giriştiği "komünistleştirme ve uydulaştırma faaliyetleri" vardı. Bunlar yetmezmiş gibi, SSCB'nin Yunanistan'daki içsavaşta komünistlere destek olması, Türkiye'den açık açık toprak ve üs talebinde bulunması, İran'dan askerlerini çekmemekte direnmesi, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yayılma niyetini belli etmesi, bölgedeki çıkarları dolayısıyla İngilizleri alarma geçirmişti. Savaştan güç kaybederek çıkan Britanya, SSCB gibi bir düşmanla tek başına başa çıkamayacağının farkındaydı. Bu yüzden bölgedeki yükümlülüklerini ABD'nin üzerine almasının, tüm Batı Bloku'nun çıkarları için gerekli olduğuna ABD'yi ikna etmişti. Missouri'nin ziyareti de bu kapsamdaydı.

Bu ikna faaliyetinin sonucu olarak 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Henry Truman, daha sonraları kendi adıyla anılacak olan Truman Doktrini'ni açıkladı. Buna göre, ABD, SSCB'nin etki alanına girmemesi için, Yunanistan ve Türkiye'nin borçlarını silecek, dahası yüklüce bir askerî yardım yapacaktı. Buna daha sonra, Avrupa ülkeleri için geliştirilen ve 4 Temmuz

1948'de yürürlüğe giren Marshall Planı kapsamındaki ekonomik yardımlar eklendi. Böylece Türkiye birden ABD'nin, SSCB'nin başını çektiği 'Komünist Blok'a yönelik çevreleme harekâtının asli unsuru oldu. ABD ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında hızla büyüyen sanayiine, pazarlar ve yeni yatırım alanları bulmanın mutluluğunu yaşıyordu.

Özet Kaynakça:

Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim, 2010; Hakan Koçak, "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü", *Toplumsal Tarih*, S.185, Mayıs 2009, s.48-53; Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Tüstav Yayınları, 2004; Ahmet Demirel, "50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.197, Mayıs 2000, s.13-23; Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler,* Toplumsal Dönüşüm Yayınları,1997; M. Asım Karaömerlioğlu,"Türkiye'de Çok Partili Hayata Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.106, 2006, s.174-191; Metin Toker, T*ek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, 1970; Hikmet Özdemir, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Törenindeki Gösteriler Üzerine Amerikan ve İngiliz Yorumları", *XIV. Türk Tarih Kongresi*'nde sunulan bildiri, 9-13 Eylül 2002.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARI

Demokrat Parti, "Yeter, Söz Milletindir!" sloganı ile girdiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinde büyük zaferini ilan etti. Dönemin CHP Genel Sekreteri Orhan Birgit, 14 Mayıs 1950 gecesini şöyle anlatmıştı:

> "Gecenin ilerlemiş bir saatiydi. 1. Ordu Komutanı Orgeneral Kurtcebe Noyan'ın parti müfettişi Sadi Irmak'ı aradığını söyledi. Orgeneral Noyan, Irmak'ın eğer Cumhurbaşkanı Hazretleri yeşil ışık yakarsa, seçimlere komünistlerin hile karıştırdığı varsayımıyla müdahale edebileceklerini ve Milli Şef'in emirlerini beklediklerini söyledi... [İsmet] Paşanın mesajı şöyleydi: 'Milli irade nasıl tecelli etmişse, buna başta kendisi olmak üzere bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğinin bir defa daha bilinmesini istiyorum.'"

Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilişi

DP'nin yüzde % 53.3 oyla 408 sandalye kazandığı 14 Mayıs seçimlerinin arkasından elbette en önemli konu yeni Cumhurbaşkanını seçimiydi. DP 22 Mayıs'ta iktidarı devralırken, partinin kurucularından Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına çok hevesli görünmüyordu. Kulislerde Milli Mücadele paşalarından Ali Fuat Cebesoy'un ve Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün

ismi dolaşıyordu. Ancak DP grup toplantısında 379 oyun 345'i Celal Bayar'a gitti.

DP baskılardan yılmış basında büyük bir umut yaratmıştı. Gerçekten de yeni hükümet 20 Temmuz 1950'de, 1931 Matbuat Kanunu tarafından hükümete verilen sınırsız yetkileri kaldırdı. Artık gazete çıkarmak için izin alınması gerekmiyor, sadece bildirimde bulunmak yeterli oluyordu. Basın suçları basın mahkemelerinde yargılanacak, gazete sahipleri yerine yazı işleri müdürleri sorumlu olacaktı. Bu bahar havasında gazeteciler sendika bile kurdular.

DP'nin ilk icraatlarından biri, ezanın ister Türkçe ister Arapça okunabileceğine dair kanunu kabul etmek olmuştu. CHP'nin de muhalefet olarak ilk işi, 1947'den beri dinî konularda attığı bir dizi tartışmalı adımı unutarak, DP'yi "laiklikten taviz vermekle" suçlamak oldu.

Yine de, BM'nin çağrısına uyan Türkiye'nin, 25 Temmuz 1950 akşamı Kore'ye 4.500 kişilik bir birlik göndereceği kararı büyük bir gururla kamuoyuna açıklandığında, CHP ve Millet Partisi, kararı sadece "Meclis'in onayı ile alınmadığı" için eleştirmekle yetinmiş, prensipte karşı çıkmamıştı.

İki parti arasındaki ilişkilerin sertleşmesi, bir süredir Atatürk heykellerine saldırıda bulunan Ticaniler adlı tarikatı bahane ederek, 1951'de çıkarılan Atatürk'ü Koruma Kanunu görüşmeleri sırasında oldu. Aylarca süren sert tartışmalar sırasında, CHP ironik biçimde kanuna karşı çıkmış ama DP'nin akıllıca manevrası ile kanun çıkarıldığında, CHP'nin tekelindeki "Atatürkçülük şampiyonluğu" DP'nin eline geçmişti.

İki parti arasında kısa süreli bir yumuşama, Türkiye, Kore Savaşı'nın ödülü olarak NATO'ya kabul edildiğinde yaşandı. 20 Şubat 1952'de Lizbon'da yapılan imza töreni sırasında İsmet

İnönü şöyle demişti: "Bundan sonra dünya sulhu bakımından vazifelerimiz de artmış bulunuyor. Eşit haklarla, milletimizin kendisine teveccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur."

"Kravatlı şövalyelerin burnunu kıracağım!"

Aynı yıl II. Menderes Hükümeti, Fransa'da St. Cyr Akademisi'nde okumuş Ali Seyfi Kurtbek'i Milli Savunma Bakanlığı'na getirdikten sonra, akademilerde Prusya ekolünün yerini Amerikan tarzı eğitim almaya başlamış, ortaya daha bilgili, daha özgür tavırlı bir asker kuşağı çıkmaya başlamıştı. 1953'te gelenekçi generallerin tasfiyesi, Seyfi Kurtbek'e yönelik bir yıpratma kampanyasının başlamasına neden oldu. Kurtbek'in, İttihatçı Enver Paşa'nın 1914'te yaptığı gibi, orduyu temizleyip iktidara el koyacağı söylentileri Kurtbek'i istifaya zorladığında, genç subaylar büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar.

1953'ten itibaren iktidar sarhoşluğuna giren DP, aynen Tek Parti Dönemi'nde olduğu gibi, kendi 'besleme' basınını kurmaya başladı. *Zafer, Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri Menderes Hükümeti'nden aldıkları destekle, teknik seviyelerini ve sayfa sayılarını, renkli baskı ve eklerle tirajlarını arttırdılar. Buna karşılık CHP yanlısı basına ağır baskılar yapılıyordu. 14 Aralık 1953'te CHP'nin tüm mal varlığına, dolayısıyla partinin resmî organı olan *Ulus* gazetesine de "tek parti döneminde haksız bir şekilde edinildiği" gerekçesiyle el konuldu. CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, *Halkçı* gazetesinde Başbakana hakaret ettiği gerekçesiyle, yasalara aykırı biçimde dokunulmazlığı kaldırılarak 26 ay hapse mahkûm oldu ve 80. yaş gününü hapishanede kutladı. CHP'ye yakın *Ulus, Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinin sorumlu müdürü Cemal Sağlam hakkında tam 69 dava açıldı. Öldüğü gün Ankara'da davası vardı.

Bayar'ın ABD ziyareti

Kore Savaşı'nın dünya ve Türkiye ekonomisinde yarattığı geçici iyilik halinin ortadan kalkmasıyla DP iktidarı zorlanmaya başlayınca, ilk olarak ABD'nin kapısını çaldı, ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954 yılının ocak ayında büyük umutlarla gittiği ABD seyahatinden eli boş dönünce, sıkıntılı dönemlerinde âdet olduğu üzere, hükümet çareyi muhalefete baskı yapmakta buldu. Ne de olsa DP'nin tüm kadroları, otoriter Tek Parti Dönemi'nin rahle-i tedrisinden geçmişlerdi.

9 Mart 1954'te Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle basın ve radyo yoluyla işlenebilecek 21 yeni cürüm tanımı yapıldı ve bunlar ağır yaptırımlara bağlandı. Kanunun en kötü yanı suçlanan gazeteciye 'iddiasını ispat hakkı' verilmemesiydi. Büyük bir halk desteğinin yanında, bu tür baskıcı kanunların verdiği güvenle seçime giden DP, 1954'te 488 milletvekili kazandı. CHP ise 31 milletvekili kazanmıştı. Ancak iki parti arasındaki oy farkı sadece 600 bindi. Yani DP'nin zaferinde seçim sisteminin katkısı büyüktü. Ancak durumun tersine dönmesi yakındı...

Özet Kaynakça:

Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, 2004; Cemal Anadol, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, 2004; Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitapçılık, 1999; Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, 2003; Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı,* Remzi Kitabevi, 2000.

TİCANİLER VE ATATÜRK'Ü KORUMA KANUNU

DP döneminin Cumhurbaşkanı Celal Bayar 2003 yılında *Yeni Asır* gazetesinden Erkin Umsan'a şöyle bir açıklama yapmıştı:

> "İktidarımızın ilk yıllarında, Kemal Pilavoğlu adında birinin yönettiği tarikat mensupları ellerine geçirdikleri çekiçlerle Atatürk heykellerine saldırıyor, huzursuzluk çıkartıyorlardı. Hükümet, bunlara karşı gerekli tedbirleri alıyordu. Fakat olayların birbirini kovalaması, toplumda sinirli bir hava estirdi. Pilavoğlu isimli tarikat şeyhi, 26 müridi ile yakalanıp adliyeye sevk edildi. Yine bu aylarda yeraltı faaliyeti yapan bir gizli Komünist Partisi de ele geçirildi ve 188 üyesi adliyeye sevk edildi. Bütün bunlar gösteriyor ki; demokrasinin getirdiği hürriyet havası içinde aşırı akımlar ortalığa yayılmışlardı. Toplumu aşırı cereyanların zararlarından korumak lazımdı. Bunun için sağ ve sol akımlara karşı Ceza Kanunu'ndaki cezaları ağırlaştırmak, Atatürk heykellerine ve Atatürk'e karşı harekete geçeceklere karşı da Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartmak gerekiyordu (...) Atatürk'ün kurduğu ana muhalefet partisi ise bu kanun karşısında yer aldı. Demokrat Parti içinden bazı milletvekilleri de, şahsi düşüncelerine bağlı kalarak bu kanunun çıkmasını engelliyordu (...) Kanun müzakeresi aylarca sürdü. Bir gecede 17 Atatürk heykeline birden saldıranlar, o gün bugün ortada yoktur."

Heykel kırıcı Ticaniler

Bayar'ın sözünü ettiği 'gizli komünistleri' çoğumuz ezbere biliyorduk ama 'Kemal Pilavoğlu'nun tarikatını bilmiyorduk pek.

Ticanilik diye anılan bu tarikat, 1945'te Çok Partili Dönem'e geçişle birlikte güç kazanan dinsel hareketlerden biriydi. Diğer iki hareket ise Nakşibendilikten gelen Saidi Nursi'nin önderliğini yaptığı Nurculuk ile, Süleyman Hilmi Tunahan'ın önderliğini yaptığı Süleymancılık tarikatlarıydı. Kemal Pilavoğlu adlı hukuk fakültesinden terk şahıs tarafından, 1930'larda Ankara'nın Çubuk ilçesi ile Çankırı'nın Şabanözü ilçesinde örgütlenen Ticanilik, adını Şazeli-Halveti kökenli Ebu'l Abbas Ahmed et-Ticani (ö.1815) tarafından Cezayir'de kurulan ve Fas, Hicaz, Mısır, Trablusgarp ve Senegal'de yayılan Ticaniye tarikatından alıyordu. Ancak Pilavoğlu'nun tarikatının asıl tarikatla ilişkisi çok şüpheliydi. Çünkü Pilavoğlu, güya rüyasında Ahmed et-Ticanilye intisap ettiğini görmüş, ardından Abdülkadir Medeni adlı birinden tarikat ruhsatı almıştı.

Pilavoğlu ve müridleri ilk kez 1943'te kovuşturmaya uğramışlar ancak kısa bir süre sonra serbest bırakılmışlardı. Bir süre sonra "heykel puttur", "laiklik dinsizliktir", "Hilafeti kaldıran Atatürk mel'undur", "Türkçe ezan küfürdür" gibi sloganlarla ortaya çıktılar ve ilk büyük eylemlerini 4 Şubat 1949'da TBMM'nin dinleyici bölümünde Arapça ezan okuyarak yaptılar. Ardından, Bayar'ın dediği gibi, çeşitli yerlerdeki Atatürk heykellerine saldırmaya başladılar. Tarikatın eylemleri 1951 yılı başlarından itibaren halkın da dikkatini çekmeye başladı. CHP, DP'yi sıkıştırmak için 'Ticanileri tel'in mitingleri' yapmaya başladı.

CHP ile Ticanilerin ilişkisi

Halbuki 26 Nisan 1950 tarihli *Zafer* gazetesinde çıkan bir habere göre, Kemal Pilavoğlu ve müritlerinden bir grup İsmet İnönü'nün onayıyla partiye üye yapılmış, tarikat üyeleri köylerde toplantılar düzenleyerek parti propagandası yapmışlar, köylüleri CHP'ye üye yazmışlardı. Ancak gazetenin DP yanlısı olması yüzünden

bu iddia seçim atmosferinde gürültüye gitmişti. Konunun tekrar gündeme gelmesi 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra oldu.

28 Nisan 1951 tarihli *Ulus* gazetesine göre 1950'den 1951 yılına kadar Atatürk'ün büst ve heykellerine 9, manevi şahsiyetine 5, fotoğraflarına 1 kez olmak üzere 15 saldırı olayı gerçekleşmişti. Nadir Nadi 28 Haziran 1951 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Artık Yeter" başlıklı yazısında şöyle yakınıyordu:

> "İstiklal Savaşı'nın büyük kahramanı, Türk İnkılâbının baş yaratıcısı, hürriyetlerimizin eşsiz temsilcisi Atatürk'e karşı bir müddettir girişilen tecavüz hareketleri son zamanlarda göze çarparcasına yüreğimize bıçak saplanırcasına arttı. Birbirinden çok uzak yurt köşelerinde, birbirini belki hiç tanımayan, fakat hayret edilecek kadar birbirine benzeyen çember sakallı, karanlık suratlı birtakım adamlar rastladıkları büstlere saldırıyorlar. Resmî ağızlar, memlekette irtica olmadığına dair demeçler veriyor, vicdan hürriyetinin kutsallığından bahsediyorlar. "

Zafer gazetesinin 30 Haziran 1951 tarihli nüshası "Atatürk heykellerine mel'unane tecavüzleri tel'in maksadile bugün büyük bir miting yapılıyor" başlığı ile çıkmıştı. Habere göre mitinge DP'li milletvekilleri de katılacaklardı. Gazetenin tam orta sayfasındaki kutu içerisinde ise "Ticaniler ve CHP" başlığı altında "CHP seçimlerde Ticanilere nasıl yardım etmişti?" sorusuna cevap veriliyordu.

Anlaşılan CHP'nin akıl hocaları, Nurcuların ve Süleymancıların DPIye destek verdiklerini görünce, dindar bir grubun halk arasında partileri adına çalışmasında fayda görmüşler ama bula bula Ticaniler gibi 'sözde' tarikatı bulmuşlardı. Bu durum pek içlerine sinmediği için de, grupla ilişkilerini mümkün olduğunca gizli ve mesafeli tutmaya çalışmışlardı. Nitekim, seçimlere kadar

DP aleyhinde görünen Ticaniler, seçimden sonra DP iktidarını sıkıntıya sokacak eylemlerine devam etmişlerdi.

II. Menderes Hükümeti'nin kurulduğu dönemlerde yoğunlaşan protesto mitinglerine DP, Atatürk'ü Koruma Kanunu teklifiyle yanıt verdi. Böylece 'Atatürkçülük şampiyonluğu' unvanını CHP'nin elinden alma konusunda önemli bir hamle yaptı.

Kanuna itiraz eden DP'liler

Adalet Bakanlığı'ndaki toplantıya, Bakanlığın üst düzey bürokratları, Yargıtay daire başkanları, Hukuk Fakültesi Dekanı ve bir grup milletvekili katılmıştı. Kanun tasarısı, Adalet Komisyonu'nda ateşli tartışmalara yol açmıştı. Sözlü sataşmalar zaman zaman fiziksel saldırıya dönüşmüştü. Sonunda tasarı 7'ye karşı 9 oyla kabul edildi ve TBMM'de görüşülmesine geçildi. Yanlış anlamaları önlemek için, görüşmeler "Atatürk'e ve O'nun devrimlerine bağlılık hislerinin ifadesi için" üç dakikalık saygı duruşu ile başlatıldı.

4 Mayıs 1951'de başlayan görüşmeler 25 Temmuz 1951'e kadar aralıksız devam etti.[32] Tasarı hakkında ilk sözü, Emekli General DP Ankara Milletvekili Selahattin Adil almış ve tasarı aleyhinde konuşmuştu. Adil, Atatürk'ün önemli işler yapmakla beraber, bazı yanlışları olduğunu iddia ederek şöyle devam etmişti:

> "Mustafa Kemal Paşa'nın da idari, içtimai, siyasi hataları bulunduğunu söylemek ve yazmaktan men edecek bir kanunu, demokratik rejimi benimsemiş olan bizlerin kabulüne bugünkü Meclis'te imkân olmamak icap eder. Bu Meclis kürsüsünden acı acı şikâyet ettiğimiz 27 senelik Şeflik idaresi mahzurlarını, memlekete yapılan fenalıkları, hakiki Cumhuriyetin, ancak milletin sağduyusuna dayanarak mevkii iktidara gelen bugünkü hukuki bir hükümette vücut

32 Tartışmalar sırasında söz alan milletvekillerinin görüşlerini, kaynakçada künyesini verdiğim Tesfire Güneş'in "Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı, 1950-1960" başlıklı master tezinden özetleyerek aktardım. (Y.N.)

bulduğunu yüzlerce defa tekrar eden bizler değil miydik? Halk Partisi'nin binbir yolsuzluğunu zikrederek Meclise hâkim olan bu parti azalarının ne surette intihap olunduğunu bilmiyor muyduk? Şimdi bu geçmiş idareye Şeflik veya diktatörlük demek tecavüz telakki olunarak söyleyeni ve yazanı hapse mi mahkûm edeceğiz? (Öyle şey yok sesleri) Daha dün Arapça olan ezanı, dini abidelerin açılmasını kabul eden ve anlaşılmaz bir hale sokulan dilimizi doğrultmaya çalışan bizler değil miyiz?"

Atatürk'ü "diktatör" ve kanunu da "komünist zihniyetin eseri" olarak değerlendiren Selahattin Adil Bey, "Hazreti Muhammed için kötü bir söz söylenecek olursa, onun için de bir kanun çıkarmak icap eder" diyerek tutarlı davranmıştı ama Selahattin Adil'in Atatürk'ten 'Mustafa Kemal' diye bahsetmesi, *Zafer* gazetesinde 'Sarı Çizmeli' mahlası ile yazan (Mümtaz Faik Fenik'in eşi) Adviye Fenik tarafından "Mustafa Kemal, Atatürk'ün eşsiz şahsiyetinde ilk merhaledir. Mustafa Kemal ile Atatürk arasında koskoca bir milli mücadele ve inkılâp tarihi vardır (...) Yoksa Selahattin Adil Paşa Mustafa Kemal'den sonraki Gazi'nin ve Atatürk'ün farkında değil midir?" diye eleştirilecekti.

DP Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu da, tasarıya muhalif olduğunu belirtmişti: "Anayasamızın 69. Maddesi mucibince Türkler kanun karşısında eşittirler, her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrılıkları kaldırılmıştır (...) Atatürk her şeyden evvel Türk'tür. Bütün Türkler için mevzuu Ceza Kanunu neden Atatürk için mevzubahis olmasın? Türkler hukuken müsavi değil midirler, kanun önünde eşit değil midirler? Anayasamızın 69. Maddesi bunu amir değil midir?"

DP Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ ise böyle bir kanun çıkarmanın, "aradan 30 sene geçtikten sonra Atatürk'ün ölümsüz manevi varlığını, kahraman ve kurtarıcı şahsiyetini, yaratıcı ve devrimci atılımlarını milletçe takdir edememek, devrimlerinin

sarsıldığını, kör taassubun homurdanmaya, irticaın hortlamaya başladığını kabul ve ilan etmek anlamına geleceğini" söylemişti.

Kanuna muhalif olanlardan biri de, DP Çanakkale Milletvekili Bedii Enüstün'dü. Enüstün, Dünya ve insanlık tarihinde rastlanmayan bir olay karşısında olunduğunu, "Türkiye Cumhuriyeti kurucularından büyük asker, büyük reformist Kemal Atatürk'ün manasız bir kuruntu, lüzumsuz bir heyecan baskısıyla ideolize edilmek istendiğini" ileri sürerek, millete mal olmuş devrimleri, reformları, bir şahsın taştan veya topraktan yapılmış heykelinde arayan ve bir kâğıt üzerindeki resminde sembolize eden zihniyetten ileri demokratik hamleler beklenemeyeceğini, kitlelerin şereflerinin tek bir şahıstan yansıyamayacağını, milletlerin hayatındaki bütün zaferlerin, başarıların, reformların, bunları gerçekleştirirken ölen milyonlarca vatan evladının kanlarının bedeli olduğunu ifade etmişti.

CHP Grubu'nun itirazı

Benzer konuşmaları başka DP'li milletvekilleri de yapmıştı ama Bayar'ın dediği gibi, CHP bu kanunun çıkartılmasına çok sıcak bakmamıştı. Örneğin CHP Mardin Milletvekili Kamil Boran, "Atatürk'ün manevi varlığına ve maddi hatıralarına yönelen saldırıların dikkat çekecek bir dereceyi bulmuşsa -ki bu kanun tasarısının sevki bunu göstermektedir- bunun sebebinin, cezai yaptırımların yetersizliği değil, demokrasi ve hürriyete yanlış anlam veren veya verdiren zihniyet ve bu konularda Hükümet ve Hükümetin emrindeki sorumlu organların takındıkları kararsız tutumdur" demişti.

CHP grubunun görüşünü belirtmek üzere söz alan CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan ise, kanun tasarısının gerek Hükümet ve gerek Adalet Komisyonu tarafından gerekçelere uymadığını, bu gerekçelerde heykel ve büstlere yapılan saldırıların asıl hedefinin "Türk Cumhuriyeti ve Türk devrimi" olduğunun açıkça

belirtilmesine rağmen, hazırlanan metinde, asıl hedefin metnin dışında bırakıldığını ve sadece taş ve tunçtan yapılmış büst ve heykellerin korunmasının göz önünde tutulduğunu belirtmiş, asıl hedefi bırakıp şekli korumaya yarayan bu metnin amacına ulaşacak hale getirilmesini gerekli gördüklerini ifade etmişti.

Bağımsız İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar ise Atatürk'e yapılan saldırıların iki nedeni olduğunu, bunlardan ilkinin, "Hükümetin zayıf telakki" edilmesi, ikincisinin de "Hükümetin irticaa karşı müsamaha gösterdiği -ki bu kanaat daha kuvvetli görünüyor- dedikodusu" olduğunu iddia ederek, gerekirse, her heykelin yanına ikişer tane koruma görevlisi dikilmesini istemiş ve kendisinin çekimser oy kullanacağını söylemişti.

Eleştirilerin devam etmesi üzerine Başbakan Adnan Menderes üç kez söz alarak, kanun tasarısını ve Atatürk'ün yaptıklarını, manevi şahsiyetini ateşli biçimde savunacaktı.

Profesör Hirsch'in mütalaası

Muhaliflerin, tek bir kişi için kanun çıkarılmasının, o sırada yürürlükte olan 1924 Anayasası'nın 69. Maddesi'ne aykırı olduğunu düşündüklerinin anlaşılması üzerine, Hükümet, Nazi zulmünden kaçarak Türkiye'ye gelmiş olan Yahudi asıllı ünlü Hukuk Profesörü Ernst Hirsch'in görüşüne başvurdu. Hirsch şöyle dedi:

> "Anayasa başka şeylerin yanı sıra, bir şahsa imtiyazların tanınmasına imkân sağlayacak yasaların çıkarılmasını yasaklamaktadır. Buradaki 'şahıs' deyimi, 'gerçek kişi' yani 'insan' anlamına gelmektedir. Madde 27'ye göre insanın şahsiyeti, doğumunun tamamlanmasından itibaren hayatla başlar ve ölümle son bulur. Atatürk adında bir şahıs, artık hukuki anlamda mevcut değildir. Dolayısıyla ona yasa yoluyla bir imtiyaz sağlanması söz konusu olamaz (...) Burada korunmak istenen Türkiye Cumhuriyeti'nin

kurucusuna karşı Türk milletinde genel olarak yaygın bulunan hayranlık ve saygı duygusudur."

Bu açıklama milletvekillerini tatmin etmiş olmalıydı ki, kanun 25 Temmuz 1951'de 50 ret, 6 çekimser oya karşılık 232 oyla kabul edildi. Oylamaya 179 milletvekili de katılmamıştı. Böylece 1950 seçimlerinde 'Ebedi Şef' Mustafa Kemal'in kurduğu CHP'yi hezimete uğratarak Kemalist kadroların tepkisini çeken DP, Mustafa Kemal'i 'Atatürk olarak' tabulaştırmayı akıl ederek, sistemle ilişkisini düzeltme şansını yakaladı.

Kanunun uygulanışı

Birinci maddesinde "Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimseye bir yıldan üç yıla kadar, Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir" diyen, ikinci maddesinde bu suçların toplu olarak veya kamuya açık yerlerde veya basın yoluyla işlenmesinde cezanın yarı yarıya arttırılacağını, bu suçlar zor kullanarak işlenirse bir kat daha arttırılacağını söyleyen kanun uyarınca Kemal Pilavoğlu ve 74 müridi, 5 Mart 1952'de Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nde 15 ay hapis cezasına mahkûm oldular. Pilavoğlu'nun avukatlığını yapan Yılmaz Akpınar'ın, CHP Balıkesir Milletvekili Muzaffer Akpınar'ın oğlu olması, CHP'liler tarafından sürekli inkâr edilen dedikoduları destekler mahiyetteydi. Nitekim daha sonra, Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, *CHP ve Genel Başkanı-Siyasi İncelemeler ile Politika'da 45 Yıl* adlı eserlerinde, CHP-Pilavoğlu ilişkisine değinecekti.[33]

33 27 Mayıs Darbesi'nden sonra Milli Birlik Komitesi tarafından Bozcaada'ya sürülen Kemal Pilavoğlu, iddialara göre Orta Anadolu'dan getirttiği 130 kadar müridiyle ada ekonomisine egemen olmuştu. Adanın pastanesi, kasabı, manavı, fırını hep onundu. "Şarap üretmek günahtır; üzümlerini şarapçılara verenler cehennemde cayır cayır yanar" diyerek Müslüman bağcıların yüreğine korku salan Pilavoğlu, Bozcaada'yı terk ettirdiği Rumların bağlarını teker teker

Karabekir'in *İstiklal Harbimiz*'i

Kanunun kurbanlarından bir diğeri, Milli Mücadele kahramanlarından merhum Kazım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* kitabını 1960'da tekrar yayımlayan Tahsin Demiray'dı. Demiray 15 aya mahkûm olmuştu. 'Büyük Doğu' hareketinin lideri, İslamcı şair Necip Fazıl Kısakürek, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra 1.5 yıl hapse mahkûm oldu ve genel aftan sadece kendisi istisna edildiği için Aralık 1961'e kadar hapis yattı. İslamcı tarihçi Kadir Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi, Hezimet mi?* adlı kitabının 1970'teki genişletilmiş ikinci baskısı yüzünden yargılandı, ancak dava 1974 genel affı dolayısıyla düştü.[34]

Özet Kaynakça:

Tesfire Güneş, "Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı (1950-1960)", 2012 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde kabul edilmiş master tezi; Nadir Nadi, *Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar, Bir İflasın Kronolojisi (1950-1960);* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *CHP ve Genel Başkanı-Siyasi İncelemeler,* Resimli Posta Matbaası, 1963; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45 Yıl,* İletişim Yayınları, 2002.

satın alarak pekmezcilikten servet edindi. 1977'de karısının ihbarı üzerine evinin üst katında üç oğlan çocuğuyla yakalanıp yargılandıktan birkaç ay sonra ölünce, tarikatın bir bölümü Nurculara bir bölümü Aczmendilere dahil oldu ve Ticanilik sona erdi. Ama Ticaniler adı, halka irtica tehlikesini hatırlatmak gerektiğinde 'öcü geliyor' kabilinden kullanılmak üzere hep canlı tutuldu.

34 2000'li yıllarda pek çok kişi Atatürk'ü Koruma Kanunu'na muhaletten yargılandı. Bunlar arasında *Milli Gazete* yazarı Hakan Albayrak, Aykırı Yayınları'nın sahibi Seyfi Öngider, Aram Yayıncılığın sahibi Fatih Taş, Belge Yayıncılık'ın sahibi Ragıp Zarakolu, yazar İpek Çalışlar, *Hürriyet* gazetesinin Sorumlu Müdürü Necdet Tatlıcan, *Çoban Ateşi* gazetesi yazarı Berkant Çoşkun ve yazı işleri müdürü Yasin Yetişgen, çevirmenler Lütfi Taylan Tosun ve Aysel Yıldırım, Özgür-Der Çocuk Kulübü yöneticilerinden Zehra Çomaklı Türkmen ve (o günlerde) Bianet yazarı Ertuğrul Kürkçüoğlu gibi isimler vardı.

KORE SAVAŞI, KAHRAMANLIK DESTANI MI, HEZİMET Mİ?

25 Haziran 1950'de, Birleşmiş Milletler (BM) Konseyi, ABD'nin talebi üzerine Kore'ye müdahale kararı aldığında, Güney Kore'ye asker göndermeyi ilk teklif eden ülke Türkiye olmuştu. Demokrat Parti Hükümeti'nin BM Genel Sekreterine yazdığı niyet mektubu meclis tarafından oybirliğiyle onaylandıktan sonra, Kore'ye gönüllü bir milis gücü toplamak üzere bir dernek kuruldu. İddialara göre derneğe ilk günden 3 bin kişi başvurmuştu. Bu gerçekten şaşırtıcıydı, çünkü ABD'de bile bu kadar gönüllü yoktu. 25 Temmuz akşamı Türkiye'nin Kore'ye 4.500 kişilik bir birlik göndereceği kararı büyük bir gururla kamuoyuna açıklandığında, muhalefetteki CHP ve MP (Millet Partisi), kararı sadece "Meclisin onayı ile alınmadığı" için eleştirdi, yoksa izlenen genel politikaya karşı değillerdi.

DP ise kendini, "ilan edilen savaş değil ki, sadece BM kurallarını ihlal eden bir güce ceza verilecek" diye savundu. O halde sorun yoktu. Nitekim CHP'ye yakınlığı ile tanınan *Cumhuriyet* gazetesi, "Milli Birliği Bozmamaya Dikkat" başlıklı yazı ile desteğini sunarken, dönemin en büyük öğrenci örgütü Türkiye Milli Talebe Federasyonu Başkanı Can Kıraç, karardan dolayı hükümete şükranlarını sunmuş ve Türk gençliğinin kendisine verilecek her türlü vazifeyi başarmaya hazır olduğunu eklemişti. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, 'Komünistliğe karşı' Kore harekâtına katılmanın 'cihad' olduğundan

bahisle, bu savaşta hayatını kaybedenlerin 'şehit' olacakları fetvasını vermişti. Savaşa sadece Behice Boran ve Adnan Cemgil'in yöneticiliğini yaptığı Türk Barışsever Cemiyeti karşı çıkacaktı. Elbette cemiyetin yayımladığı bildiri toplatıldığı gibi, cemiyet üyeleri, "Milli çıkarlara zararlı ve milli direnişi sarsıcı" yayın yapmak suçuyla tutuklandılar ve 15 ila 10 arasında değişen cezalara çarptırıldılar. Savaş karşıtı bir avuç idealistin sesi kısıldıktan sonra sıra kararı uygulamaya gelmişti...

Tugay toplanıyor

I. Türk Tugayı adı verilen kuvvetlerin başına tümgeneral Tahsin Yazıcı atandı. Çanakkale Savaş'nda görev almış yaşlı bir asker olan Tahsin Yazıcı'nın küçük bir kusuru vardı: İngilizce bilmiyordu. Bu eksiğin ileride nelere mal olacağını ne yazık ki kimse görememişti. Tugay'ın gönüllülük esasına göre oluşturulduğunun doğru olmadığı da sonradan anlaşıldı. Askerlerin çoğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yoksul köylü çocuklarıydı. Az sayıdaki gönüllünün büyük bir kısmını ise, "ailelerine çok iyi bir maaş bağlanacağı" vaadine kananlar ile, beyinleri, "komünizmin pençesindeki Kore'ye İslamiyet'in ve Türklüğün büyük gücünü gösterme" propagandası ile yıkanmış olanlar oluşturuyordu.

ABD'nin bu kutsal vazife (!) için bütün müttefiklerini göreve çağırması üzerine, NATO'ya ve Batı dünyasına dahil olmaya pek hevesli olan Türkiye'nin, hiç ilgisi olmayan bir savaşa asker gönderme fedakârlığı, Batılı ülkelerin gözlerini yaşartmıştı. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü kararın gerekçesini gururla şöyle açıklamıştı: "Kore'de savaşan bir Türk askeri 136 dolara, bir ABD askeri ise 5,500 dolara mâl olmakta." Yani askerlerimiz hem kaliteli hem ucuzdu! Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Foster Dulles da Türk askerini,

"çok masrafsız, günlük masrafı 23 centi aşmıyor" diye övmüştü. Yine de bu laflar Kore'deki ABD komutanlarından William L. Roberts'ın Türk askerlerini "mükemmel bekçi köpekleri" olarak tanımlamasının yanında masum kalıyordu.

Okyanusta 22 gün

Resmî rakamlara göre 259 subay, 395 astsubay 18 askerî memur, 4 sivil memur ve 4.414 erden oluşan toplam 5.090 kişilik I. Türk Tugayı, Ankara Sarıkışla, Polatlı ve Etimesgut'taki kısa eğitim döneminden sonra trenlerle önce İskenderun'a, ardından *Mac Ree*, *Haan* ve *Private Johnson* adlı gemilerle Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Seylan Adası, Singapur, Filipinler ve Formoza Adası yoluyla Kore'ye gönderildiler. 17, 19 ve 20 Ekim 1950'de Pusan Limanı'na ayak basan yorgun ama inançlı askerlerimiz, bir süredir bırakmalarına izin verilen sakalları, bellerindeki dev kasaturaları ve modern orduların çoktandır unuttuğu süngüleri ile Korelilerin pek hoşuna gitmişti, ama Amerikan askerlerinin tepkisi aralarında fısıldayıp gülüşmek oldu.

Tugay, Pusan'dan derhal Taegu'da açılan BM Karşılama Merkezi'ne götürüldü. Daha ilk günden beslenme, tuvalet ve banyo gibi günlük işlerde uyumsuzluk çıktı. Askerlerimizin düşük eğitim seviyeleri, bu kadar büyük çaplı bir mekanize savaşa hazır olmamaları, dil bilen elemanların azlığından doğan yanlış anlamalar tatbikatlarda ciddi sorunlar yaratmaya başlayınca, 9. ABD Kolordusu'nun komutanı General Walton Walker, üstlerini durumun vahameti konusunda uyarmıştı. Ama BM ordusunun kibirli komutanı Douglas MacArthur'un acelesi vardı. Askerlerine Noel'den önce ülkelerine dönme sözünü vermişti. Nitekim 10 Kasım'da 8. Ordu ve Türk Tugayı, Çin'le Kore arasındaki sınırı oluşturan Yalu Nehri'ne doğru hareket ettiler. Türkiye'den büyük taşıma araçları getirmeyi akıl edemeyen Türk Tugayı,

yaya olarak Amerikan ordusunun hızını düşürdüğü için ancak ihtiyat kuvveti olarak görevlendirilmişti.

Daha sonraları, savaşta yaşanan felaketleri açıklarken, son 40 yılın en soğuk kışı olduğu söylenmişti. Bu doğruydu ama askerlerimizin giysileri, teçhizatları ve eğitimleri de 'soğuk cehennem' adı verilen o korkunç koşullara uygun değildi. Nitekim ilk donma vakaları, geceleri benzin tenekesinde yaktıkları ateşle ısınmaya çalışan askerler arasında yaşandı. Bunları, yarı bellerine kadar buzlu sulardan yaya geçmek zorunda kalanların şehadeti izledi.

Düşman kim?

Ardından 'düşman' la buluşuldu. Peki, 'düşman' kimdi? İçinde yaşadıkları coğrafyayı karış karış bilen, gündüzleri köylülerin arasına karışan, geceleri ateş böcekleri gibi çalıların ardından onları izleyen, azıcık pirinç lapası ile doyan, yere kıvrılıp uyuyabilen 300 bin Çin askeri ile 100 bin Kuzey Kore 'gerilla'sı... Batı emperyalizmine karşı kinle dolu bu 'eski tip' orduyla, işgalci konumunda olan 'modern' orduların savaşından, doğal olarak birinciler galip çıktı. BM ordusunun darmadağın olarak geri çekilmeye başladığı bir ortamda, her türlü destekten yoksun bırakılan Türk Tugayı, bilmediği bir arazide körlemesine ilerlerken, 27 Kasım'da ilk kez düşmanla burun buruna geldi. Komutan Tahsin Yazıcı'nın kendi inisiyatifi ile geri çekilmeye kalkması, bazılarınca "askerlerimizi imhadan kurtaran harekât" olarak, bazılarınca "birliklerin tüm düzenini bozan bir fiyasko" olarak adlandırıldı. 28 Kasım gecesi, askerlerimizin "Allah Allah!" avazeleri ile yaptığı süngü saldırısının bilançosu ise ağır oldu. Çarpışma bittiğinde, iki subay ve birkaç erden başka kurtulan yoktu. Yaralılar ve sağ kalanların hepsi düşmana esir düşmüşlerdi. Daha sonra yapılan soruşturmada, bazı erlerin ısınmak

için yaktıkları ateşin düşmanın yerlerini keşfetmelerine neden olduğu ortaya çıktı.

Kunuri Savaşları

29 Kasım 1950 gecesi Türk Tugayı ikinci kez gece baskınına uğradı. Son ana kadar direnen General Yazıcı, en sonunda Çinliler tarafından tamamen kuşatıldığını anlayınca geri çekilme emri verdi ama bu geri çekilme de başarılı değildi. Buz gibi havada, etraflarını saran zifiri karanlıkta, Çinli askerlerin çıkardığı ürkütücü seslerin eşliğinde geri çekilen askerlerimiz o kadar paniklemişlerdi ki, yolda karşılaştıkları dost Güney Koreli askerleri düşman sanıp öteki dünyaya yollayıverdiler. Geri çekilen tugayın arkasındaki 400 askerimiz, Çinlilerle göğüs göğüse çarpışarak bir dağın eteğine sıkışmış ve sonunda teslim olmuştu. Daha sonra Türk tarafı ABD ordusu tarafından yalnız bırakıldığını söyledi, Amerikan tarafı ise Türk tarafının İngilizce yetersizliği yüzünden uyarıları anlamadığını söyledi.

Türk Tugayı daha sonra 'Kunuri Savaşları' olarak adlandırılan Wavon, Sinnimni, Kaechon ve Sunchon Boğazı çarpışmalarında resmî rakamlara göre 218 şehit, 455 yaralı ve 94 kayıp verdi. Daha sonra gerçek rakamın çok daha fazla olduğu söylendi ama sayının ne olduğu hiçbir zaman öğrenilemedi. Bu kadar büyük kayıp verildiği halde olayın 'destan' olarak anılması ise cabası oldu. Yine de şükretmek lazımdı, çünkü düşmanın pusuda yattığı bir ortamda, askerlere moral vermek için, yedi bin kişinin toplu namaza durması gibi olaylar ucuz atlatılmıştı.

Kumyangjang-ni ve eve dönüş

Türk Tugayı'nın ikinci büyük savaşı 25-27 Ocak 1951 tarihinde Kumyangjang-ni mevkiinde olmuştu. Dondurucu soğukta tekrar

"Allah Allah!" diye haykırarak ileri atılan Türk askerleri yine büyük kayıplar verdiler ama ABD Kongresi bu sefer pek kadirşinas davranarak, Türk birliğini Mümtaz Birlik Nişanı (Distinquisted Unit-Station) ile teselli etti. BM kuvvetlerinin 24 Mayıs 1951'de Çin kuvvetlerini yenilgiye uğratarak 38. Paraleli aşmasının ardından Türk Tugayı yedeğe alındı. 8 Temmuz 1951'de Panmunjom'da başlayan ateşkes görüşmelerinden sonra da savaş devam etti. Hatta 28-29 Mayıs 1953'te, tarihe 'Vegas Savunması' diye geçen çarpışmalarda, Türk Tugayı, Kunuri'den sonraki en büyük kayıplarını verdi. Yine taltifler, madalyalar, 'aslansınız-kaplansınız' konuşmaları, Sovyet lideri Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümü ile, 20 Nisan 1953'ten itibaren hasta ve yaralıların değişime başlanması, 27 Temmuz 1953'te ateşkesin imzalanması ve dönüş yolculuğunun başlaması...

Büyük bir coşkuyla gönderdiğimiz askerlerimizi dönüş limanında sadece aileleri bekliyordu. Bir asker, "bizi gemiden limana döküverdiler, bir muayene bile yapmadan evlerimize gönderdiler" diye yakınmıştı gazetecilere. 1960 yılına kadar, her yıl değişmek suretiyle, 6 Türk Tugayı daha Kore'ye gitti. 10. tugaydan sonra Kore'ye bir bölük yollanmaya başlandı. 1962'den sonra bölük, bir mangaya indirildi. Bu sembolik kuvvet de 1971'de Kore'den çekildi. Gazilere 'şeref aylıkları' ancak 1976'da bağlanabildi, o da 1983'te kesilmek üzere. Kore'de ise, kan ve barut kokulu bu acı serüvenden geriye kalan, Kumyangjangni'deki Türk Zafer Anıtı ile, Pusan'da BM Ordusu Mezarlığı'ndaki Türk Şehitliği dışında bir şey yok. Peki, barış antlaşması imzalandı mı? Hayır, Kuzey Kore ile Güney Kore hâlâ ateşkes durumunu koruyorlar...

Savaşın bilançosu

17 Ekim 1950 tarihinde Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında 5.090 kişilik bir tugayla dahil olduğumuz Kore Savaşı'nda, üç

yıl boyunca yaklaşık 25 bin askerimiz 13 muharebeye katıldılar, bunlardan dördü 'tarihe geçti'. Kore seferinden geriye, 885 'şehit' ve kayıp, 2.150 yaralı, bedensel ve ruhsal açıdan sakatlanmış bir yığın insan ile Türkiye'nin NATO üyeliği miras kaldı. Bir de Nâzım Hikmet'in, Foster Dulles'ın '23 cent'ine cevaben yazdığı "Amerika'ya ciro ederler onu/seni de büyük hürriyetinle beraber/hava üssü olmak hürriyetiyle hürsün!/yapışır yakana kopası elleri Valstrit'in/günün birinde, diyelim ki/ Kore'ye gönderilebilirsin, bir çukura doldurulabilirsin/meçhul asker olmak hürriyetiyle hürsün!" dizeleri...

İslamcı Anadoluculardan Nurettin Topçu, 1959 yılında 'Kore Şehitleri' için kaleme aldığı kitapta, Antik dönem, Hristiyanlık ve İslamiyet'teki şehitlik kavramlarını harmanlayıp, söyleme adeta edebi bir tat katarak şöyle demişti:

> "Şehit, yaşayanların iradesinin kaynağıdır (...) Hakkı elinden tutup yükselten, yerde yatan şehitlerdir. Her devirde insanlığımıza hayat getiren mukaddes şehitlerdir: Sokrat'ın şehadeti, insanlığın akıl ve vicdan dünyasına yeni dünyalar getirdi. Sanki bir şehidin kanı, bütün ruhları gafletten uyandırıcı gıda oldu. Kudüs'te çarmıhta şehit olan Hazret-i İsa, gerçek ruhu ve gerçek hürriyeti bütün insanlığımıza duyurmuştur. Şehitten çıkan gizli ses, ilahi sestir: O bütün küremizi uyandırıyor, harekete geçiriyor. (...) Şehitler bizim gerçek sahiplerimiz, bizim velilerimiz, bizim mürşitlerimizdir. Dirileri yaşatan onlardır..."

Şehitlerin kahramanlıklarından söz edildi, ama Türk ordusunun 1922'den sonra 'dış düşmana' karşı verdiği bu ilk sıcak savaşın kapsamlı, gerçekçi, anlaşılır ve 'sivil' bir analizi henüz yapılmadı. Olayları, Kore efsanesine halel getirmemeye yeminli asker tanıkların ağzından dinlediğimiz için, sadece 'aldırmaz' veya 'hain' ABD'liler, 'kurnaz' Çinliler, dondurucu rüzgârlar ve derin vadiler yüzünden mi, yoksa kendi hatalarımız yüzünden

de mi bu kadar çok kayıp verdiğimizi bilmiyoruz. Bu yüzden, gerçek kahramanlarla sahtelerini ayıramıyoruz. Bu yüzden şehitlerimize, gazilerimize yürekten ağlayamıyoruz.

Kore Savaşı'nın Hediyesi NATO Üyeliği

26 Haziran 1945'te BM Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, ABD Başkanı Truman'ın 'Containment' (çevreleme) politikasında önemli roller biçilen Türkiye ve Yunanistan'a, ünlü 'Marshall Yardımı' verilmişti. Bu ilgiden cesaret alan Türkiye, Nisan 1949'da kurulan NATO'ya başvurmuş, ancak sonuç hayal kırıklığı olmuştu. Türkiye coğrafi açıdan NATO'ya ait görülmemişti.

Bütün bunlar CHP iktidarı sırasında olmuştu. 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazandıktan sonra Pembe Köşk'te selefini ziyarete giden Celal Bayar, NATO'ya niye girilmediğini sorduğunda, İsmet Paşa "Aldılar da girmedik mi, iki gözüm?" demişti. Kore Savaşı, Batı ile ilişkileri geliştirme yarışında DP'nin eline geçen ilk fırsattı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye göre, "Türklerin geleneğinde insani değerler ve insan hakları müstesna bir yer" tutuyordu ve "Yunus Emre'yi yetiştirmiş bir milletin, Kızıl emperyalizm denilen komünizme karşı gövdesini siper eden ABD'nin yanında olmak konusunda başka milletlerden geri kalması düşünülemezdi!" Nitekim Türkiye geri kalmadı, ileri gitti. Hatta o kadar ileri gitti ki, Kore Savaşı'nda, ordusunu BM ordusunun değil de ABD ordusunun emrine vermeyi kabul eden tek ülke oldu...

Bu cansiperane tavra rağmen, Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte yaptığı üyelik başvurusu hemen kabul edilmedi. Yani evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Ancak Kore'de durumun vahametini idrak eden NATO Başkomutanı Eisenhower, ittifakın güneydoğu kanadının güçlendirilmesi gerektiğini anlayarak,

Türkiye'de hava üsleri kurulmasını önerdikten sonradır ki, ABD tarafından Türkiye ve Yunanistan'a NATO üyeliği resmen teklif edildi. Ancak teklif, NATO'daki önemlerini kaybetmekten korkan bazı küçük Kuzey Avrupa ülkeleri ile, ittifakın güç odaklarından İngilizler tarafından pek hoş karşılanmadı. İtirazlar ancak Ortadoğu'daki gelişmeler ve İran bunalımından sonra giderilebildi ve Türkiye ile Yunanistan, 20 Şubat 1952'de Lizbon'da yapılan imza töreni ile NATO'ya girdiler. Karara destek veren muhalefet lideri İsmet İnönü şöyle demişti: "Bundan sonra dünya sulhu bakımından vazifelerimiz de artmış bulunuyor. Eşit haklarla, milletimizin kendisine teveccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur."

Özet Kaynakça:

Mim Kemal Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi, Kore 1950-53*, Boğaziçi Yayınları, 1990; *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri*, Editör Mehmet Ali Tuğtan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013; "Kore Savaşı" Dosyası, (Hazırlayan: Gürsel Göncü) *Atlas*, S.113, Ağustos 2002, s.94-142; Gülsema Lüyer, "Kore Gazileri ile Sözlü Tarih Çalışması", *Toplumsal Tarih*, S.169, Ocak 2008, s.46-53; H. E. Erkilet-T. Bıyıklıoğlu-H. Arun, Kore *Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri, 1950-53*, Ankara, 1975.

6-7 EYLÜL 1955'TE DEVLETİN 'MUHTEŞEM ÖRGÜTLENMESİ'

Ağustos 1928'de Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, Başbakan İsmet Paşa'ya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e birer mektup yazarak Yunanistan'ın Türk toprakları üzerinde hak iddia etmediğini ve demokratik Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediğini belirtmişti. Bu mektupların sonucu Venizelos'un İstanbul ve Ankara'ya yaptığı iki parlak ziyaret oldu. İki ülke, 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Anlaşması'nın[35] işlemeyen yanlarını, 1930'da iki parti halinde, Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması'nı imzalayarak düzelttiler. 1931'de İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Aras Atina'yı ziyaret etti. Aras 1933'te sınır güvenliğini görüşmek üzere tekrar Atina'ya gitti. Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris ile Dışişleri Bakanı Demêtre Maximos aynı yıl Ankara'ya geldiler. İki ülke arasındaki balayı, 12 Ocak 1934'te Venizelos'un Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesi ile taçlandı.

Balayı bitiyor

1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı, 1938'de Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir 'tarafsızlık' antlaşması imzalandı. 1941'de Türkiye, *Kurtuluş* gemisi aracılığıyla, savaş dolayısıyla Yunanistan'da hüküm

35 Mübadele Anlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın parçası olmakla birlikte, ondan önce imzalanmıştı.

süren korkunç açlığa merhem olmaya çalıştı. 1952'de Yunan Kral ve Kraliçesi Türkiye'yi ziyaret ettiğinde her şey yolunda görünüyordu. Ancak, 1954'te Balkan Antantı'nın yenilenmesinin ardından Yunanistan'ın Kıbrıs Meselesi'ni BM'ye taşıması balayına son verdi.

Yunanistan'ın 1954'te Kıbrıs'a 'kendi kaderini tayin hakkı'nın tanınması için BM'ye yaptığı başvuru kabul edilmeyip de, Grivas liderliğindeki EOKA Kıbrıs'ta İngilizlere karşı terör eylemlerini başlattığında, Britanya, Türkiye ve Yunanistan'ı Doğu Akdeniz'i etkileyen siyasal savunmaya ilişkin sorunları görüşmek üzere Londra'da toplanacak üçlü bir konferansa davet etmişti. Türkiye daveti hemen kabul ederken, Yunanistan biraz nazlanmıştı ama sonunda taraflar 29 Ağustos 1955'te Londra'da buluşmak için sözleşmişlerdi. Konferansın [I. Londra Konferansı] 7 Eylül'e kadar sürmesi planlanmıştı.

MAH üyeleri işbaşında

Aslında aylar önce, iktidardaki DP ile muhalefetteki CHP ve Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne mensup milletvekilleri, Rum aleyhtarlığını kışkırtacak önergelerini vermeye başlamışlardı. Siyasilerin en büyük yardımcısı ise Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ile Kıbrıs Türktür Cemiyeti (KTC) idi. KTC Başkanı, *Hürriyet* gazetesi yazarı ve avukat Hikmet Bil, 1952'de Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün Atina ziyaretinde resmî heyete davet edilecek kadar iktidara yakın biriydi. Yönetim kurulu üyelerinden Kamil Önal ise MAH üyesi bir başka gazeteciydi. Cemiyetin diğer önemli isimleri Dr. Hüsamettin Canöztürk, Orhan Birgit, Ahmet Emin Yalman, Dr. Ziya Somer, Nevzat Karagil gibi CHP'ye yakın isimlerdi. Devletin maddi yardımda bulunduğu bu örgütlerle hem DP teşkilatlarının hem de tekstil, şişe-cam, motorlu taşıtlar, deri-kundura,

tütün-içki, gemi, su gibi çeşitli işkollarında faaliyet gösteren sendikaların ilginç ilişkileri vardı.

Başta İstanbul'da yayımlanan *Hürriyet, Yeni Sabah* ile İzmir'de yayımlanan *Gece Postası* olmak üzere tüm gazetelerde, hemen her gün, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Patrik Athenagoras aleyhine haberler boy gösteriyordu. Siyasetle ilgilenmesi devletçe yasaklanan ve ekümenikliği reddedilen Patrikhane, "Fener, tüm Ortodoks dünyasını temsil eden ekümenik patriklik olduğu halde sessiz kalarak, Kıbrıslı Rumlar'ın lideri Makarios'u desteklemekle" suçlanıyordu. Ayrıca gazeteler, Patrikhane'nin, topladığı bağışları gizlice Kıbrıs'a yolladığını iddia ediyorlardı. Yunanistan basını da boş durmuyordu elbette. *Ethnikos Kiriks*'te çıkan Atatürk hakkındaki ağır yazı, Türkiye'de büyük tepkiye neden olmuştu.

Erkekçe ses verelim!

16 Ağustos'ta KTC Başkanı Hikmet Bil, Kıbrıslı Türklerin lideri Dr. Fazıl Küçük'ün "adadaki Yunanlıların Türk azınlığa karşı katliam hazırlığı içinde olduğuna dair" mektubunu tüm şubelerine göndererek, üyelerinden "Londra ve Atina'nın korkacağı erkekçe bir ses çıkarmaya" davet etti. 24 Ağustos'ta Adnan Menderes, Liman Lokantası'ndaki yemekte, Yunanistan ve Kıbrıs aleyhine gayet sert bir nutuk atarak 'çarşambanın gelişini' müjdeledi. Ardından İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Yunan pasaportlu Rumların mallarının müsadere edilip, yurtdışına çıkarılmalarını talep ederken, gazetelerden Kıbrıslı Türklerin zor durumda olduğunu okuyan vatandaşlar, Kıbrıs'a gitmek için TMTF'ye kitlesel başvurular yapmaya başladılar. İddialara göre İskenderun şubesine 23 bin, Adana şubesine 15 bin başvuru yapılmıştı.

"Demarş yapmak istiyorum"

Menderes'le bir akşam yemeği yiyen Hikmet Bil'in iddiasına göre Menderes kendisine "Biraz önce Zorlu'dan bir mesaj aldım. Çok zor durumda imiş. Yardım istiyor. Bir demarş yapmak istiyorum" demişti. Hikmet Bil de 'seferberlik emrini'(!) almıştı. Aynı gün gazetelerde üç Rum casususun yakalandığı haberi çıktı. Bir grup genç Taksim'de gövde gösterisi yaparak, üzerinde "Kıbrıs Türk'tür"" yazılı bir pankartı Patrikhane'ye bıraktı. Ayrıca Türk bayrağına dil uzattığı iddia edilen bir Rum genci dövüldü ve bazı Rum gazeteleri yakıldı. Artık iş barut fıçısını patlatacak kıvılcımı çakmaya gelmişti.

Bazı Rumların Türk komşuları tarafından yarım ağızla da olsa "o gün pek dışarı çıkmamaları, çocuklarına ve karılarına gözkulak olmaları" yolunda uyarıldıkları o meşum 6 Eylül 1955 günü saat 11'de, İstanbul Radyosu, devletin resmî ajansı Anadolu Ajansı'na dayanarak, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bombalı saldırı yapıldığı haberini verdi.[36] Öğleden sonra *İstanbul Ekspres* adlı 20-30 bin tirajlı gazete, haberi iki ayrı baskıyla kamuoyuna duyurdu. Gazetenin, bazı kaynaklara göre 300 bin, bazı kaynaklara göre 230 bin baskı yapması, kâğıt sıkıntısının olduğu bir dönemde şüphe çekiciydi. DP döneminin Münakalat (Ulaştırma) Bakanı Arif Demirer'in oğlu Mehmet Arif Demirer'e göre[37] *İstanbul Ekspres*'in Yazı İşleri Müdürü Gök-

36 1994 yılında, İstanbul'da yayımlanan Rum gazetesi *Apoyevmatini*'nin sahibi ve başyazarı Mihail Vasiliadis, *İstanbul Ekspres*'te yayınlanan fotoğrafların, konsolosun eşi tarafından 3 Eylül Cumartesi günü, yani bombanın patlamasından üç gün önce, Selanik'te fotoğrafçılık yapmakta olan Bay Kiryakidis'e teslim edildiğini iddia etti. Vasiliadis'e göre, konsolosun eşi, fotoğrafçıdan acele etmesini, çünkü ertesi gün İstanbul'a döneceğini söylemiş, 4 Eylül'de de İstanbul'a gelmişti. Yani bombalama fotoğrafları tamamen kurmaca idi. Ancak bu iddiaları araştıran olmadı.

37 Mehmet Arif Demirer bu bilgileri bana mail yoluyla iletti. Kendisine teşekkür ederim.

şin Sipahioğlu, saat 13.30'da gazetenin sahibi Mithat Perin'i telefonla aramış ve ikinci baskı yapmak istediğini, 300 bin basacağını ve kâğıt almak için nakit para istediğini bildirmişti. Perin, daha sonraki yıllarda Demirer'e, Sipahioğlu'nun o gün çok ısrar ettiğini, büyük bir gazetecilik başarısı olacağını söylediğini açıklamıştı. Mithat Perin, saat 16.30'da gazeteye gittiğini, basımı devam etmekte olan ve o saate kadar 150 bin adedinin sokaklarda satıldığını öğrendiğini, ancak gazetenin basımını, "bobini yırtarak durdurduğunu", "Bu iş kötü. Ortalığı karıştırabilir" diye düşündüğü söylemişti. Perin'e göre Sipahioğlu ise, bu konuda nedense hiç kaygılı değildi.

Bindirilmiş kıtalar işbaşında

Gazetenin ikinci baskısından sonra İstiklal Caddesi'nde toplanan güruh, gayrimüslimlere ait işyerlerini taşlamaya başlamıştı. Saat 18.00-20.00 arasında üniversite öğrencileri Taksim'e doğru yürüdüler. Saat 20.00-22.00 arasında ağırlıklı olarak Cibali Sigara Fabrikası işçileri ve işsiz gençler Beyoğlu'nda dükkânları tahrip ettiler. Olaylar kısa sürede Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı gibi gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere yayıldı, ardından Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutluk, Bebek, Kadıköy, Moda, Kuzguncuk, Çengelköy gibi uzak bölgelere sıçradı. Saldırganlar halkı tahrik etmek için "Makarios'a ölüm!", "Kıbrıs Türktür!" diye haykırıyor, ellerindeki Atatürk ve Bayar resimlerini, KTC rozetlerini karşılaştıkları Türklerin ellerine tutuşturuyorlardı. Daha sonra pek çok tanık, 20-30 kişilik mangaların başında KTC'den öğrencilerin olduğunu, hemen her semtte yağmacıların kullandığı sopaların aynı tornadan çıkmışçasına eşit büyüklükte ve kalınlıkta olduğunu, Rumlara ait ev ve iş yerlerinin önceden tespit edildiğini, hatta kimi yerlerde bu ev ve işyerlerinin bir gece önce

tebeşirle ya da soba boyası ile işaretlendiğini, polislerin ise saldırganları izlemekle yetindiğini anlatacaklardı. Sonradan, emniyetten karakollara yangın ve hırsızlık dışındaki olaylara karışmaması talimatı verildiği ortaya çıkacaktı. Bazı Türkler komşularını kurtarmak için çaba göstermişler, bazıları sadece tanıdıklarını korurken, tanımadıkları gayrimüslimlere saldırmaktan geri durmamışlardı.

Tanıklar ne diyor?

Bu konuda doktora çalışması yapan Dilek Güven'in aktardığı bazı tanıklıklar şöyleydi:

"Bir Rum arkadaşımın dükkânının önünde elimde bir Türk bayrağı ile nöbet tutuyordum. Ellerinde bir listeyle geldiler. Onlara bu dükkânın bir Türk'e ait olduğunu söyledim. O bunun imkânsız olduğunu, çünkü ismin listede olduğunu belirti. Ben de 'O zaman listede bir hata olmuştur' dedim. Ellerindeki listelerde tüm cadde isimleri ve ev numaraları vardı. Kendi aralarında sürekli birbirlerine talimat veriyorlardı. 'Bu ev bir Rum'un, şu Ermeni'nin, bu dükkânı yağmalayın, şu eve girin' vs."

"Yüksekkaldırım'da bir Yahudi, o kargaşada kendi levhasını bir Türk dükkânının tabelasıyla değiştirdi. Yahudi'nin dükkânına hiçbir şey olmadı ama Türk'ünki yağmalanmıştı. Sonra komşusuna dedi ki 'Ne yapalım, senin insanların bunu yaptılar.' Ama garip hatalar da oluyordu. Benim bir profesör arkadaşım vardı. Muayenehanesinin üzerinde Doçent Dr. diye bir levha yazılmıştı. Doçent kelimesini gayrimüslim bir isim zannedip muayenehanesini tahrip etmişler."

"Tünel'de Cevat Bey'e ait bir kumaş dükkânı vardı. Adam Türk'tü, ama onun da işyerini yağmalamaya başladılar. Adam hemen

pantolonunu aşağı indirdi ve sünnetli olduğunu gösterdi. O da bu şekilde adamları durdurmaya çalıştı."

"Bizim evimiz, Beyoğlu'ndaki Kalyoncu Sokak'taydı. Şiddet olayları patlak verdiğinde, kapıcı Mehmet, anneme 'Korkmayın Madam, bizim evde saklanabilirsiniz' dedi. Eline bir Türk bayrağı aldı, dış kapıyı kilitledi ve binanın önünde durdu. İlk saldırganlar geldiğinde, onlara burada Rum oturmadığını söyledi ve adamlar gerçekten de evimizi yağmalamadan gittiler. 2. kattaki Madam Katina'yı, 3. kattaki Maria'yı ve 4. kattaki Anton'u korumuş olan Mehmet, binadan çıktı. Türk bayrağını bıraktı, eline bir odun parçası aldı ve caddenin karşısındaki gayrimüslimlere ait dükkân ve evlere saldırmaya başladı. Ben onu evimizin penceresinden izleyebiliyordum."

"Yayamın (annemin) evindeyken orada gördüklerime inanamadım. Kapılar ve pencereler artık yoktu. Buzdolapları, dolaplar, aynalar parçalanmış ve evinin önüne yığılmıştı. Yataklar, yorganlar kesilmiş, yünler her tarafa dağıtılmıştı. Elbiseler, ayakkabılar, örtüler, halılar lime lime edilmiş, yığınlar halinde tabak çanak binlerce parçaya bölünmüştü. Somya parçalanmış, avizeler, vitrinler, masalar, sandalyeler ve koltuklar baltayla kesilmişti. Yerde odun, kömür ve gaz, tuz ve şeker, yağ ve yumurtalardan bir birikinti oluşmuştu. Soba da tahrip edilmiş, bazı valizlerin içindekiler dahi makasla kesilerek kullanılamaz hale getirilmişti."

Milli ayıp mı, milli isyan mı?

Bunlar yaşanırken, Ankara'dan İstanbul Valiliği'ni arayan Devlet Bakanı Mükerrem Sarol'la İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay arasında şu konuşma geçmişti:

"-Vali Beyefendi' dedim, ciddiyetini anlasın diye, 'İstanbul yakılıp yıkılırken nasıl gönlünüz razı oluyor da orada polislerin size

sağladığı emniyet içinde oturuyorsunuz' dedim. 'Ayıp değil mi' dedim. 'Bu büyük bir felaket. Milli bir felaket.' 'Yanımda Dahiliye Vekili var, onu veriyorum' dedi. Telefonu Namık'a [Gedik] verdi. Namık dedi ki, 'Öyle milli felaket filan değil' 'Bu milli bir isyan. Gençliğin milli kıyamı.' 'Namık' dedim, 'Bunu senden duyduğuma çok üzüldüm. Bu gerçekten milli bir felaket. İstanbul'da devlet yok, emniyet yok, can güvenliği yok. Beyoğlu'nda mağazaları yağma ediyorlar ve sen buna 'Milli gençlik kıyamı' diyorsun."

Benzer olaylar İzmir'de de yaşandı. Saldırganlar Yunan Konsolosluğu'nu ateşe vermişler, altı Yunan NATO subayının evini yağmalamışlar, İngiliz Kültür Enstitüsü'ne saldırmışlar, limanda demirli bulunan iki İngiliz gemisinin mürettebatına, mazota bulanıp tutuşturulmuş taşlar veya kumaşa sarılmış teneke kutularla saldırmışlardı. İzmir Valisi Kemal Hadımlı ise, olayları göstericilerin omuzlarında izlemişti.

İstanbul Emniyet Müdürü, bir yazı ile Birinci Ordu'dan 19 bin asker istemişti. Yazıda askerlerin saat 20.00'da belirlenmiş adreslerde bulunmaları isteniyordu. Askerler nedense dört saat gecikme ile, tam geceyarısı geldi ve duruma hâkim oldular. Ardından örfi idare (sıkıyönetim) ilan edildi. Olaylar İstanbul'da 7 Eylül'de yavaşlayarak da olsa devam ederken, İskenderun, İzmir, Çanakkale'de küçük çaplı saldırılar yaşanacaktı.

Evdeki hesap çarşıya uymadı

Olayların biraz öncesinde veya olaylar sırasında İstanbul'da Uluslararası Karşılaştırmalı Hukuk Bilimleri Kongresi, Bizans Tarihçileri Kongresi, Uluslararası Üniversite Dernekleri Kongresi ve Uluslararası Kriminologlar ve Polisler Kongresi'nin olduğunu unutmak, bu olayı tezgâhlayanların işlediği en büyük hataydı. Çünkü, o sırada hükümet ciddi ekonomik sorunlarını çözmek için Dünya Bankası'na ve uluslararası para piyasalarına bel

bağlamış durumdaydı ve uluslararası kamuoyunun saygın temsilcileri ve onları izleyen yabancı basın, Türkiye'deki vandallığa bizzat şahit olmuşlardı. Yani evdeki hesap çarşıya uymamıştı.

Yunanistan'da yayımlanan *Vradini* gazetesinin 9 Eylül 1955 tarihli nüshasındaki şu ifadeler iç acıtıcıydı: "Zaman geçer fakat insanlar değişmez. Büyük Kemal; köylü vatandaşlarını medeni insanlar haline sokmak istedi. Fakat bunda muvaffak olamadı. Onlar yine barbar olarak kalmıştır. Kilise yakmak, ev yağma etmek onların milli endüstrisi olarak kalmıştır."

Yağmanın bilançosu

Türk basınına göre 11 kişi ölmüştü, ancak sadece üç kişinin adları verilmişti. Bazı Yunan kaynaklarına göre 15 ölü vardı, ancak daha sonra öldüğü iddia edilen bazı kişilerin Yunanistan'da yaşadığı anlaşılmıştı. Yaralı sayısı resmî rakamlara göre 30, gayriresmî kaynaklara göre 300'dü. Sadece Balıklı Rum Hastanesi'nde 60 kadın tecavüz nedeniyle tedavi görmüştü. Tecavüze uğrayanların 200'ü aştığı sanılıyordu. Resmî rakamlara göre 5.300'ü aşkın, gayriresmî kaynaklara göre 7 bine yakın bina saldırıya uğramıştı. En büyük tahribat nüfusun % 15'inden fazlasını Rumların oluşturduğu Beyoğlu'nda yaşanmıştı. Bunu Eminönü, Fatih, Şişli, Beşiktaş, Sarıyer, Kadıköy, Adalar, Üsküdar, Bakırköy izlemişti.

ABD İstanbul Başkonsolosluğu'na göre saldırıya uğrayan işyerlerinin %59'u Rumlara, % 17'si Ermenilere, % 12'si Musevilere, % 10'u Müslümanlara; evlerin % 80'i Rumlara, % 9'u Ermenilere, % 5'i Müslümanlara, % 3'ü Musevilere aitti. Ayrıca İsveç Büyükelçiliği binası ile Fransız, İtalyan, Avusturyalılara ve Almanlara ait işyerleri ile Ermeni ve İngiliz mezarlıkları da saldırılardan nasibini almıştı. Hasarın mali portresi konusundaki

en düşük tahmin o günün değerleriyle 150 milyon TL, en yüksek tahmin 1 milyar TL idi.

"Galiba dozu kaçırdık Namık..."

200 bin kişilik güruhun katıldığı tahmin edilen bu yağmada, ölüm olaylarının az olması ve saldırganların en ufak bir direnişte geri çekilerek başka hedeflere yönelmesi, hükümetin bir katliam planlamadığını, amacın başta Rumlar olmak üzere gayrimüslimleri ekonomik olarak güçten düşürmek, sonra da korkutarak ülkeden kaçırtmak olduğunu düşündürüyordu. Nitekim iddialara göre, Celal Bayar, İstiklal Caddesi'ndeki hasarı görünce, etrafındakilerin duyacağı bir sesle İçişleri Bakanı Namık Gedik'e "Galiba dozu kaçırdık" demişti.

8 Eylül'de hükümet yaşananlardan üzüntü duyduğunu ve özür dilediğini belirten bir açıklama ile zararların tazmin edileceği sözünü verdi. 9 Eylül'de Maliye Bakanlığı mağdurlara vergi kolaylığı, ucuz inşaat malzemesine erişim olanağı, cam ithalatı, banka borcu olanlara geri ödeme ve banka kredisi alma kolaylığı sağlanacağını açıkladı. 10 Eylül'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın himayesinde, Kızılay Başkanı Rıza Çerçel, Borsa ve Sanayi ve Ticaret Odaları Başkanı Üzeyir Avunduk, Yapı Kredi Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Kazım Taşkent ve Sanayi Odası Başkanı İbrahim Esi'den oluşan bir komite kuruldu. 9 Ekim 1955'e kadar komiteye bağış yapan 94 gerçek ve tüzel kişiden 42'sinin Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı kuruluşlar ya da Rum, Ermeni ve Yahudilere ait firmalar olması, devletin bizzat örgütlediği bu yağmanın faturasının en az yarısını mağdurlara yüklemeyi başardığını gösteriyordu. Sonuçta mağdurlara ödenen tazminat, bağışlanan 9 milyon lira ile hükümetin tahsis ettiği 60 milyon liradan ibaret kaldı. Zararların küçük

bir miktarı da olsa tazmin edilmesi memnuniyet vericiydi ancak devlet bugüne dek resmen özür dilemedi.

Nafile yargı süreci

Hükümetin üzüntü beyanından sonraki ilk tepkisi yağmanın sorumluluğunu komünistlere yıkmak olmuştu. 7 Eylül 1955'te 45 'tescilli' komünist adliyeye getirildi, bunlardan 19'u tutuklandı. Tutuklananlar arasında Aziz Nesin, Kemal Tahir, Nihat Sargın, Müeyyet ve Can Boratav, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo, İlhan Berktay, Aslan Kaynardağ gibi ünlü isimler vardı. Aralık ayına gelindiğinde, hükümet bu saçma suçlamadan vazgeçmek ve tutukluları salıvermek zorunda kalacaktı.

Olaylarla ilgili olarak Beyazıt, Beyoğlu ve Kadıköy'de oluşturulan sıkıyönetim mahkemelerinde 5.104, Ankara'da 171, İzmir'de 424 kişi yargılandı. CHP lideri İnönü'nün hükümete sert eleştiriler yapması üzerine, sanıkların büyük çoğunluğu peyderpey salıverildi. Mahkeme TMFT'nin, KTC'nin, MAH'ın ve elbette adı gündeme bile getirilmeyen Seferberlik Tetkik Kurulu (kısaca STK, 1965'te adı Özel Harp Dairesi oldu) üzerine gitmedi veya gidemedi. Daha sonra, KTC yöneticisi Kamil Önal'ın adamlarının, polisin mühürlemiş olduğu KTC binasına girerek MAH'a ait evrakları imha ettikleri söylenecekti.

Karar, 1956 yılının Aralık ayı sonunda açıklandı. Sadece 228 kişi suçlu bulunmuştu. Bunların arasında gerçek failler yoktu, geri kalanların da cezaları çok değildi. *İstanbul Ekspres* gazetesinin sahibi Mithat Perin ve yazı işleri müdürü Gökşin Sipahioğlu da beraat ettiler. Konsolos Yardımcısı dokunulmazlık zırhıyla kurtulmuş, Oktay Engin'e üç yıl altı ay, Hasan Uçar'a ise iki yıl hapis cezası verilmişti. Dokuz ay Selanik Cezaevi'nde hücrede yatan Oktay Engin, tahliye edildikten sonra Gümilcine Konsolosluğu'muz tarafından Türkiye'ye getirilmişti.

Bunca felakete rağmen 1957 seçimlerinde DP listelerinden iki Rum milletvekili seçildi. 1959 yılında Zürih ve Londra Antlaşmaları imzalandı ve Ada'ya barış ve bu antlaşmalara göre, 16 Ağustos 1960'ta Türk bayrak ve askeri geldi. Bu tarihte Zorlu ve Menderes Yassıada'daydı.

Yassıada'da yeniden yargılama

27 Mayıs rejimi, Fuat Köprülü'nün 9 Haziran 1960 tarihli *Yeni Sabah*'ta yayımlanan "Olayları Zorlu istedi, Menderes onayladı, Gedik tertipledi" başlıklı haberi ihbar kabul etti ve 11 sanık aleyhine dava açtı. Sanıklar arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Kemal Hadımlı, Mithat Perin ve Gökşin Sipahioğlu da vardı. Dava 5 Ocak 1961 tarihinde Zorlu, Menderes ve Hadımlı'nın mahkûmiyeti ile sonuçlandı. Diğer sanıklar beraat ettiler. Böylece 'devlet' adlı dokunulmaz varlık, tüm suçu siyasetçilerin üstüne yıkarak kendini yine temize çıkardı.

Köprülü'nün damadı Coşkun Kırca'nın, kayınpederini teyit eden tanık ifadesi, mahkeme kararının dayanağıydı. Karardan bir gün sonra, yağma sırasında DP İstanbul İl Başkanı olan Orhan Köprülü (Fuat Köprülü'nün oğlu), Devlet Başkanı Gürsel'in kontenjanından 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'e Onur Üyesi olarak girdi. Başbakan Menderes ile İstanbul Valisi Gökay'ın aracılığıyla, Selanik'te yarıda bıraktığı hukuk eğitimini İstanbul'da tamamlayan Engin Uçar, uzun yıllar Emniyet teşkilatında önemli görevlerde çalıştıktan sonra, Nevşehir'e önce kaymakam, ardından da vali olarak atandı. Uçar, hakkındaki suçlamaları sürekli reddetti. Dahası, bu iddiada bulunanlara davalar açıp çoğundan da yüklü tazminatlar kazandı.

Sabri Yirmibeşoğlu'nun böbürlenmesi

Ama en ilginci, orgeneral rütbesinden emekli olmuş, tuğgenerallik rütbesinde Özel Harp Dairesi (ÖHD) başkanlığı yapmış, bu konuda eserleri olan, Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu'nda üst düzey görevlerde bulunmuş Sabri Yirmibeşoğlu'nun (daha sonra inkâr etmekle birlikte), gazeteci Fatih Güllapoğlu'na söyledikleriydi:

> "Bak ben sana bir örnek daha vereyim. 1974'teki Kıbrıs Harekâtı. Eğer Ö.H.D. olmasaydı, o harekât, yani iki harekât da o kadar başarılı olabilir miydi? (...) Adaya, bankacı, gazeteci, memur görüntüsü altında Özel Harp Dairesi elemanları gönderildi ve bu arkadaşlarımız, adadaki sivil direnişi örgütlediler, halkı bilinçlendirdiler. Silahları 10 tonluk küçük teknelerle adaya soktular. Sonra 6-7 Eylül olaylarını ele al...
>
> -Pardon Paşam anlamadım, 6-7 Eylül olayları mı?
>
> -Tabii. 6-7 Eylül de, bir Özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı. Sorarım size, bu muhteşem bir örgütlenme değil miydi?
>
> -E, evet Paşam!..."

Evet, paşamız haklıydı. Özel Harp Dairesi memleketin eğitimli gençlerini, namuslu işçilerini vahşi yağmacılara dönüştürmeyi, yüzlerce yıldır birlikte yaşadığımız gayrimüslim vatandaşlarımızı ülkeden kaçırmayı, Kıbrıs Meselesi'ni kangren haline getirmeyi, Türkiye'yi dünyaya rezil etmeyi muhteşem biçimde başarmıştı!

'Amiral gemisi' *Hürriyet*'in İşleri

6-7 Eylül yağmasının ajitasyon işlerini üstlenen *Hürriyet* gazetesi, kendi deyimiyle, "Babıâli Yokuşu'nu 59 kez çıkan" Sedat

Simavi'nin 59. işiydi. Karikatürist Semih Balcıoğlu hatıratında, Sedat Simavi'nin 1948 yılında *Hürriyet* gazetesini kurarken, "ya tutmazsa" korkusuyla cebinde bir yıl siyanür tüp taşıdığının anlatıldığını yazar. Simavi endişelerinde haklıydı; çünkü Aziz Nesin'in deyimiyle defalarca batmış, gazetecilik uğruna evlerini satmış, paralarını harcamıştı. Ancak Sedat Simavi bu sefer doğru yolu bulmuştu. 'Doğru yol' elbette, eğer milliyetçi hisler yoksa yaratılması, varsa gıdıklanması veya tahrik edilmesiydi.

'Milli mesele' yoksa yaratılır

Hürriyet'in tiraj almasını sağlayan ilk 'milli mesele' Kore Savaşı idi. Öyle ki, kurulduğunda 28 bin civarında olan tiraj, DP'nin seçim zaferi elde ettiği Mayıs 1950'de 120 bine, Kore haberlerinin yapılmaya başladığı Aralık 1950'de 200 bine çıkmıştı. Ama Kıbrıs Meselesi'nin *Hürriyet* tarihindeki yeri başkadır.

Aslında *Hürriyet*'te Kıbrıs'la ilgili ilk yazı 13 Ağustos 1948 tarihinde çıkmıştı. "Kıbrıs Ne Alemde?" başlıklı yazıda, *Hürriyet*'in Türkiye dışında yaşayan Türklerle yakından ilgilendiği belirtilerek, bu bağlamda bundan böyle "Yetmiş yıldan beri ana vatandan ayrı olan" Kıbrıs Türkleriyle ilgilenileceği müjdelenmişti. Öyle ki, o sırada yurtdışına kaçmış olan Nâzım Hikmet hakkında, "vatan haini kızıl şair", "kızılların uşağı" gibi başlıklarla onlarca haber yapan *Hürriyet*, Nâzım Hikmet hakkındaki tek olumlu haberini "Nâzım Hikmet'in Kıbrıslılara Öğüdü" başlıklı haberle yapacaktı. Habere göre, "halkı İngiltere aleyhinde ayaklanmaya teşvik eden Moskova'ya kaçan Nâzım Hikmet, Kıbrıs'taki Türk ve Rum halkına bir mektup göndermiştir." Bu mektupta Nazım "Kıbrıslı Rum ve Türk Kardeşlerim! Aynı güzel adanın insanlarıyız. Adaları İngiliz boyunduruğundan kurtarmak için çalışınız! Hepiniz el ele vererek Kıbrıs'ın sulh ve hürriyete kavuşması uğrunda mücadele ediniz" demekteydi.

Kıbrıs meselesi köpürtülür

Hürriyet'in Kıbrıs'a ilgisinin dozu giderek arttı ve Sedat Simavi, 30 Ocak 1950 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, "Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir meselesi yoktur" diyen Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü hakkında, her biri diğerinden sert sekiz makale kaleme aldı. Bu makalelerde dışişleri kadroları ile alay edilmekte, milli hisler tahrik edilmekteydi.

Sonunda tepesi atan Fuat Köprülü, Sedat Simavi'yi mahkemeye verdi. Davalar sonuçlanmadan Sedat Simavi, 11 Aralık 1953 tarihinde vefat etti. 12 Aralık 1953 tarihli *Hürriyet* gazetesi, "Vasiyet" başlığı altında, Sedat Simavi'nin 22 Mayıs 1953 tarihli başyazısına dikkat çekiyordu. Yazıda, "Ben On İki Adamızın ve Kıbrıs'ın Türklüğünü iddia etmekten asla vazgeçmem (...) Bu dava, benim çocuklarıma bırakacağım en kıymetli mirasımdır" deniyordu. *Hürriyet* bu tarihten itibaren Kıbrıs ve On İki Adalar meselesini hiç gündemden düşürmeyecekti.

Gazete Kıbrıs davasını, Sedat Simavi'nin yakın arkadaşı, *Hürriyet* gazetesinin yazarı Avukat Hikmet Bil vasıtasıyla örgütledi. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) adlı muhafazakâr-sağcı öğrenci örgütünün bünyesinde, 30 Ağustos 1954 tarihinde *Hürriyet* gazetesinin öncülüğünde yapılan bir toplantıda doğan Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin (KTC) Başkanı Hikmet Bil, İkinci Başkanı ise o günlerde *Yeni Sabah* gazetesinde çalışan Orhan Birgit'ti.[38] Cemiyet üyeleri arasında *Vatan*'ın başyazarı Ahmet Emin Yalman, *Son Posta* yazarı Selim Ragıp Emeç ve 1950'li yıllarda Türk Haberler Ajansı ile *Dünya* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin yöneticisi olarak görev yapan Ali İhsan Göğüş

38 Orhan Birgit daha sonra CHP'ye katıldı. Partide önemli görevlerde bulundu. Milletvekilliği ve Bakanlık yaptı. Halen *Cumhuriyet* gazetesinde yazıyor.

gibi başka gazeteciler de vardı. Kısacası 'Amiral gemisi' *Hürriyet* başta olmak üzere, o dönemin merkez medyası, Cumhuriyet tarihinin en utanç verici olaylarından biri olan 6-7 Eylül'ün kotarılmasında, kendilerinden beklenen rolü yerine büyük başarıyla getirmişlerdi...

Özet Kaynakça:

Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005; *6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar–Belgeler Fahri Çoker Arşivi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005; Rıdvan Akar, "İki Yıllık Gecikme: 6-7 Eylül 1955", *Toplumsal Tarih*, S.117, s.86-93; Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih,* S.81, Eylül 2000, s.28-38; Uygur Kocabaşoğlu, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, S.81, Eylül 2000, s.45-49; "6-7 Eylül Dosyası", *Tarih ve Toplum*, S.33, 1986, s.139-154; Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, 1993; Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955-Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayınevi, 1995; *a.g.y., 6 Eylül 1955 Olayları-50. Yılda Yeni Bakış–Hangi Derin Devlet?*, Demokratlar Kulübü Yayınları, 2006; Faruk Mercan, "Bombacı da MİT elemanı da değilim", *Aksiyon*, S.457, 13 Temmuz 2004; Fatih Güllapoğlu, "Türk Gladio'su İçin Bazı İpuçları", *Tempo Dergisi*, S.24, 9-15 Haziran 1991, s.24-27.

YA TAKSİM, YA ÖLÜM!
KIBRIS MESELESİ'NİN DOĞUŞU

6-7 Eylül 1955 yağmasının bahanesi olan Kıbrıs Meselesi'nin arka planı epey karmaşıktır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarının ağır koşullarını hafifletmekte çaba göstermesi karşılığında, II. Abdülhamit tarafından Britanya'ya kiralanan, ancak I. Dünya Savaşı'nın başında Britanya tarafından ilhak edilen Kıbrıs, Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen ünlü 'Misak-ı Milli' belgesinde yer almamıştı. 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 21. Maddesi, "Türkiye, Britanya hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Teşrinisani 1914'te ilan olunan ilhakını tanır" derken, tek olumlu adım, Kıbrıslı Türklere, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile İngiliz vatandaşlığı arasında tercih yapma hakkının (Hakk-ı Hıyar) verilmesiydi. O dönemde, Türkiye'nin Kıbrıs'taki Türk varlığını korumaya yönelik bir politikasının olmadığı, Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göç etmesi için teşvikler yapılmasından belliydi. 1923-1930 arasında 21. Madde uyarınca 5-6 bin kadar Kıbrıslı Türk Türkiye'ye göç etti. Ancak Türkiye'de ciddi sorunlarla karşılaştılar. İlginçtir, Türklerin Ada'dan ayrılmasına karşı çıkan taraf, Türkleri Rumlara karşı bir denge unsuru olarak gören İngilizlerdi! Rumların 1931'den itibaren açıkça dillendirmeye başladıkları Enosis[39] talebini sürekli püskürten de onlar oldu.

39 Geniş anlamda, Yunan kökenlilerin yaşadığı toprakların tek bir devlet yönetimi altında toplanmasını ifade eden Enosis, dar anlamda, Yunan milliyetçilerinin Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması hedefini ifade eder.

"Türkiye'nin Kıbrıs diye bir sorunu yoktur!"

1941'de Kıbrıs Komünist Partisi'nin yerine kurulan AKEL, kilisenin yönlendirdiği milliyetçi halk kitlelerine hoş görünmek için, sosyalist ilkelerden uzak politikalar izlemeye başladı. II. Dünya Savaşı sırasında her iki toplumun üyeleri İngilizlerin yanında Nazilere karşı savaştılar. Bu dönemde sendikalarda, meslek örgütlerinde birlikte örgütlendiler. 1950'de Rumlar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülkeye tanınan, 'kendi kaderini tayin' hakkı uyarınca bir plebisit yaparak Yunanistan'a bağlanmak istediğinde, Türkiye hâlâ eski tavrını sürdürüyordu. Hatta 1949'da CHP'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 1950'de ise DP'nin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, "Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs diye bir sorun yoktur" diyerek, Yunanlıların ve Rumların elini epeyce güçlendirmişlerdi. Aslında bunda şaşılacak bir şey yoktu; çünkü o yıllarda hem CHP'nin hem DP'nin en önemli hedefi, Batı bloğuna ve NATO'ya kabul edilmekti. Aynı arzu Yunanistan'da da olduğu için, taraflar suyu bulandırmak istemiyorlardı. Nitekim bir önceki yazıda anlatıldığı gibi, iki ülke arasında son derece sıcak ilişkiler gelişmeye başlamıştı.

Rum toplum lideri Başpiskopos Makarios'un zorlamasıyla, 1954'te Kıbrıs'ın 'kendi kaderini tayin hakkı' BM'nin gündemine alındı. Bu kararın alınmasında Britanya'nın Kıbrıs'taki egemenliğini sınırlamak isteyen Sovyetler Birliği ve onun çevresinde kümelenen ülkeler kilit rol oynamıştı. Britanya ise Kıbrıs'ın uluslararası platformda tartışılmasını istemiyordu, çünkü Kıbrıs, Mısır'da 1952'de iktidara el koyan Nasırcı subaylar tarafından 1956'da Süveyş'ten çıkarılmalarından beri, Akdeniz'deki en önemli üssü konumundaydı.

EOKA tedhişi başlıyor

İlerleyen yıllarda Kıbrıslı Rumların 'Enosis' özlemlerini gerçekleştirmek üzere tedhiş eylemleri yürütecek olar EOKA (Türkçe açılımı 'Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği') 1951'de Georgios Grivas tarafından kurulmuştu. Grivas, siyasi sahneye 1944-1948 arasındaki Yunan İç Savaşı sırasında, 'X' adlı bir örgütün lideri olarak çıkmıştı. Siyasi çizgisi kralcılık olarak özetlenebilecek Grivas, içsavaş sırasında Nazilerle dirsek teması içinde, komünistlere karşı mücadele etmişti. EOKA'nın hedefi Enosis'i gerçekleştirmek, yani Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmekti. Örgüt ilk eylemini 1 Nisan 1955'te, Lefkoşa'da İngiliz birimlerine karşı yaptı. Ardından Türkiye Büyükelçiliği bombalandı. Örgüt bu tarihten sonra hem İngilizlere, hem solcu ve liberal Rumlara, hem de Türklere karşı şiddet eylemlerini devam ettirdi.

Bunun üzerine İngilizler, Kıbrıslı Türkleri polis ve komando olarak kullanmaya başladılar. 1955 yılı Mart ayında Türkiye, Irak, İran ve Pakistan arasında imzalanan Bağdat Paktı dolayısıyla, ABD ve İngiltere, Türkiye'ye toleranslı davranıyorlardı. 29 Ağustos 1955'te Türkiye ve Yunanistan Londra'ya davet edildiler. Rumlar bağımsızlık istiyorlardı. Türkiye'nin tercihi ise mevcut statünün korunmasıydı. Ama eğer Britanya Ada'dan çekilirse, Kıbrıs'ın Türkiye'ye verilmesini istiyorlardı. Kıbrıs'ın neden kendilerine verilmesi gerektiğini mantıklı biçimde açıklayamayan Türkiye, Britanya'nın Kıbrıs'a muhtariyet vermeye razı olduğunu görünce, bir önceki yazıda anlatılan 6-7 Eylül yağmasını tezgâhladı. Türk heyeti utanç içinde Londra'yı terk etmek zorunda kaldı ama Kıbrıs'a 'muhtariyet' verilmesi tehlikesi savuşturulmuş oldu.

Bu tarihten sonra Türkiye 'Taksim' politikasına yöneldi. Bunun ilk işareti Başbakan Menderes'in 5 Temmuz 1956'da, Meclis'te ilk kez Kıbrıs'a müdahaleden söz eden konuşmasıydı.

Adada EOKA'ya karşı mücadele için kurulan Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği (KTMB), Karaçete, 9 Eylül, Kıbrıs Türk Komandoları ve Volkan gibi amatör grupların başarısız olması üzerine Türkiye duruma el koydu. Seferberlik Tetkik Kurulu'nun (STK) 9 Kasım 1957'de görevlendirdiği üç kişi tarafından, Lefkoşa'nın varoşlarından Eğlence semtindeki bir evde temelleri atılan bir gizli örgüt, ileriki yıllarda Türkiye'nin Kıbrıs politikasının şekillenmesinde hayati rol oynayacaktı.

Seferberlik Tetkik Kurulu'nun evladı: TMT

Bu örgütün adı Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) idi. Toplantıdaki üç kişiden Rauf Denktaş, Ada'daki İngiliz okullarını bitirdikten sonra İngiltere'de hukuk eğitimi almış, 1949'dan itibaren adadaki İngiliz mahkemelerinde savcılık yapmış bir hukukçuydu. O günlerde, Kıbrıs Türk Federasyonu'nun başkanlığını yapmak için savcılıktan istifa etmişti. Burhan Nalbantoğlu, milliyetçi bir doktordu. Kenan Tanrısevdi ise görünüşte T.C. Başkonsolosluğu'nun idari ataşesiydi ama aslında istihbarat görevlisiydi. Türkiye'nin Kıbrıs politikasını şekillendirmek üzere adaya gönderilmiş olduğu anlaşılıyordu.

Üç adam, o gece sabaha kadar çalışarak teşkilatın ana hatlarını saptadılar. Örgütten, Kıbrıslı Türklerin lideri Dr. Fazıl Küçük'ü haberdar etmemeye karar vermişlerdi. Çünkü Küçük, Dr. Nalbantoğlu'nu pek sevmezdi. Rauf Denktaş 'Mülayim' (ileriki yıllarda 'Toros'), Kenan Tanrısevdi 'Nazım', Burhan Nalbantoğlu ise 'Raci' kod adını aldı. Örgütün kuruluşu 26 Kasım 1957 akşamı tüm Ada'ya dağıtılan bildirilerle duyuruldu. Dr. Fazıl Küçük örgütü ilk kez bu bildiriden öğrendi. Duruma kızdı ama Denktaş kendisini ikna etti.

1957 yılının son günlerinde Türkiye, Dr. Küçük ile Rauf Denktaş'ı Ankara'ya çağırdı. Denktaş'ın savcılıktan istifası

henüz İngiliz yönetimince kabul edilmediğinden, çağrı gizli tutulmuştu. Fakat Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Başbakan Menderes'i ikna etmesi zor oldu. Çünkü, o günlerde ABD'nin ekonomik desteğine ihtiyaç duyan Menderes, daha yumuşak bir profil çizmekten yanaydı. Beş ay sonra Menderes engeli aşıldı, konu Genelkurmay Başkanı'na nakledildi. Dr. Küçük ve Denktaş tekrar Ankara'ya çağrıldılar ve STK Başkanı Daniş Karabelen ve ekibiyle tanıştırıldılar. Plana göre TMT sadece Türkiye'deki STK'ya hesap verecekti. Faaliyetler son derece gizli yürütülecek, Türkiye'nin ve Türk ordusunun adı işe karıştırılmayacaktı. Kıbrıs'a gönüllü olarak gidecek subayların her türlü yasal hakları saklı tutulacak ve süresiz izinli sayılacaklardı. TMT'nin görevi Kıbrıs'taki Türk varlığını silahla korumak ve Türkiye'nin izleyeceği Kıbrıs politikalarını desteklemek olacaktı.

Uzun araştırmalar sonucu, Kore Savaşı'nda büyük yararlılıklar göstermiş, askerî raporlarda "ciddi, ağırbaşlı, cesur, disiplini seven, mütevazı, gizli harekât tekniğini çok iyi bilen" biri olarak tarif edilen Yarbay Rıza Vuruşkan, TMT liderliğine atandı. Başkan yardımcısı İsmail Tansu'ydu. 'Doğan' kod adlı Tansu, Ankara'da Tunalı Hilmi Caddesi'ndeki Kıbrıs Türk Kültür Derneği'ni karargâh olarak kullanırken, 'Başkurt' kod adını alan Rıza Vuruşkan, beş kişilik ekibiyle 31 Temmuz 1958 günü Kıbrıs'a indi. Pasaportunda Ali Conan yazan Vuruşkan'ın görünüşteki işi, İş Bankası müfettişliğiydi. Uzun vadeli hedefi 15 bin kişilik bir teşkilat kurmak (yani Kıbrıs Türk toplumunu 'ordu-millet' haline getirmek) olan Rıza Vuruşkan hemen işe girişti.

İTC'den ilham alan örgütlenme modeli

TMT'nin örgüt şemasına göre Kıbrıs, kazalarına göre idari bölümlere ayrılmış, her kazaya 'yayla' kod adı ve Türkiye'den bir şehir adı (örneğin Lefkoşe'ye 'Konya Yaylası', Mağusa 'Erzurum

Yaylası', Larnaka'ya 'İskenderun Yaylası', Limasol'e 'Antalya Yaylası', Baf'a 'İzmir Yaylası' Lefke'ye 'Bursa Yaylası') verilmişti. Yaylalar 'sancak' adlı alt birimlere ayrılmıştı. Sancakların altında 'otağ', otağın altında 'petek', peteğin altında 'oğul' birimleri vardı. 'Oğul'ların üyelerine 'kurt' (1963 sonrası 'mücahit'), ada komutanına 'bayraktar', yaylaların başına 'serdar' deniliyordu.

Başta polis teşkilatı, hastaneler ve okullar olmak üzere kurumlardan üye yazımına başlandı. Üyeler aynen İttihat ve Terakki'de (İTC) olduğu gibi, karanlık bir odada veya perde arkasından, Türk Bayrağı örtülü bir masanın üstüne konmuş *Kur'an* ve silahın üstüne el basarak yemin ediyordu. Yeminleri "gerekirse ölüm dahil her türlü görevi yapacağıma ve ihanetin cezasının ölüm olacağını bildiğime" diye bitiyordu. Bazılarına göre yeminin ardından kod adı 'Nişan Yüzüğü' olan bir tutanak imzalatılıyor, bu tutanak gizli bir yerde muhafaza ediliyordu.

Teşkilatın yazılı bir tüzüğü yoktu ama belli kurallar silsilesi içinde faaliyet gösteriyordu. Buna göre, Türk toplumu aleyhinde faaliyet gösterenler hangi milletten olursa olsun, önce bir ihtar mektubu ile uyarılacak, eğer bir 'düzelme' olmazsa, teşkilat üyelerinden seçilen üç kişilik ekip tarafından dövülecekti. Dayakla yola gelmeyen kişinin cezası ölüm olacaktı. Ölüm şekli ve ne gibi silah kullanılacağı idare heyeti tarafından tespit edilecekti. İhtar ve dayak, barış zamanları uygulanacak, karışık zamanlarda ve vakit kaybetmenin aleyhte olacağı durumlarda doğrudan üçüncü maddeye geçilecekti.[40]

40 Teşkilatın sorumlu isimleri, ölüm cezasının uygulanmadığını iddia ettiler, ancak 1960'ta Bayraktar Camii'nin, iddia edildiği gibi EOKA tarafından değil Türkler tarafından bombalandığını yazan, haftalık *Cumhuriyet* gazetesinden Ahmet Muzaffer Gürkan ve Ayhan Hikmet'in, bu fasıldan öldürüldüğü hep söylendi.

"Vatandaş Türkçe konuş!"

Kıbrıs'ta sivillerin mahkemeleri haricinde toplum yaşamının her alanına müdahale eden TMT, Rauf Denktaş'ın imtiyaz sahibi olduğu *Nacak* gazetesi aracılığıyla, 'halkı bilinçlendirme kampanyaları' da yürütüyordu. Bunların başında "Türk'ten Türk'e", "Türkçe Konuş" ve "Yerli Malı Kullan Kampanyaları" gibi, Türkiye'nin 1930'lu yıllarının ırkçı kampanyalarının benzerleri geliyordu. TMT'nin kurduğu Çarşı Murakabe Heyeti ise, İttihatçıların 'Milli İktisat' kampanyasının benzerini yaşama geçirmeye çalışıyordu. TMT kampanyalarına uymayanlara para cezası, dayak gibi yaptırımlar uygulanıyordu.

Ne tesadüf ki, Vuruşkan ve ekibinin Ada'ya ayak bastığı tarihten itibaren toplumlararası olaylar tırmandı. İngilizler daha ilk aylarda TMT ile ilişkisi olduğunu düşündükleri 65 kişi ile EOKA mensubu olduklarını düşündükleri 1.244 kişiyi tutukladılar; ama ne EOKA'yı ne de TMT'yi durdurmaları mümkün olmadı. İki tarafın devletleri ya da 'derin devleti' tarafından yönlendirilen EOKA ve uzantıları ile TMT ve uzantıları adayı kan gölüne çevirdiler.

Ankara-Ziir'de eğitim

Mücahitlerin eğitimi hem Kıbrıs'ta hem Türkiye'de yapıldı. 25-30'ar kişilik gruplar halinde turistik gezi, iş gezisi, sağlık kontrolü gibi gerekçelerle Türkiye'ye gönderilenler, STK'da görevli subaylarca parolaları kontrol edildikten sonra, eğitim yapacakları yerlere sevk ediliyorlardı. TMT kamplarından birincisi Ankara'ya 40 km. uzaklıktaki Zir Köyü yakınlarında, Tarım Bakanlığı'na ait terk edilmiş bir çiftlikti. Diğeri ise Antalya-Kemer yolu üzerinde ormanlık bir alan içindeydi. Bu kamplarda kalan mücahitlere, Eğirdir Dağ Komando Okulu personeli tarafından silah kullanımı, bakımı, atış talimi, gerilla, komando, sabotaj, kundaklama ve gizli harekât teknikleri konularında bilgiler veriliyordu.

İngilizler ve Rumlar Ada'nın silahlanmasına şiddetle karşı oldukları için, Türkiye mücahitlere silah gönderme işini gizlice yaptı. Pek çok yol denendikten sonra, Eğirdir Dağ Komando Okulu'nun Mersin ve Anamur'daki depolarına yerleştirilen silah ve mühimmat, *Elmas* balıkçı gemisi ile yapıldı (Elmas, silah taşırken ölen bir mücahidin soyadıydı). Silahların Ada içinde dağıtılması diplomatik personel tarafından yapılıyordu. Ancak 17 Ekim 1959'da gemi, Silifke Taşucu açıklarında İngilizlere yakalandı. İsmail Tansu silahların denize atılmasını emrettikten sonra gemi terk edildi ama İngilizler durumu anlamışlardı. Makarios, Türkiye'nin Ada'yı silahlandırdığını dünyaya ilan etti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı geminin yunus balığı avı için Akdeniz'e açıldığını söyleyerek, silah taşıma iddialarını reddetti ama kimseyi inandıramadı. Sonunda İngilizlerin bulduğu formülle, gemicilere dokuz ay hapis cezası verildi ama cezalarını Türkiye'de çekmelerine imkân tanındı. Böylece uluslararası bir skandalın köşesinden dönüldü.

Taksim mitingleri

Bunlar olurken Kıbrıs Türk'tür Partisi'nin lideri Dr. Fazıl Küçük önderliğinde, Kıbrıs'ta ve Türkiye'de 50'ye yakın "Ya Taksim Ya Ölüm!" mitingi düzenlendi ve kamuoyu 'Taksim' için hazırlandı. Ancak, İngiltere, Akdeniz'deki bu uygun üs alanının bölünmesine razı olmadığından ne Rumların Enosis'i ne Türklerin Taksim'i gerçekleşti. Bu konu ile ilgili BM görüşmelerinde, Yunanistan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof, Kıbrıs'ta uzun yıllar yaşamış İngiliz yazar Lawrence Durrell'in *Acı Limonlar* adlı kitabından, Kıbrıs'ta Rumların ve Türklerin barış içinde birlikte yaşadıkları yıllara dair bir pasaj okumuş, Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun cevabı, Shakespeare'in *Othello* piyesinden, Türklerin Kıbrıs'ın öneminin farkında olduğundan ve Kıbrıs'ı gözardı edecek kadar beceriksiz olmadığından söz eden bölüm olmuştu.

Sonunda Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olmasına karar verildi. 19 Şubat 1959 tarihinde II. Londra Konferansı toplandı. Britanya Başbakanı Macmillan,Türkiye Başbakanı Menderes, Yunanistan Başbakanı Karamanlis ile Kıbrıs Türk Cemaati lideri Dr. Fazıl Küçük ve Rum Cemaati lideri Makarios tarafından dört antlaşma imzalandı. Bunlar sırasıyla, Kıbrıs'taki Britanya egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devrine ilişkin kuruluş antlaşması; Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasa düzenini teminat altına alan garanti antlaşması; Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında yapılacak askeri ittifak anlaşması ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın temel maddelerini içeren anlaşma idi.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 Anayasası'na göre Devlet Başkanı Rum, yardımcısı Türk olacaktı ve her ikisinin de veto yetkisi vardı. Hükümette temsil oranı, nüfus bileşimiyle paralel olarak 7'ye 3 oranında Rumlar lehine olacaktı. Antlaşmanın uygulanması İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğü altındaydı. DP ile CHP arasındaki sert tartışmalardan sonra Kıbrıs Anlaşması DP'nin oylarıyla kabul edildi. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı Makarios oldu.

1963'ün Kanlı Noel'i

Ancak, bu durumu her iki tarafında da milliyetçileri içine sindiremedi. 1960 sonrasında eylemler aynı şiddetle devam etti. 1962 yılından itibaren Lefkoşa, Limasol, Mağusa, Baf ve Larnaka'da Türklerin ve Rumların ayrı belediyeleri olması, sınırlarının çizilmesi ve mekanizmasının tespit edilmesi hususundaki anlaşmazlıklar ortamı iyice gerdi. 1963'te Makarios'un, Anayasa'nın bazı maddelerinde Türklerin aleyhine tadilat yapmaya kalkması ile zirveye çıkan gerilim, 21 Aralık 1963'ten itibaren kanlı olaylara dönüştü.

22 Aralık'ta TMT 'X' gününün geldiğine karar verdi ve yer üstüne çıktı. 24 Aralık'ta Rumlar bir Türk ailesini, evlerinin banyo küveti içinde vahşice öldürdüler. Kanlı Noel diye adlandırılan bu

katliamın fotoğrafları, Türkiye'ye gönderilen bir yaralının alçıları altına saklanarak gizlice Kıbrıs'tan çıkarıldı ve tüm dünyada Rum vahşetinin delili olarak yankı yaptı.[41]

1963-1964 arasında 364 Kıbrıslı Türk ve 174 Kıbrıslı Rum öldürüldü. 25 bin Türk, malını mülkünü geride bırakarak evlerini terk etti. Türkiye'deki milliyetçiler de ateşe benzin dökmek için yarışa girdiler. Alparslan Türkeş'in ifadesine bakılırsa, Ada'ya 20 bin milis göndermek için Süleyman Demirel'e başvurmuş ama teklifi kabul görmemişti. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi ise, 1964'te ABD tarafından sert bir şekilde önlendi.

Mevcut düzeni sürekli tehdit eden ve istikrarsızlık kaynağı olan EOKA'nın lideri Grivas, 1967'de Ada'dan uzaklaştırıldı, ancak 1971'de Yunanistan'daki ABD destekli Albaylar Cuntası'nın desteğiyle gizlice Kıbrıs'a döndü. Örgütün adını EOKA-B olarak değiştirdi ve öldüğü 27 Ocak 1974'e kadar, hem Rumlara hem Türklere karşı tedhiş eylemlerine devam etti. Türkiye'nin Kıbrıs'a kesin şekilde müdahalesi ancak 10 yıl sonra mümkün olacaktı...

Özet Kaynakça:

Rauf Denktaş, *Karkot Deresi Anılar*, Remzi Kitabevi, 2005; İsmail Tansu, *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, 2001; İsmail Tansu, *Kıbrıs Mektubu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, 1996-1997; Alparslan Türkeş, *Dış Politikamız ve Kıbrıs*, Orkun Yayınevi, 1979; Ahmet An, *Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar*, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 1996; Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İflası*, Öteki Yayınevi, 1998; Hasan Mutlu, "Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı", Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İnkılapları Enstitüsü, 2005; Makrios Drusotis, *Karanlık Yön EOKA*, Galeri Kültür Yayınları, 2007.

41 Bazıları, Kanlı Noel'de, evin çeşitli yerlerine dağılmış cesetlerin, banyo küvetinin içinde toplanıp fotoğraflanmasının, Türkiye'nin istihbarat örgütlerinin başarılı bir 'iletişim' hamlesi olduğunu ileri sürdü.

MENDERES VE İSTANBUL'UN YENİDEN FETHİ

CHP'de yetişen kadroların kurduğu DP, Cumhuriyet'in modernleşmeci ideolojisi ile Anadolu taşrasının dünyaya açılma vizyonunu birleştirmişti. Buna bir de, II. Dünya Savaşı'nın galibi ülkelerin dünyaya empoze ettiği demokrasi anlayışı ve kapitalist gelişme modelinin heyecanı eklenmişti. İstanbul, Lütfi Kırdar dönemi hariç, 30 yıldır el sürülmemiş bir kent olarak, Adnan Menderes'in siyasi şovunu sahneleyebileceği uygun bir mekândı. Bütün bunların üstüne, İstanbul her açıdan büyük bir potansiyele sahipti ve dev bir oy deposuydu.

Kişisel bir şov olarak imar

Adnan Menderes ve ekibini en çok rahatsız eden şey, kargacık burgacık sokakların, dik yokuşların ve çıkmaz sokakların yarattığı trafik keşmekeşiydi. Yine de ilk yıllarda tali yolların düzenlenmesiyle yetinildi. Bu bağlamda Kasımpaşa-Hasköy-Dolapdere yolu, Kuruçeşme-Ortaköy yolu düzenlendi, çıkıntı yapan binaların traşlanmasıyla yetinildi.1954 yılında danışman olarak çağırılan kent planlamacısı İngiliz Sir Patrick Abercombie, raporunda "İstanbul planlaması bir yabancı tarafından yönlendirilemez" demiş ve görevi kabul etmemişti. Ancak Menderes kararlıydı. Burak Boysan'a göre Nisan 1956'da Tahran'a giden ve orada Rıza Şah'ın başlattığı imar harekâtından, açılmış olan geniş bulvarlardan çok etkilenen Menderes, Tahran dönüşünde,

1958 seçimlerinden önce (seçim daha sonra 1957 Ekim ayına alındı) yürütülebilecek en başarılı propagandanın, en iyi 'halkla ilişkiler' stratejisinin İstanbul'un imarı olduğuna karar vermişti. Bunun için de hemen kolları sıvadı. Bir yandan kanunlar çıkaracak, bir yandan da yerli-yabancı uzmanları bu iş için seferber edecekti. Onların eksikliğini de elbette kendisi dolduracaktı!

1 Haziran 1957'de imar çalışmaları nedeniyle Başbakan Adnan Menderes'e İstanbul Belediye Meclisi tarafından "İstanbul Fahri Belediye Reisi" unvanı verildi. 9 Temmuz 1956 tarihinde 6785 Sayılı İmar Kanunu ve hemen ardından 6830 Sayılı İstimlak Kanunu çıkarıldı. İmar faaliyetlerini üç büro yürütecekti. Birincisi İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü idi. İkincisi Münih şehrinin imarını yürüten Prof. Hans Högg'ün bürosu idi. Üçüncüsü ise İtalyan Milli Şehircilik Enstitüsü Başkanı Prof. Luigi Piccinato'nun başına getirildiği İstanbul Nazım Plan Bürosu idi.

Menderes, şehrin 2.600 yıllık tarihini göz ardı ederek ve kapitalist dünyanın o günlerdeki ekonomik tercihi olan, petrol ve otomobil tüketiminin mecburi istikameti karayolculuğu esas alarak giriştiği imar faaliyetini, "İstanbul'un yeniden fethi" olarak adlandırmıştı. Bir önceki devrin 'merkezi planlamacı' zihniyetine inat, Menderes el yordamıyla hareket etmekte sakınca görmedi. Bir gazeteye verdiği beyanatta, "plan iyi bir şey ama bunun için vakit ve nakit lazımdır" demişti. (Halefi Süleyman Demirel de "bize plan değil, pilav lazım" diyecekti.) Nitekim üç büro sürekli bazen birbiriyle çelişen projeler üretirken, Menderes bazen birinin önerisini kullanıyor, bazen diğerini, bazen de kendi aklına gelen bambaşka bir çözümü uygulatıyordu.

Menderes'in şehri hallaç pamuğu gibi atmasına neredeyse tek başına karşı koyan (2009'da kaybettiğimiz) Mimar Turgut Cansever'e göre, Prost'un nazım planında önerilen yollar, yerinde bir inceleme yapılmadan, masa başında katlarca büyütülerek

hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Menderes döneminin Eski Eserler Müşaviri Mimar Behçet Ünsal ise, Güzel Sanatlar Akademisi'nin önündeki yolun genişliğini soran uzmanlara, Menderes'in yerden aldığı bir taşı ölçek alarak cevap verdiğini anlatmıştı. Bu arada, bazı büyük mimarlar ise, "Siz bir dahisiniz, siz doğuştan mimarsınız!" diyerek Menderes'i coşturuyorlardı.

Bugün rapor, ertesi gün yıkım

İlk kazma, karayolcular tarafından 25 Eylül 1956'da Millet Caddesi ile surların Topkapı'da kesiştikleri yer (efsaneye göre Fatih'in İstanbul'a girdiği yer) vurulmuş, arkası çorap söküğü gibi gelmişti. Menderes'in öylesine acelesi vardı ki, yıkılmak istenen binalara alelacele 'maili inhidam' (yıkılmak üzere) raporu alınıyor, ertesi gün yıkım başlıyordu. Üstelik yıkım masrafları da bina sahiplerinin cebinden çıkıyordu. Kamu binaları için de aynı yol izleniyordu. Bu aceleciliğe dair bir örneği, sanat tarihçilerinin duayeni Semavi Eyice'den öğrenelim:

> "1955'te bir Cumartesi günü Deniz Müzesi her zamanki gibi saat 09:00'da kapısını açtı. Ben de o sırada asteğmen olarak müzede görevliyim. Müzenin hizmetine verilen 10 kadar deniz erinden biri geldi, beni binbaşının yukarıya çağırdığını belirtti. Çıktığımda binbaşı telaş içinde şunları söyledi: 'Şimdi Ankara'dan aldığım bir telefonla derhal müzeyi kapatıp içindeki eşyayı toplayın emri verildi. Buna itiraz etmeyin. Zaten Kasımpaşa'dan 100 acemi er yollanacak ve bunlarla caddeyi ayıran bahçe duvarının yıkımına başlanacak.' (...) Saat sabahın 10'uydu. Dış duvarı yıkmaya başladık. Arkasından Kasımpaşa'dan acemi erler geldi. Onlar da bu işe canla başla sarıldı. Fakat arkasından bir emir daha geldi. Kayıkhanenin cadde tarafındaki kısmının yıktırılacağı ve eski saltanat kayıtlarının muhafaza edilmeleri isteniyordu. Hesaba katılmayan bir husus vardı: Eskiden kayıkhane olarak yapılan bu binanın

çatısı ahşap değil, ters kiriş olmak üzere betondandı. Bu bakımdan yarısının yıkılmasına imkân yoktu, çünkü çatının tamamı yıkılırdı. Bu sebeple çaresizce tarihi kayıkların üzerine depoda bulduğumuz yelken ve brandaları örterek koruma altına almaya çalıştık. Bu yıkımlar başladığında elektrik tesisatı tamamen sökülmüştü ve çalışmalar müzeye verilmiş olan gemi fenerlerinin ışığında devam ediyordu. Aynı durum yanımızdaki Tekel binaları için de geçerliydi. (...) Sabah saat 10'a kadar tertemiz olarak açılan bina, gece yarısına kadar yarı yarıya yıkılmış ve eşyası içerde duran bir harebeye dönmüştü. (...) Kısacası Dolmabahçe Camii ile birlikte yapılan, onun eki sayılan kayıkhane ve kürekçilerin yatakhanesi yok olmuştu. Saltanat kayıklarının yüzer vaziyette denizde kalması için önüne yapılan küçük liman da yarı yarıya molozlorla doldurulmuş, işe yaramaz hale getirilmişti. Cadde genişletildi. Tekel binaları da müzeyle birlikte ortadan kaldırıldı."

Osmanlı İstanbul'unun yok oluşu

İtalyan plancı Luigi Piccinato, "Üç şansınız var: Biri coğrafi durum, ikincisi mevzuat, üçüncüsü de Adnan Menderes" demişti. Bu üç şans(!) sayesinde, Marmara kıyısındaki güzelim koylar, kıvrımlar, toprak ve molozlarla dolduruldu. 1960'larda İstanbul'da Olimpiyat düzenleneceği varsayıldığı için gerekli olduğu düşünülen, ama yapımı hiçbir zaman gerçekleşmeyen 100 bin kişilik Bayrampaşa Stadı kolay boşalabilsin diye, 60 metre genişliğinde Vatan Caddesi açıldı. Yapılması düşünülen 60 bin kişilik Langa Stadı ve Yenikapı Fuar Merkezi ile Aksaray'ın yakın gelecekte İstanbul'un merkezi olacağı, Vatan Caddesi'nin de tıpkı Champs Élysées gibi gelişeceği öngörülmüştü. Benzer mantıkla Millet Caddesi, Divanyolu, Edirnekapı-Beyazıt-Aksaray yolu, Sirkeci-Florya Sahil Yolu, Eminönü-Unkapanı yolu, Karaköy-Azapkapı yolu, Karaköy-Beşiktaş yolu, Barbaros Bulvarı,

İstinye-Tarabya-Büyükdere yolu, Taksim-Şişli yolu, Kadıköy'de Bağdat Caddesi uğruna, şehrin çehresi ebediyen değişti.

'Yol-meydan-kavşak' (ve elbette otomobil ve benzin tüketimi) uğruna feda edilen tarihî eserler arasında, İnhisarlar Binası, Tophane Kışlası, Tophane Müşirliği Binası, Fındıklı Hamamı, Süheyl Camii, Çivici Limanı Camii, Murad Paşa Camii ve Hamamı, Oruç Gazi Camii, Camcılar Camii, Kazasker Abdurrahman Camii, Simkeşhane, Hasan Paşa Hanı, Bayezid Hamamı, Fatih Külliyesi'nin Akdeniz Medreseleri, Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi ve Sıbyan Mektebi, Şirment Çavuş Camii ve Türbesi, Oğlanlar Tekkesi, Tevekkül Hamamı, Yusuf Paşa Çeşmesi, Çakırağa Camii ve Çeşmesi, Kâtip Çelebi Mezarı, İbrahim Ağa, Revani Çelebi Mescidi, Karaköy Mescidi, II. Abdülhamit Çeşmesi ve daha nicesi vardı.

Menderes'in başarılı 'basınla ilişkiler' stratejisi sayesinde yıkımlar, gazeteler tarafından "İstanbul'un imarını istemeyenin kanından şüphe etmek lazım", "hatıralara el sürmeye çekinen pısırık zihniyet yenildi", "çok iyi oldu, şehrin ufku açıldı!.." diye kamuoyuna sunulmuştu. İronik olan, Osmanlı İstanbul'unun sonunu, muhafazakâr değerlere sahip olmakla övünen Menderes'in getirmesiydi.

Bu dönemde harcanan para, tüm Türkiye'nin şehirlerine harcanandan fazlaydı. Yıkımlar Hazine'ye büyük yük getirirken, yıkılan 7.200'ü aşkın evin ve işyerinin istimlâk paraları zamanında ödenmediği için, mülk sahipleri büyük sıkıntılar yaşıyordu. Öyle ki, Aksaray civarında 'istimlâk muhacirleri' diye anılan evsiz barksız bir kitle ortaya çıkmıştı.

Radikal muhafazakârların 'İstanbul'u yeniden fethi', 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle akamete uğradı. Menderes ve onun döneminde görev yapan beş belediye başkanı, İstanbul'la ilgili

tasarruflarından dolayı Yassıada'da idamla yargılandılar. Ancak sanıkların kişisel çıkar sağlamaya yönelik faaliyetlerine rastlanmadığından, dava beraatla sonuçlandı. Ama olan olmuş, İstanbul tarihi mirasının önemli bir bölümünü ebediyen kaybetmişti.

Fetih Bayramı'nın Canlandırılışı

Konstantinopolis'in 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in orduları tarafından fethini kutlama geleneğini ilk başlatan II. Abdülhamit idi. Kardeşi V. Mehmed Reşad ise, 1911 yılında Fatih'in 'gemileri karadan yürütmesi' olayının anısına, Dolmabahçe'den Nişantaşı'na çıkan caddeye Kadırgalar Caddesi adını vermiş, caddedeki karakola olayı anlatan bir kitabe yerleştirmiş, fetih gününde Fatih Türbesi'ni ziyaret etmeyi adet haline getirmişti.

V. Mehmet Reşat'ın fetih günü ile ilgili 'gelenek' yaratma çabası, I. Dünya Savaşı ve onu izleyen olaylar tarafından sekteye uğratılmıştı. 1920'li ve 1930'lu yıllarda ders kitaplarında 'fetih' terimi yerine 'zapt' terimi ile tarif edilen olay, 'ortaçağı kapatarak Yeniçağın açılmasına vesile olan cihanşümul bir hadise olarak' görülmekle birlikte, konu birkaç satırla geçiştiriliyordu. Ancak 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, şaşırtıcı biçimde, "Fethin 500. yılı olan 1953'e kadar şehrin imarı için" ilgililere emirler verdi ve İstanbul Valiliği'ne bağlı bir Güzideler Komisyonu kuruldu. Bu kararlar, fetih olayına gösterilen geleneksel ilgisizliğin sona erdiği izlenimini veriyordu ama bu sefer de II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yüzünden, İnönü'nün istedikleri gerçekleştirilemedi. Yine de, 1942 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun girişimi ile, Eski Eserleri Koruma Cemiyeti harekete geçirildi ve belediyenin olanakları elverdiğince, onarım ve düzenleme faaliyetleri yapıldı. Ancak Meclis'ten 500. Yıldönümü Kanunu çıkarılamadığı için, önemli çalışmaların gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldı.

1943'te İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, İstanbul Radyosu'na verdiği bir mülakatta, 1953 yılına kadar 'Milletlerarası İstanbul Sergi Salonu'nun

açılması, surların dışında Fatih'in ordugâhının ve top mevzilerinin canlandırılması, Sarayburnu-Yedikule, Sarayburnu-Unkapanı Köprüsü sahillerinin imarı, bazı bulvarların açılması, Topkapı-Edirnekapı arasındaki stadyum, spor salonu, hipodrom ve olimpiyat köyü gibi eserleri ortaya çıkarmayı öngören, 120 milyon liralık bir projeden söz etmişti. Ama hükümet böyle muazzam bir projenin, 'Hıristiyan aleminin Türkiye aleyhine dönmesine neden olacağı' gerekçesiyle tekrar yan çizdi.

Ancak 1950'de DP iktidara geldiğinde 'Fetih cephesi' sağlam bir destek bulacaktı. Önce İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği kuruldu. (İlginçtir kimse 1453'te fethedilen şehrin İstanbul değil Konstantinopolis olduğunu fark etmemişti!) 1952'de adı İstanbul Fetih Derneği, daha sonra İstanbul Fetih Cemiyeti adını alan kuruluş, hem zamanın çok daralması hem de parasal kısıtlar yüzünden mütevazı bir projeye yöneldi. Buna göre fetihle ilgili önemli olayların geçtiği yerlere plaketler konacak, 29 Mayıs'tan itibaren 10 gün süreyle Anadolu ve Rumeli hisarları ışıklandırılacak, fetihle ilgili kitaplar çıkarılacak, halk oyunları, konserler, fener alayları düzenlenecek, Fatih rozeti, altını ve kartpostalları bastırılacaktı. En hacimli proje, dernek bünyesinde bir İstanbul Enstitüsü kurmaktı.

Ancak 1953'teki Fetih Bayramı sönük başladı, çünkü Cumhurbaşkanı Celal Bayar İzmir'de NATO Karargâhı'na gitmişti, Başbakan Adnan Menderes ise İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in taç giyme törenine katılmak üzere Londra'ya gitmek üzere hazırlık yapıyordu. Ancak 'devletin başlarının' ortadan kaybolmasının gerçek nedeni, törenlerin Türk-Yunan dostluğunu etkilemesi ve Avrupa'nın Türkiye'ye bakışını değiştirmesi endişesiydi. Buna karşılık şehrin Rum, Ermeni, Yahudi cemaatleri, Ankara belediye başkanı, diplomatik temsilciler, askeri ve mülki erkân, tören alanında yerlerini almışlardı.

İlk gün, uçak filoları gösteri uçuşları yaparken, askeri birlik ve okulların bando törenleri ile coşan halk, önce fetih şehidi Ulubatlı

Hasan'ın surlara Osmanlı sancağını dikişini, sonra da Topkapı'dan alayların şehre girişini canlandıran öğrencileri izlediler. Öğleden sonra Fatih Camii'ndeki törene katıldılar. Camide ezanlar okundu, tekbirler getirildi, top atışları yapıldı. Sivil ve asker yöneticiler, Fatih'in türbesine çelenk koydular. Edirne'den ve Kars'tan getirilen topraklar makbere konuldu. Atlas yastık üzerinde Fatih'in kılıcını taşıyan Yeniçerilerle, Haliç'e indirilen kadırgaları temsil edenlerin geçit törenini, çocukların mehter takımı gösterileri izledi. Akşama doğru, İstanbul Üniversitesi'ndeki konferansa Fener Rum Ortodoks Patriği Athenegoras da katıldı. Çinili Köşk'te Fatih Müzesi açılırken, Fatih Camii'ne "Nur ol Fatih" mahyası asılmış, Fatih Sultan Mehmet konulu tiyatro eserleri sahnelenmiş, daha ilginci İstanbul Üniversitesi'nde Fetih Balosu düzenlenmişti. Gece, ışıklara bürünmüş şehir hatları vapurları ve Sarayburnu ile Salacak'ta yapılan havai fişek gösterileri ile şenlenmişti.

Bu minval üzerine iki gün daha devam eden Fetih Bayramı, Şam ve Halep camilerinde mevlitlerle, Mısır'da sadece *El Ahram* gazetesinde bir başyazı ile kutlanırken, Avrupa basını 'Türk istilası'nın kutlanması' olarak nitelemişti. Avrupalının henüz bilmediği, iki yıl sonra 6/7 Eylül 1955'te, Fatih'in eksik bıraktığı yağma işini İstanbul halkının tamamlayacağı idi. O günde beri kâh coşkulu kâh sönük de olsa, 'İstanbul'un simgesel olarak fethedilmesine devam edildi. Şehrin kesinkes bizim olduğuna inanıncaya kadar da devam edeceğe benziyor.

Özet Kaynakça:

Doğan Kuban, "Menderes ve İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s.389-392; Necdet Sakaoğlu "Fetih Bayramı' maddesi, a.g.e., s.305-307; Ç. Gülersoy, *Taksim: Bir Meydanın Hikâyesi*, İstanbul Kitaplığı Ltd Yayınları, 1986; Burak Boysan, "Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri, "Halkla İlişkiler" Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı", *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl*, 1990, s.234-240.

KIMIL OLAYI'NDAN 49'LAR DAVASI'NA

Talepleri ister kültürel, ister siyasi, ister idari, ister dinsel olsun, devletten baskı, zulüm, yıldırma, silah, bomba, hatta zehirli gaz gibi sert tepkiler gören Kürtler, Çok Partili Dönem'e geçildiğinde sindirilmiş durumdaydılar. 14 Mayıs 1950'deki tarihî seçimde, bazı Kürt toplum liderleri DP listelerinden aday olurken, Kürtlerin büyük bir bölümü oylarını ilk kez CHP'ye değil, DP'ye vermişlerdi. Bunun altında yatan en önemli neden, CHP'nin 1945'te uygulamaya çalıştığı ancak başarısız olduğu Toprak Reformu'ydu. Ancak CHP ile Kürt feodalleri arasındaki ittifak 1957'ye kadar sürdü.

Kürt modernleşmesi

1950'li yıllarda Türkiye'nin modernleşmesiyle uyumlu olarak, Kürt eşrafının da giderek burjuvalaşması sürecinde, bu ailelerin çocukları eğitim için İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere gelmeye başladılar. Bu gençler için, Doğu ve Güneydoğu illerinin özel idare ve belediyelerinin yardımlarıyla kurulan Dicle Talebe Yurdu, 'Kürtlük bilinci'nin yeniden tanımlanmasında önemli rol oynadı. 15 günde bir çıkan *Dicle Kaynağı* adlı yayında, 'Doğu Sorunu' terimi kullanıp jandarma ve vergi toplayan tahsildarlardan şikâyet ediliyor, baskılar ve yasadışı uygulamalara karşı çıkılıyordu ama eski isyankârlık yoktu. Ancak dergi uzun süre yaşayamadı. Buna karşılık Suriye, Lübnan ve Irak Kürtleri arasında, solcu ve Kürt milliyetçisi şairlerin şiirleri

ki bunların başında Cigerxwin geliyordu, sınırları aşıp Türkiyeli Kürt aydınların ve Kürt din hocalarının arasında elden ele dolaşıyordu. Kürt tarihi, uygarlığı ve edebiyatı dünyaya, komşu halklara ve Kürtlerin daha çok kentli kitlelerine bu yayınlar aracılığıyla ulaştırıldı. Özetle 'etnik kimlik bilinci', artık bir avuç Kürt milliyetçisinin özel alanı olmaktan çıkmıştı. Buna rağmen DP'nin Kürtlere karşı tutumu sert oldu. Ya da bazı olaylar bu sertleşmeye neden oldu.

Abdükerim Kasım darbesi

14 Temmuz 1958'de Irak Kralı Faysal, General Abdülkerim Kasım tarafından kanlı bir darbeyle tahttan indirilmişti. Darbeden sonra Cumhuriyet ilan eden generalin ilk işi, İran'da kurulan Mahabad Cumhuriyeti'nin önderlerinden olup 1947'de Cumhuriyet yıkıldıktan sonra, önce Irak'ta sonra SSCB'de gözetim altında tutulan Molla Mustafa Barzani'yi Bağdat'a davet etmek ve Kürtlere Kerkük'ün de içinde olduğu bir otonom bölge sözü vermek oldu. Bu ittifak sonucu, 7 Mart 1959'da General Sevaf adlı ırkçı bir Arap generalin Abdülkerim Kasım'a karşı Musul'da başlattığı ayaklanma, Mustafa Barzani ve peşmergeleri tarafından bastırıldı. Barzani, ayaklanmacıları kurşuna dizdirdikten sonra kendisine yardım eden Arap aşiretlerini de tarumar etti. Olaylar sırasında iki Türkmen'in de ölmesi üzerine, Irak'ta Kürtlerin giderek güçlenmeye başlamasından rahatsız olan Türkiye, olaylara dahil olmak için bahaneler aramaya başladı.

'Rommel' Asım Eren'in teklifi

Tam o günlerde, lakabı ırkçı eğilimlerinden ve tavırlarından dolayı 'Alman Generali Rommel' olan CHP Niğde Milletvekili emekli asker Asım Eren Başbakan, Adnan Menderes'e, "Irak Kürtlerinin, Irak'ta Türkmen soydaşlarımıza yaptığı baskı,

zulüm veya öldürme olaylarından dolayı, Türkiye'deki Kürtlere karşı aynıyla mukabele yapacak mısınız?" diye sormuştu. İddialara göre bir MAH yetkilisi "Kürtlerden bin tanesini Taksim Meydanı'nda sallandıralım ki diğerlerine ibret-i âlem olsun" demiş, ancak Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun "Türkiye'nin dışarıdaki itibarı Ermeni meselesi ve Rumlara karşı yapılan 6-7 Eylül saldırıları dolayısıyla zaten kötü, buna bir de Kürtleri eklemeyelim" demesi üzerine, 'daha yumuşak'(!) bir plan yürürlüğe konmuştu.

Her şey 15 Nisan 1959 tarihli *Akşam* gazetesinin manşetten verdiği şu ithamla başladı: "102 üniversiteli Kürt, Kürtlük iddiasında bulundu." Haberden anlaşıldığına göre, öğrenciler 'Rommel' Asım Eren'in Molla Barzani tarafından Irak'ta öldürülen Türkmenler kadar Türkiye'de yaşayan Kürt'ün öldürülmesi' şeklindeki insanlık dışı teklifini protesto etmek için, Başbakan, Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Diyarbakır Baro Başkanı ile ABD, Almanya, İtalya, Fransa ve Britanya gibi büyük devletlerin büyükelçiliklerine, olayları kınayan birer telgraf çekmişlerdi. Telgrafın altında "Türkiye Kürtleri" imzasının olması, Ankara'da alarm zillerinin çalmasına neden olmuştu. Eylem hiçbir şekilde şiddet içermeyen, gayet demokratik bir tepkiydi ama 1937-1938 Dersim katliamlarından beri sesi çıkmayan Kürt milliyetçilerinin, üzerlerindeki ölü toprağını atmaya karar verdiklerinin işaretiydi. İlk tedbir olarak, 'Kürtçülük mevzuundaki' tüm yayınların yasaklanması yönünde bir mahkeme kararı çıkartıldı.

Musa Anter ve Kımıl şiiri

İkinci kriz, 31 Ağustos 1959 tarihinde, Diyarbakır'da yayımlanan *İleri Yurt* gazetesinde, Musa Anter'in "Amma Ne İleri Yurt" adlı hiciv sütununda boy gösteren "Qimil" (Kımıl) adlı Kürtçe

şiir yüzünden yaşandı. Olayın ayrıntılarına girmeden söyleyelim, 'kımıl', can yoldaşı 'süne' ile birlikte, tüm Cumhuriyet tarihimiz boyunca (hatta bugün de) bir türlü baş edemediğimiz bir hububat zararlısıydı. Kürtçe şiirin teması şuydu: Siverekli bir kız, kımıl zararlısı tarafından samana döndürülmüş bir torba buğdayı çerçiye götürüyor, çerçi buğdayın işe yaramadığını görünce, buğdaya karşılık mal veremeyeceğini söylüyordu. Kızcağız da yüzyıllardır gelenek olduğu üzere, üzüntüsünü bir türküyle dile getiriyordu: "Bi çîya ketim lo apo, çîya melûlbûn rebeno/ Ceh seridî lo apo, genim hûrbûn êvdalo/ Qimil hatî lo apo, bi refa ye rebeno/Xwar genimî lo apo, hiştî qâye rebeno" ('Dağa tırmandım amca, zavallı dağ mahzunlaştı/Arpa olgunlaştı amca, buğday un ufak oldu biçare/Kımıl geldi amca, kafile halen de zavallı/Buğdayı yedi, geride samanı bıraktı zavallı...')[42] Yazar yazının sonunda şiirin kahramanı kıza şöyle diyordu: "Üzülme bacım, seni kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık."

Kımılın bu metaforik kullanılışını Ankara affetmedi elbette. 6 Eylül 1959 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, "Doğu illerimizden birinin merkezinde çıkan bir gazetede anlaşılmaz sebeplerle Kürtçe bir şiir neşrediliyor" dendikten sonra, "İnsaf edelim. Bu doğu ili İstanbul değil ki, 20-30 gazete çıksın da insan meşgul bir gününde hepsine bakamasın. Sonra hadi kendisi bakamadı, o il merkezinin zabıtası yok mu, adliyesi yok mu?" diye ortalık velveleye veriliyordu. Beklendiği üzere *İleri Yurt* ve Musa Anter aleyhine dava açılmıştı ancak olay yerelden ulusal düzleme taşmış, sanıkları savunmak için başka şehirlerden avukatlar gelmeye başlamış, mahkeme salonu ve adliye binasının önü miting

42 Şiiri Kürtçe bilen bir arkadaşıma çevirttim. Ancak Kürtçe bilen başkaları çeviride hatalar olduğunu söylediler. Ancak onların çevirilerini de başka Kürtçe bilenler eleştirdi. Sonunda ilk çeviriyi esas aldım, hata varsa affola.

alanına dönüşür olmuştu. Aynı şekilde Ankara ve İstanbul'daki Kürt asıllı lise ve üniversite öğrencileri heyecanla davayı izliyorlardı. Ödemiş'te yayımlanan *Cephe* isimli gazete, kelleyi koltuğa alarak, Diyarbakır'a ve Musa Anter'e şöyle destek vermişti: "İstanbul gazeteleri kıyamet koparıyor. Diyarbakır'da çıkan *İleri Yurt* gazetesi Kürtçe bir şiir neşretmiş. Bakın Küstaha. Genelevlere kadar 'Welcome' diye Amerikanca yazılan memleketimizde, Kürtçe şiir Garbilik şerefimize dokunuyor..." Durum Ankara'nın canını o kadar sıkmıştı ki, iddialara göre Celal Bayar, Diyarbakır Valisi'ne telefon açıp, Musa Anter'in 'kafasının ezilmesi'ni istemişti.[43]

MAH'ın tenkil tavsiyesi

Hükümet, bu olaylardan sonra MAH'a emir vererek bir 'Kürt raporu' hazırlamasını istedi. Raporda, 1.000 ila 2.500 kişilik bir Kürt grubunun 'tenkil' edilmesi öneriliyordu. Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun uyarısı ile, 50 kişilik bir idam listesi ile yetinmeye karar verdi. Yani 1950'lerde izlediği CHP karşıtı politikalarla Kürt oylarını DP'de toplamayı başaran Bayar ve Menderes, uluslararası konjonktürün de etkisiyle, bir öğrenci protestosu karşısında, devletin iliklerine kadar işlemiş olan kadim paranoyaya teslim olmuştu. Yurdun dört bir yanındaki tutuklamalar 17 Aralık 1959 tarihinde başladı. Tutuklama müzekkeresinde isim yoktu. MAH kimi öneriyorsa, 50 kişilik listeye onun adı yazılıyor ve tutuklanıyordu. Polisin iddiasına göre, Bitlis Bağımsız Milletvekili Ziya Şerefhanoğlu'nun evinde, üzerinde el yazması Arap harfleriyle "Kürt İstiklal Partisi" yazan birkaç sayfalık bir tüzük taslağı bulunmuş, ayrıca

43 Kürtlerin saydıkları ve sevdikleri kişilere taktıkları lakapla 'Ape' Musa Anter'in 'başı o zaman edilmedi' ama 20 Eylül 1992'de, bir PKK itirafçısı tarafından tuzağa düşürülerek öldürüldü.

bazı üniversite öğrencilerinin üzerinde ve ev aramalarında Molla Mustafa Barzani'nin resimlerine rastlanmıştı. Ancak tutuklananlar arasında bulunan Dr. Naci Kutlay'a göre, olayın arkasında bir örgüt yoktu.

Harbiye Nezareti'nde 49 kişi

Tutuklama kararını Ankara'daki Askerî Savcılık istemişti ama tutuklananlar İstanbul Harbiye'deki hücrelere konuldular. Harbiye'de 40 hücre olduğu için, geriye kalan 10 kişi tutuksuz yargılanacaktı. Sorgulamayı yapacak hâkim Orhan Akaya, ancak iki ay sonra İstanbul'a geldi ve sorgulamaları ancak üç ayda tamamlayabildi. Hücrelerin uygunsuz koşullarından dolayı, sanıklardan Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi Mehmet Emin Batu mide kanamasından ölünce, geriye 49 kişi kaldı. Bunlardan biri olan Nurettin Demirtaş, Emin Batu'nun zorla taksiye bindirildiğini görüp, "arkadaşımı nereye götürüyorsunuz?" diye sorma gafletinde bulunan sıradan bir vatandaştı. Daha sonra iki kişi daha dahil oldu ama dava kamuoyunda hep 49'lar Davası diye bilindi.

27 Mayısçılar da affetmiyor

Milletvekili Avni Doğan'ın, ölen Emin Batu ile ilgili soru önergesi ve İsmet İnönü'nün Samsun CHP Kongresi'ne çektiği telgraftaki üstü örtük ifadeler dışında, CHP'nin 49'lar Davası'na yönelik ciddi bir tepkisi olmadı. Tutuklular beş aydır hücrelerinde mahkemeye çıkarılmayı bekliyorlardı ki, 27 Mayıs Darbesi oldu. Başta Adnan Menderes ve Celal Bayar olmak üzere, önde gelen DP'liler Yassıada'ya gönderildi. Sanıklar demokratikleşme vaadiyle iktidara gelen darbecilerin kendilerini salıvereceğini ummuştu ama yanıldıklarını kısa sürede anladılar.

Çünkü darbeciler 26 Ekim 1960'ta çıkardıkları genel aftan 49'ların yararlanmasına izin vermediler.

İddianame de bir türlü hazırlanamıyordu, çünkü '50 kişiyi sallandıracak' kanıt bir türlü bulunamıyordu. Ancak ortada öyle bir korku atmosferi yaratılmıştı ki, avukat olan Kürt milletvekilleri bile 49'ları savunmaya yanaşmıyordu. Sadece Medet Serhat'ı savunan Seniha Hanım (daha sonra evleneceklerdi) ile DP Milletvekili Ali Karahan'ı savunan emekli yargıç Turan Ayata bu cesareti göstermişti.

14 ay sonra yargılamalar başlıyor

Yaklaşık 14 aylık tutukluluk döneminin ardından davanın görülmesine 3 Ocak 1961'de başlandı. İlk duruşmada sanıkların tutuksuz yargılamalarına karar verildi. Savcı, sanıkları üç gruba ayırmıştı. İlk grupta bulunan Nurettin Yılmaz, Esat Cemiloğlu, Ferit Bilen, Mustafa Direkçigil, Fevzi Avşar, Hasan Ulus, Nazmi Balkaş, H. Oğuz Üçok, M. Nazım Çiğdem, Fevzi Kartal, Mehmet Aydemir, Emin Kotan, Ökkeş Karadağ, Muhsin Şavata ve Fethullah Kakioğlu için "mahkûmiyetlerini gerektirecek kâfi delil bulunmadığından", "takdiri mahkemeye ait olmak" üzere beraatları talep edildi. İkinci grupta bulunan Turgut Akın, Sıtkı Elbistan, Şerafettin Elçi, Mustafa Ramanlı, Mehmet Özer, Feyzullah Demirtaş, Cezmi Balkaş, Halis Yokuş, İsmet Balkaş ve Sait Bingöl için yine "mahkûmiyetlerini gerektirecek kâfi delil bulunmadığından" beraatları istendi.

Üçüncü grupta bulunan Şevket Turan, Naci Kutlay, Ali Karahan, Koço Elbistan, Yavuz Çamlıbel, Mehmet Ali Dinler, Yusuf Kaçar, Ziya Şerefhanoğlu, Medet Serhat, Hasan Akkuş, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Şahabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Haydar Aksu, Ziya Acar, Fadıl Budak, Halil Demirel, Necati Siyahkan, A. Efem Dolak,

Musa Anter, Canip Yıldırım ve Mehmet Bilgin'in ise, TCK' nın "Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı devletin hâkimiyeti altına koymaya veya devletin birliğini bozmaya veya devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya matuf bir fiil işleyen kimse ölüm cezası ile cezalandırılır" diyen 125. Madde'ye göre cezalandırılmaları isteniyordu.

Ve delil yokluğundan beraat

Ortada delil falan olmadığı için tüm sanıklar 30 Nisan 1964'te beraat ettiler, ancak savcının itirazı üzerine karar Askerî Yargıtay tarafından bozuldu. 1965'te suç vasfı değiştirilerek dava yeniden görüldü. Bu sefer Y. Çamlıbel, Ş. Turan, M. Serhat, H. Akkuş, Ö. Akkoyunlu, S. Kılıçoğlu, Ş. Septioğlu, S. Elçi, S. Kırmızıtoprak, Y. Kaya, F. Savaş, F. Budak, A. E. Dolak, C. Yıldırım ve M. Anter TCK'nın 141. ve 142. maddelerinden, yani "yabancı devletlerin müzahereti ile milli duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya matuf cemiyet kurmaktan" 16 ay hapis, 5 ay 10 gün sürgün cezası aldılar. Askerî Yargıtay bu kararı da bozunca dava Askerî Yargıtay Daireler Kurulu'na gitti, ancak karar kesinleşmeden dava zaman aşımına uğradı ve 49'lar paçayı kurtardılar. Mehmet Emin Batu ise öldüğüyle kaldı...

Özet Kaynakça:

Yavuz Çamlıbel, *49'lar Davası, Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri*, Algı Yayınları, 2007; Naci Kutlay, *49'lar Dosyası*, Fırat Yayınları, 1994; Musa Anter, *Kımıl*, Avesta, 2000; Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, 2002; Tarık Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu Ve Bir Çözüm Önerisi*, Kuyerel Yayınları, 1997.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NİN SONU

1957'de partinin kurucularından Fuat Köprülü'nün istifa etmesinin hemen ardından paniğe kapılan DP Hükümeti erken seçim kararı almıştı. Seçimlere giderken CHP, Hürriyet Partisi (HP) ve Cumhuriyetçi Millet Partisi, (CMP) 'Güç Birliği' kararı aldı ama hükümetin 11 Eylül 1957'de mevcut Seçim Kanunu'na bir ek yaparak, seçimlere ittifak halinde girmeyi imkânsız hale getirmesiyle bu karar hayata geçemedi.

27 Ekim 1957 seçimlerini DP kazanmıştı ama CHP 31 milletvekilini 178'e çıkarmıştı. Üstelik 12 bin oy daha alabilseydi, çoğunluk sistemi sayesinde bu sayı 299 olacaktı. Sonucun açıklandığı gece Adnan Menderes "Allah bir daha bana 27 Ekim gecesi gibi bir gece yaşatmasın" diyecekti. Yine de bazı DP milletvekilleri "DP iktidarı 200 yıl sürecektir" gibi laflar ediyorlardı. Buna karşılık muhalefet, hükümetin % 48 oy almasını "millet nazarında azınlığa düşmek" olarak niteleyerek hükümeti gayrimeşru gibi göstermeye çalışıyordu.

Milletvekillerine sınırlama

Özgüveni biraz azalmış olan hükümetin ilk icraatı Meclis içtüzüğünü değiştirmek oldu. Buna göre, sözlü sorular, yalnız cuma günleri ve en fazla bir saat görüşülebilecekti. Ayrıca bakanlar bu sorulara cevap vermek zorunda değillerdi. Basit bir suçlamayla, dokunulmazlığın kaldırılması mümkün hale gelmişti.

Meclis'ten çıkarılma cezası üç oturumdan on iki oturuma yükseltilmiş, tüm maaşın kesilmesine kadar gidecek cezalar konulmuştu. Nihayet kürsüde konuşan milletvekillerinin hoşa gitmeyen sözleri, "lisan temizliğinden ayrıldıkları" gerekçesiyle ve çoğunluğun kararıyla, tutanaklardan çıkarılabilecekti.

Bu ortam, ordu içindeki 'zinde kuvvetler'in cesaretini arttırdı. 1954'ten beri DP iktidarına karşı çalışan grupların içindeki dokuz subayın, seçimlerin ardından darbe yapmaya niyetlendiği, bir kurmay subayın ihbarıyla ortaya çıktı ama askerî mahkemede "ihtilal hazırlamak" suçlamasıyla yargılanan dokuz subay, altı ay sonra beraat ederken, ihbarda bulunan Samet Kuşçu iki yıl hapis cezasına çarptırılarak, olay örtbas edildi. 'Dokuz Subay Olayı'ndaki tavrı, DP'nin ordudan gelecek tehlikelerin farkında olmadığını gösteriyordu.

Pulliam Davaları

ABD'de yayımlanan iki büyük gazetenin sahibi olan Eugene Pulliam'ın, 1958 ortalarında Türkiye'ye yaptığı ziyaret, Menderes iktidarının ilgisizliği yüzünden küskünlükle bitmiş, Pulliam ülkesine dönünce "Türkiye'de Onikiye Çeyrek Var" başlıklı yazısıyla, DP'nin iflasa gittiğini ileri sürmüştü. Bu yazı Temmuz ayında ABD'de tam 72 gazetede yayımlanıp, *TIME* dergisinde başyazı konusu olunca, Amerikan gazetelerine gücü yetmeyen hükümet, Pulliam'ın makalesinden alıntılar yaparak yayımlayan *Vatan, Ulus, Dünya* ve *Kervan* gazeteleri ile *Akis* ve *Kim* dergileri hakkında soruşturma açtırdı. Menderes'in himmetiyle *Dünya*'ya az ceza verildi ama diğerleri birkaç ay kapatıldı. Olayı Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) protesto edince Menderes'in tepesi iyice attı.

4 Ağustos Kararları

1958 yazından itibaren ülke ekonomik bunalıma girmiş, birçok mal bulunmaz olmuş, dükkânların önünde kuyruklar belirmiş, karaborsanın önü alınamaz hale gelmişti. Maaşları eriyen asker ve sivil bürokraside hoşnutsuzluk artmıştı. Birçok mala yapılan zamlar çare olmayınca, 4 Ağustos Kararları diye anılan önlemler paketi ile Türk parasının değeri üç mislinden fazla düşürüldü. Krizi fırsat bilen CHP, hükümeti sıkıştırmaya başladı. Lübnan İçsavaşı, Irak'taki askerî darbe veya Kore'deki olaylar bile, ihtilal kışkırtıcılığı için kullanılıyordu. CHP yanlısı gazetelerde, "bunları da öldürecek bir sergerde çıkmayacak mı?" türünden haberler boy gösteriyordu.

DP'nin buna tepkisi 'Vatan Cephesi'ni kurmak oldu. Menderes'in 12 Ekim 1958'de Manisa İl Kongresi'nde yaptığı ilk açıklamadan sonra, Basın Yayın ve Turizm Bakanı Selver Somuncuoğlu'na bağlı olmasından dolayı halkın 'Somuncuoğlu Radyosu' adını taktığı radyoda, çoğu sahte isimlerden oluşan katılım listeleri yayımlanmaya başladı. Önce öğle ve akşam haberlerinde okunan listeler büyüyünce, haber bültenleri genişledi. Listelerin okunuşu haber saatlerine sığmayınca, her gün saat 14.00'da Yurdun Dört Köşesinden Haberler ismi altında yeni bir program oluşturuldu. Bir süre sonra liste işi öyle bir hal almıştı ki, 'radyo haber bültenlerini dinlemek istemeyenler' bir dernek kurarak, radyo yönetimine karşı dava açmaya kalkışmışlardı.

Söz düellosu sertleşiyor

17 Şubat 1959'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş antlaşmasını imzalamak üzere Londra'ya giden Adnan Menderes'i taşıyan uçağın sis yüzünden düşmesi, 16 yolcunun öldüğü bu kazadan Menderes'in sağ kurtulması, basında "Allah'ın sevdiği

insan" manşetleriyle yer almıştı. Bu "ulvi olay" yüzünden iktidarla muhalefet arasında kısa bir ateşkes yaşandıysa da, kazadan sonra Menderes'in etrafını saran sevgi halesini dağıtmak için, muhalefet "İlkbahar Taarruzu" adı verilen bir kampanya başlattı. Gezinin ilk durağı, İnönü'nün Büyük Taarruz sonrasında Yunan orduları başkomutanı Trikopis'i esir ettiği Uşak'tı. Kafile daha hareket etmeden olaylar başlamıştı. DP yanlısı gazetelerde "İnönü, Büyük Taarruz'da ve Uşak'ta yoktu" türünden haberler yayımlanıyordu. Ancak İnönü Uşak'ta "Hoş Geldin Garp Cephesi Kumandanı" yazılmış pankartlarla ve büyük tezahüratlarla karşılandı. Bu havanın etkisiyle CHP'liler, güzergâh üzerindeki DP İl Merkezi'ni yuhalamaya başladılar. Buna sinirlenen DP İlçe Başkanı Eşref Öğün, elindeki çay bardağını kalabalığa fırlattı. Bardak *Akis* dergisi Yayın Müdürü Hamdi Avcıoğlu'ya isabet edince, CHP'liler DP il binasına saldırdılar, binayı taşladılar ve camlarını kırdılar. Polis olayları engellemek için göz yaşartıcı bomba kullandı. Ertesi gün taraflar arasında çıkan olaylarda, kalabalıktan atılan fındık büyüklüğündeki bir taş İnönü'nün başına isabet etti. Bunun üzerine olaylar büyüdü. Sonuçta, polisin yardımıyla olaylar bastırıldıktan sonra CHP ekibi Manisa'ya doğru yola çıktı.

Topkapı'da linç girişimi

Manisa'dan sonra İzmir'e geçen İnönü, yine partililer tarafından coşkuyla karşılandı. Ancak İzmir Valisi Kemal Hadımlı, İçişleri Bakanı'nın talimatıyla ildeki tüm siyasi parti kongrelerini yasaklayınca, İnönü İstanbul'a geçti. 4 Mayıs 1959'da özel arabasıyla Yeşilköy'den Topkapı'ya geldiğinde, bir grup arabasının etrafını sardı. Gruptan bazıları İnönü'nün arabasını taşlayıp kapılarını açmaya çalıştılar. Orada tesadüfen bulunan bir binbaşı, yanındaki bir grup askerle birlikte saldırganları dağıttı.

İnönü 7 Mayıs'ta Ankara'ya döndü. Yine kalabalık bir grup tarafından karşılandı ve polisle çatışmalar oldu. Böylece, dokuz gün süren 'Büyük Taarruz' hedefine ulaştı ve darbeye giden yolun taşlarını döşedi.

1960 yılının başında İnönü birden bire, Menderes'i Nurcuların lideri Saidi Nursi'nin fikirlerini takip etmekle suçlamaya başladı. İki lider Şubat ayındaki bütçe görüşmeleri boyunca şiddetli bir söz düellosuna girdiler. CHP, DP'yi "vatanı Amerika'ya satmak ve Türk kızlarını Amerika'ya peşkeş çekmekle" suçlarken DP, CHP'yi "Haçlı Cephesi kurmakla" suçluyordu. Muhalefet iktidarı "komplo kurmakla" suçluyor, iktidar "bir melanet yuvası" haline gelen CHP'yi kapatmaktan bahsediyordu. Muhalefet bu saldırıların Meclis'te ele alınmasını istiyordu, DP ise içtüzüğü bahane ederek bu taleplere kulak tıkıyordu.

İnönü'ye Kayseri'de engelleme

7 Şubat 1960'ta İnönü, CHP İl Kongresi'ne katılmak için Konya'ya gitti. CHP'lilerle DP'liler birbirine girdi. Polis olayları yatıştırmak için gaz bombası kullanmak zorunda kaldı. Hükümet, İnönü'nün bir süre önce Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi'nde yaşanan olayları yerinde incelemek ve CHP İl Kongresi'ne katılmak üzere Kayseri'ye gitmesini engellemeye kalkıştı. Ancak İnönü, hükümete meydan okudu ve 6 Nisan'da Kayseri'ye doğru yola çıktı. Askerî kuvvetler İncesu'da barikat kurarak İnönü'nün yolculuğunu engellediler. Bu durum ordu içinde ikilik yarattı. Emirleri uygulamak istemeyen bir binbaşı, gösterişli biçimde istifa ederek ortamı iyice ateşledi.

Tam bu sırada İstanbul CHP İl Başkanlığı'nın 21 Mart 1960 Gün 373 Sayılı Genelgesi basına sızdı. Genelgeye göre CHP'liler, yalan söylemek, iftira etmek gibi yöntemler de dahil, her türlü

yola başvurarak hükümeti yıpratacaklardı. Bu tür faaliyetlerin adı da "kulak gazetesi" olarak konulmuştu. Aslında, bu tarihlerde hem CHP hem DP grubunda seçimler konusu konuşulmaya başlamıştı. Hatta 25 Mart'ta Menderes, DP teşkilatına seçimler için çalışmaya başlamaları talimatını vermiş, 27 Mart'ta Başbakan Yardımcısı Medeni Berk tarafından, "seçimlerin pek yaklaştığı artık aşikârdır. Mesele sadece tarihin ilanından ibarettir" şeklinde resmî bir açıklama yapılmıştı. Ama CHP'liler dört bir koldan "DP'nin seçimlere gitmeye niyeti olmadığı" propagandasını yapmaya devam ediyorlardı.

Yeniden Takrir-i Sükûn

Ortam öylesine gergindi ki, DP'li bazı milletvekilleri CHP'nin dinsiz olduğunu, İnönü'nün bunca yıldır iktidar olmasına rağmen hiçbir zaman "Türk Milleti" tabirini kullanmadığını iddia ediyorlardı. Bazı milletvekilleri ise hızlarını alamayıp, 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'nun bir yıl süre ile yeniden yürürlüğe konulmasına dair önergeler vermişti. 18 Nisan 1960 tarihinde hükümet, CHP'nin ve bir kısım basının faaliyetlerini soruşturmak için bir tahkikat komisyonu kurulmasına karar verdi. Amaç, yaklaşan seçimler öncesinde CHP'ye ve onu destekleyen basını hizaya getirmekti. Ama CHP, komisyonu CHP'yi kapatma operasyonunun ilk adımı sayıyordu.

"Sizi ben bile kurtaramam!"

Nitekim İnönü bu karara karşılık Meclis'te yaptığı konuşmada, ihtilalden gelmiş bir kuşak olduklarını, şimdi ise seçimle gelenlerin devlete el koyduklarını, seçimle gitmeye niyetlerinin olmadığını, eğer bir baskı rejimi kurulursa, vatandaşların buna mutlaka karşı çıkacağını söyledikten sonra, "Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda,

bizimle münasebeti bulunmayanlar tarafından yapılacaktır. (...) Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. (...) Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. (...) Eğer ihtilal vatandaş için başka bir çıkar yol yoktur kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse meşru bir hak olarak kullanılacaktır..." diyerek, hem darbeye karşı çıkıyor hem de darbecilere yeşil ışık yakıyordu.

Ancak, bu açık tehdide rağmen, Tahkikat Komisyonu Kanunu kabul edildi. Kamuoyunda, başkanı Ahmed Hamdi Sancar'dan dolayı Sancar Komisyonu diye de anılacak olan kurul, geçmişin ünlü İstiklal Mahkemeleri gibi olağanüstü yetkilerle donatılmış olup, her türlü yayını yasaklama, yasağa uymayan matbaaları kapatma, her türlü evrak ve eşyaya el koyma, her türlü siyasi toplantıyı, gösteriyi yasaklama hakkına sahipti. Bu kararlara uymayanlara bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası verilebilecekti. Komisyonun kararları kesindi ve itiraz edilemezdi. Dahası, Tahkikat Komisyonu'nun araştırdığı konularla ilgili haberleri, ima ile dahi olsa yayımlamak yasaklanmış, hatta yasağı içeren tebliğin yayımlanması bile yasaklanmıştı.

Üniversite olayları

CHP'nin tepkisi, geleneksel tabanı olan aydın kesimlerini mobilize etmek oldu. 28 Nisan 1960 sabahı, CHP'nin gençlik kolları İstanbul Üniversitesi'nde toplandı. 'İhtilalin fişeği' olarak adlandırılan bu olayları kışkırtanların başında, 6-7 Eylül Olayları sırasında da görev başında olan Orhan Birgit vardı.

"Kahrolsun diktatörler!", "Hürriyet isteriz!" sloganlarıyla başlayan olaylar sırasında polisin açtığı ateş, Ziraat Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz'in ölümüne neden oldu. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıdık Sami Onar'ın, başına abartılı bir sargı sararak

kalabalığın karşısına çıkmasıyla olaylar iyice çığırından çıktı. Polis kontrolü sağlayamayınca, ordudan yardım istendi. Öğrenciler kendilerine müdahale eden birliklere "Türk Ordusu çok yaşa!" sloganlarıyla karşılık verdiler. Sloganlar bir anda "Ordu ile beraberiz" sloganına dönüştü. 30 Nisan'daki protestolarda ise, lise öğrencisi Nedim Özpulat, üzerine çıktığı tanktan dengesini kaybedip düştü ve tankın altında kalarak hayatını kaybetti. Olayların önünü alamayacağını anlayan hükümet sıkıyönetim ilan etti. 29 Nisan'da Ankara' da benzer olaylar yaşanmış, orada da sıkıyönetim ilan edilmişti. Böylece, deyim yerindeyse epeydir 'pişirilen yemeğin sofraya konmasına' bir adım daha yaklaşılmıştı.

"Tenkit değil tenkil zamanı"

O gece emirle Ankara'ya davet edilen Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil'in dediğine göre Bayar, "başkalarına örnek olması için", tahrikçileri "tenkil etmek" (ibret olacak şekilde cezalandırmak, uzaklaştırmak, sürmek) gerektiğini söylemişti. Başgil, yanlış duyduğunu düşünerek "tenkit mi dediniz efendim" diye sorunca da "Tenkit zamanı çoktan geçti. Şimdi tahrikçileri tenkil zamanıdır" demişti.

Sıkıyönetim Komutanlığı'nın basına uyguladığı katı sansür, CHP genelgesinde tarif edilen 'kulak gazetesi'ni harekete geçirmişti. Büyük bir dedikodu çarkı işlemeye başladı. Her şey abartılıyordu. Haberler bire bin katılarak anlatılıyor ve yayılıyordu. Yayılan dedikodulardan en meşhuru Ankara'da gençlerin kıyma makinelerinden geçirilerek öldürüldüğüydü. Böylece herkesin gözünde iktidar daha da korkunç hale geliyor ve tepkiler artıyordu.

555 K

Harbiyelilerin ve üniversite öğrencilerinin kulaktan kulağa saydıkları "555 K" şifresiyle, 5. ayın 5. günü, saat 5'te Kızılay'da

toplananlar, Menderes'i tartakladılar. Şevket Süreyya Aydemir'in iddiasına göre, o gün Menderes, Bayar'a istifasını sunmuş, ancak Bayar bunu kabul etmediği gibi Menderes'e "Kızılay'a git ve ateş emri ver" demişti.

11 Mayıs'ta Meclis tatile girdikten sonra, halkı harekete geçirerek pozisyonunu güçlendirmeyi uman Menderes, Ege gezisine çıktı ve 15 Mayıs'ta İzmir'de seçim hazırlıklarının başladığını ilan etti. Ancak, itinayla kotarılan darbeyi önlemesi artık çok zordu. Nitekim 18 Mayıs'ta Harbiye öğrencileri, Harbiye Marşı'nı söyleyerek Sıhhiye'ye kadar halkın alkışları arasında yürürken, atlı polisler olaylara müdahale etmemek için ara sokaklara saklanıyorlardı. 21 Mayıs'ta Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru'nun ziyareti sırasında, Harbiyeliler yollara inzibat gibi dizilerek gösteri yaptılar. 25 Mayıs'ta Eskişehir'de, kendisini karşılayan askerî birliğin, elini sıkmak yerine, arkalarını dönmesiyle durumun vahametini anlamış olduğu tahmin edilen Menderes, o geceki yemekte üniversite hocalarından "kara cübbeliler" diye bahseden ünlü konuşmasını yaptı. 26 Mayıs'ta Tahkikat Komisyonu'nun ilga edileceğini açıkladı ama faydası yoktu. Sonunda 'beklenen ihtilal' gerçekleşti ve 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 03.00'da ordu yönetime el koydu.

Özet Kaynakça:

Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011; Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, 1997; Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, 1996; Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çevirenler: Mehmet Ali Sebük, İsmail Hakkı Akın, Çeltüt Matbaacılık, 1966; Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, 2000; Ali Rıza Cihan, *İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları (1920-1973)*, 2 cilt, T.B.M.M. Yayınları, 1993; Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*, Bilgi Yayınevi, 1998.

PAROLA: HALASKAR, İŞARET: FEDAİLER, HEDEF: DARBE!

1957'de seçimleri tekrar kazanan DP'nin giderek otoriterleşmesi üzerine, 'kurtarıcı subaylar' İsmet Paşa'yla temasa geçmeye karar vermişlerdi. Ancak İsmet Paşa, bu ilişkileri partinin geleceği açısından tehlikeli görerek görüşmeyi reddetti. Aralık 1957'de Komite adına Faruk Güventürk, Milli Savunma Bakanı Şem'i Ergin'in ağzını yokladı. Ergin de "Ben bir basit avukatım, bir ihtilale liderlik edecek adam değilim, böyle bir şeyle uğraşamam" yanıtını vererek aradan çekildi. Dikkati çeken husus, İnönü'nün de Ergin'in de, ihtilalci subayları üstlerine ya da adli makamlara bildirmeyi düşünmemesiydi. Ancak komiteye girmeye çalışan Samet Kuşçu adlı bir subay, Ocak 1958'de oluşumu ihbar etti.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar geniş bir soruşturma yapılmasını istediğinde, bu sefer de ordu üst yönetimi sessiz kaldı. Hükümet basına sansür koyarak olayın kamuoyuna yansımasını engellerken, tek yapılan, Milli Savunma Bakanı'nı istifaya zorlamak ve yerine Adnan Menderes'in mutemet adamı Ethem Menderes'i getirmek oldu. Askerî mahkemede "ihtilal hazırlamak" suçlamasıyla yargılanan dokuz subay altı ay sonra beraat ederken, ironik biçimde, ihbarda bulunan Samet Kuşçu iki yıl hapis cezasına çarptırılarak olay örtbas edildi.

'Dokuz Subay Olayı'nın bu şekilde bitmesi doğal olarak darbecileri cesaretlendirmişti. Bir süre sonra Alparslan Türkeş, Sadi Koçaş, Orhan Kabibay ve Sezai Okan, II. Birleşik Örgüt'ü

kurdular. 'İhtilalin liderliği' için III. Ordu Komutanı General Necati Tarcan'ı düşünüyorlardı ama onun ölümü üzerine, Komite içinde 'Faik Bey' diye anılan Cemal Gürsel'le, NATO toplantısı için bulunduğu Almanya'da temas kurdular. O günlerde emekliliğe hazırlanan Gürsel, üç ay içinde seçime gidilmesi şartıyla liderliği kabul etti.

Ülkenin çeşitli yerlerindeki şiddet olaylarından sonra, İnönü'nün "Şartlar mecbur ettiğinde ihtilal milletlerin meşru hakkıdır!" şeklindeki ünlü sözleri, Birleşik Komite'ye yeşil ışık olmasa bile, sarı ışık anlamına gelmişti. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 03.00'da İstanbul'da başlayan 'ihtilal', bir saat içinde önemli ve kilit mevkilerin ele geçirilmesi ile tamamlanmış, ancak İstanbul ve Ankara ekipleri arasındaki saat anlaşmazlığı yüzünden ihtilal saat 04.36'da radyodan "Dikkat... Dikkat... Muhterem vatandaşlar, radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Türk Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra size hitap edecektir" çağrısıyla duyurulmuştu. Ardından Albay Alparslan Türkeş tok sesiyle şu bildiriyi okumuştu:

"Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır.

Bu harekete Silahlı Kuvvelerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafta olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkar bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre

muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmet ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz: Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve İnsan Hakları Prensipleri'ne tamamiyla riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyorum: Düşüncelerimiz 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh'tur. Türkiye dahilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır."

Özet Kaynakça:

Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, Derleyenler: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 2004; Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, 1986; Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matbaası, 1973; *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Editörler: İsmet Akça ve Evren Balta Paker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010; Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012; Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, 1996.

YASSIADA YARGILAMALARI, İNTİHARLAR VE İDAMLAR

Darbeciler aralarında şöyle işbölümü yapmışlardı: Karargâh Kumandanı General Cemal Madanoğlu, yardımcıları Albay Alpaslan Türkeş, Albay Sami Küçük, Albay Ekrem Acuner, Yarbay Sezai Okan, Yarbay Suphi Karaman, Binbaşı Kadri Kaplan'dı. General Sıtkı Ulay ve Kurmay Albay Tevfik Ercan bakanlıklar bölgesinden, General İrfan Baştuğ ve Albay Fikret Kuytak Ulus ve Cebeci bölgesinden sorumluydu. Ekip, hemen tutuklamalara başladı.

"Saat 3.30... Çankaya'dan Cumhurbaşkanı, yaveri Yarbay M. Tayyar'ın telefonu ile uyandım. Köşkün arkasından sesleri gelen tankların emniyet birliklerine ait olup olmadığı soruluyordu. Eşim rahatsızlığı nedeniyle Almanya'da hastanede olduğundan evde yalnızdım. Saat 3.45'te emir subayı Binbaşı Abidin Serpil, Harp Okulu'nun 21 Mayıs günü olduğu gibi nümayişe başladığını Genelkurmay dahil bütün binalara Harp Okulu'ndan nöbetçiler konduğunu ve bize ait otomobillerin çıkmasına müsaade edilmediğini bildirdi. Örfi İdare, Garnizon, Merkez ve Tümen Komutanlık telefonlarından cevap alınamıyordu. Çankaya'ya yaver Yrb. Tayyar'a telefon ederek Sayın Cumhurbaşkanına 'Harp Okulu'nun nümayişe başladığını, görünüşe göre Örfi İdare, Emniyet ve Merkez Komutanlığı birliklerinin pasif kaldıklarını, Köşk arkasındaki tankların Harp Okulu nümayişçilerinin gösterisi olabileceğini, arabam olmadığından evden çıkamadığımı; Muhafız

Komutanı Albay Osman Köksal'a savunma için emir verilmesini' bildirdim. Saat 4.30 olmuştu. Bu esnada Veteriner General Burhanettin Uluç bir Harp Okulu subay talebesi ile kapıya gelmişler, benim telefon muhaverem (görüşme) esnasında kapı açılmadığından, dipçikle kapıyı kırmaya başlamışlardı."[44]

Darbe sırasında Genel Kurmay Başkanı olan Rüşdü Erdelhun'un, o günlerde tuttuğu notlara bakılırsa Erdelhun, Çankaya Köşkü'nü arayarak Muhafız Alay Komutanlığı'ndaki askerleri harekete geçirmek istemiş ancak, Muhafız Alayı Komutanı Osman Köksal'ın da darbe komitesinde olmasından dolayı emri karşılıksız kalmıştı. Ardından olanları Erdelhun Paşa şöyle anlatacaktı:

"Esasen çıkmağa hazırlandığımdan elimde şapkam vardı. Harp Okulu'na gideceğim söylendi. Pekiyi dedim. Fakat General (Uluç) koluma girmek istedi, reddettim. Kapımın önünde bir tank ile bir Tomksav top ve makineli tüfekli jeeplerin sıralanmış olduğunu gördüm. Bu esnada teğmen, 'Satılmış adam!' diye bağırdı ve Tomsunu (yarı otomatik silah) bana tevcih etti (yöneltti). Jipe binince General (Uluç), 'Dün Genelkurmay'da konuştuk ne idi, neler söyledin?' Harp Okulu öğrencisini göstererek, 'Bunları mı vurduracaktın?' dedi. Teğmen de 'Sen bize geçen sene hükümete destek ve imara yardımcı olmamızı söylemiştin' diye ekledi. General (Uluç) 'sen konuşma!' diye onu susturdu."

Erdelhun, Harp Okulu'na götürülmüştü. Üstü aranmış, para, saat ve gömlek hariç her şeyi alınmıştı. Ancak bundan sonrası ilginçti:

"27 Mayıs günü öğleye kadar bazı subaylar gelerek bu hareketin benim tarafımdan yapılmasının beklendiğini ilettiler. Fakat benim

44 Bu ifadeler, 27 Mayıs 2012 tarihli *Zaman* gazetesinde çıkan Mustafa Gürlek ve Fatih Uğur imzalı "27 Mayıs darbesinin tüyler ürperten sırları" başlıklı haberden alındı. Yazarlar daha sonra Erdelhun Paşa'nın hatıralarını *50 Yıllık Sır* (*Zaman Kitap*, 2012) adıyla kitaplaştırdılar.

körü körüne hükümete bağlılığımın bu neticeyi verdiğini, kendime yazık ettiğimi iki saat içinde her şeyin olup bittiğini söylediler. Pek sevdiğim ve takdir ettiğim sınıf arkadaşım emekli bir korgeneral de 15-20 kadar subayla birlikte benim radyoya giderek beyanat vermemi, ihtilalcilere iltihakımı ve bu işin başına geçmemi teklif etti. Bu ilgisine teşekkür ettim, fakat 15-20 saat evvel, yani dün Genelkurmay'da ihtilal aleyhine konuştuğumu ve böyle bir hareketi asla tasvip etmediğimi söylediğimi ve halen mevkuf olup, ne sıfatta olduğumu bile bilmediğimi, hayatım pahasına da olsa böyle bir dönekliğin kabil olmayacağını söyledim ve reddettim."

Erdelhun'a göre, darbeciler ancak bundan sonra Cemal Gürsel'i uçakla İzmir'den getirip darbenin başına geçirmişlerdi.

Bayar'ın direnişi

İhtilalcilerin ikinci hedefi Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bulunduğu Çankaya Köşkü olmuştu. Muhafız Alayı Kumandanı Osman Köksal'ın liderliğindeki grup Bayar'ın direnişe kalkışmasından ve Çankaya'da kan dökülmesinden korkuyordu. Gerçekten de Bayar Köksal'ın ve onun getirdiği bazı DP'lilerin ısrarına rağmen teslim olmamıştı. Köşkün binlerce asker ve uçaksavarlarla sarılması üzerine Bayar silahını sol cebine koymuş ve gerekirse dört kurşunu karşısındakilere, son kurşunu da beynine sıkma kararı almıştı. Bayar'ın gözaltına alınması sırasında, Çankaya Köşkü'nde yaşananları damadı ve DP milletvekili Dr. Ahmet İhsan Gürsoy, ileriki yıllarda Mehmet Ali Birand'a şöyle anlatacaktı:

"Türkiye'ye döndükten sonra Yeşilköy Havaalanı'ndan alınıp, Ankara'ya getirildim. Daha sonra da bilindiği üzere, Yassıada'ya tutuklu olarak götürüldük. Bayar, kişiliğine ve onuruna son derece düşkün bir devlet adamıydı. Bana anlattığına göre, Çankaya Köşkü'ne kendisini almaya gelen subayların zorla götürmek istemelerine, Bayar hayli içerlemiş. Baktı ki olmayacak, bu insanlar

zor kullanmakta kararlılar. Bayar cebinden çıkardığı nikelajlı silahını şakağına dayayarak tetiğe dokunmuş. Allahın takdiri olacak ki, silah patlamayınca, oradaki subaylar eline vurarak silahı yere düşürmüşler. Bayar'ın ihtilal raporlarında anlatıldığı gibi 'subaylara silah çekmesi ve ben komiteciyim' sözünü kullanması kesinlikle yalandır. 'Millet iradesiyle geldim. Millet iradesiyle giderim' şeklinde konuşmalarını, ihtilali yapanlar saptırma cihetine gitmişlerdir."

Adnan Menderes ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı ise, ihtilalin önde gelen isimlerinden Albay Muhsin Batur tutuklamıştı. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu Bahçelievler semtindeki bir yakınının evinden alan subaylar, yanında eşi Emel Zorlu da bulunduğundan, onu evine götürmeyi uygun görmüşlerdi. Emel Hanım'ın kendi evine geldiği andaki yaşadıklarını, onlara refakat eden Harp Okulu öğretmenlerinden Albay Nazif Atakan şöyle anlatmaktadır:

"Evlerine geldiğimiz zaman, Zorlu otomobilden inemedi. Karısı Emel Hanım indi, nemli gözlerle karı koca birbirlerine baktılar. Emel Hanım evin içine girdiği zaman bağırmaya başladı. 'Eve girmişler' diyordu. Evin bütün camları kırılmış, Fatin Rüştü'ye ait resimler parçalanarak yerlere atılmıştı. Emel Zorlu, masa ve iskemlelere tutunarak evi dolaştı, ayakta duracak gücü kalmamıştı. Bana döndü: 'Beyefendi. Biz de Atatürk'ün çocuklarıyız. Ben Atatürk'ün yıllarca Dışişleri Bakanlığını yapmış Tevfik Rüştü Aras'ın kızıyım' diyebildi. Otomobil kalkarken Fatin Rüştü, kendisini gözleyenlere 'Hiç mi hizmet etmedik? Kıbrıs'ı kazandık. Nedir bu yaptıklarınız' demekle yetiniyordu."

Namık Gedik'in intiharı

Demokrat Parti'nin İçişleri Bakanı Namık Gedik, darbe günü evinden alınıp (bazı iddialara göre bir çöp arabasıyla ve dövülerek) Harp Okulu'na getirilmişti. Resmî iddiaya göre, 30 Mayıs 1960 günü saat

22.55'te 'ani sinir buhranı geçirip', hapsedildiği odanın penceresinden atlayarak intihar etmişti. Namık Gedik'in naaşı ailesine gösterilmeden toprağa verilmişti. Aile yarayı deşmek istememiş, böylece bu şüpheli ölüm 'intihar' olarak tarihe geçmişti. Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy yıllar sonra, Namık Gedik'in ailesine verilen eşyalar arasında bulunan pijamasının arka tarafında delik olduğunu duyduğunu belirtecekti. Ama bu konudaki en ciddi iddialar, 2008 yılında *Yeni Aktüel* dergisinde (158. sayı) çıkan, "27 Mayıs'ın dördüncü idamı mı?" başlıklı yazıda dile getirildi. O tarihte Tank Okulu'nda yedek subay öğrencisi olan Fehmi Yücel'e göre, Namık Gedik intihar etmemiş, camdan atılmıştı. Yücel'in anlattığına göre Gedik'in tutulduğu oda çift pencereliydi. Tavana yakın yükseklikteki bu çift pencerenin, arka arkaya olan tek kanatlı pencereleri arasındaki mesafe de yaklaşık 30 santimdi. Bir kişinin odada hız kazanıp bu kadar yüksekteki ve aralarında 30 santim olan iki camı birden kırması mümkün değildi. Zaten Yücel'in gördüğü kadarıyla cam, elmasla kesilmiş gibi kırılmıştı ve kırık bölüm bir kedinin geçebileceği kadar küçüktü. İddia edildiği gibi camı Gedik kırmış olsa bile, ilk camı kırdığında birilerinin bu sesi duyması gerekirdi. Nitekim Namık Gedik'le aynı odada yatan dönemin Savunma Bakanı Ethem Menderes, cam kırılırken uyanmamıştı bile. Ama ertesi günkü gazetelerde Ethem Menderes'in "Geldik ya Allah diyerek kendisini pencereden attı" şeklindeki şahitliği yer almıştı.[45]

19 dava, 287 duruşma, 592 sanık

Harp Okulu'nda toplanan DP'liler, gruplar halinde yargılamaların yapılacağı Yassıada'ya gönderildiler. Yassıada Garnizon Komutanlığı adıyla, 41 kişilik bir birlik kurulmuş, birliğin başına Topçu Yarbayı Tarık Güryay getirilmişti. Yassıada Yargılamaları

45 Ethem Menderes'in 10 yıl hapse mahkûm olmasına karşın, 1962'de affedilmesi ve ardından iş hayatına atılması, darbecilerle işbirliği yaptığı söylentilerini destekleyen mahiyette görülmüştü.

14 Eylül 1960'tan kararların okunduğu 15 Eylül 1961'e kadar, 11 ay 1 gün sürdü. Yüksek Adalet Divanı Başkanlığını Salim Başol yürütmüş, onun bulunmadığı zamanlarda ise, üyelerden Selman Yörük, Ferruh Adalı ve Abdullah Üner ona vekâlet etmişlerdi.[46] Başsavcı ise Ömer Altay Egesel'di. Toplam 1,033 saat süren, toplam 150 bin kişinin izlediği 287 celsede (5'i gizli celse idi) 592 sanık yargılanmış, 1,068 tanık dinlenmiş ve 19 davaya bakılmıştı. Bu davalar, Anayasa Davası, Köpek Davası, 6-7 Eylül Davası, Bebek Davası, Vinylex Davası, Zimmet-İrtikap Davası, Arsa Davası, Ali İpar Davası, Değirmen Davası, Barbara Davası, Örtülü Ödenek Davası, Radyo Davası, Topkapı Olayları Davası, Çanakkale Geyikli Olayları Davası, Kayseri Olayları Davası, *Demokrat İzmir* Gazetesinin Tahribi Davası, Ankara ve İstanbul Olayları Davası, Vatan Cephesi Davası ve İstimlak Davası adlarını taşıyordu.[47]

İddia makamının en önemli dayanakları, üç önemli DP'linin hatıra defterleriydi. DP'nin dört kurucusundan biri olan Refik Koraltan'ın 10 yıllık notlarında, en çok Celal Bayar eleştiriliyordu. Ethem Menderes ise eleştiri oklarını (hem de en sivrisinden olmak üzere), güya can dostu olan Adnan Menderes'e[48] yöneltmişti. Uzun yıllar Milli Savunma Bakanlığı yapmış olan Şem'i Ergin de, Adnan Menderes hakkında bolca malzeme sunmuştu savcıya. Şem'i Ergin'in hatıra defterinde, "DP üzerindeki baskı artıyordu. 3 Mayıs'a gelindiğinde, Kara Kuvvetleri

46 Yargılamalarla ilgili bilgileri esas olarak Mehmet Özsakallı'nın kaynakçada künyesi verilen yüksek lisans tezinden derledim. (Y.N.)

47 Adlarından da anlaşılacağı üzere hepsi birbirinden ilginç iddianamelere sahip olan bu davaları anlatmaya girişmedim. Merak edenler kaynakçadaki kitaplara bakabilirler. (Y.N)

48 1934 yılında Soyadı Kanunu çıktığında Ertekin soyadını alan Adnan Bey, 1936 yılında, ortaokuldan beri en yakın arkadaşı olan Ethem Menderes'le kardeşliğini perçinlemek için olsa gerek, Menderes soyadını kullanmaya başlamıştı. Bazı kaynaklara göre ise, Ethem Menderes, Menderes soyadını Adnan Menderes'in etkisiyle almıştı. Hangi iddia doğrudur tespit edemedim ancak 1961'de idam edilirken boynuna asılan ilamda, kanuni adı olan Adnan Ertekin yazıyordu.

Komutanı Orgeneral Gürsel, Adnan Menderes'e takdim edilmek üzere bir mektup yazıp, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e verdi. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadıklarını belirten Gürsel, önerilerini 15 madde halinde sıralıyordu. 1. maddede Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın istifa etmesi isteniyordu ve "Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan Menderes getirilmedir. Bu muhterem zatı her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kaniim, bu sevgiden istifade edilerek kırılanların gönülleri alınmalı ve millete yeniden güven telkin edilmeli." deniliyordu.

Duruşmalar sırasında, o sırada Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel'in, 3 Mayıs 1960'ta, Savunma Bakanı Ethem Menderes aracılığıyla Başbakan Adnan Menderes'e bir mektup gönderdiği, mektupta hükümetin uyarıldığı belirtilmişti. Adnan Menderes böyle bir mektuptan haberi olmadığını söyledi. Salim Başol'un isteği üzerine mektup duruşmaya getirilerek okundu. Mektupta Gürsel şunları söylüyordu:

"Aziz vekilim,

Dün geceki konuşmalarımızdan cesaret ve ilham alarak zatıâlilerine, memleketin huzur ve istikrarı için alınması lazım gelen tedbir ve kararlar hakkında düşüncelerimi arz etmeyi milli ve vatani bir vazife bildim.

Sayın başvekilin açıklamalarını dinledim ve okudum; bunlar da benim düşüncelerimin kabulüne müsait bir zeminin henüz mevcut olmadığı aşikâr olarak belli ise de gene de görüşlerimin sizlere iblağının zaruretine inanıyorum.

Muhterem vekilim, şu hakikatı kabul etsek lazımdır ki, Kayseri hadiseleriyle başlayıp son karar ve feci olaylara kadar devam eden vak'alar vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı telafisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Hele ordunun talebelere

karşı akılsızca kullanılması işin vehametini artırmış, ordu mensuplarında da huzursuzluk ve güvensizlik hisleri belirmiş, korkulan şey olmuş, ordu politikaya karıştırılmıştır.

Sayın vekilim,

Bu ahvâl küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, hükümet ve partinin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için sükûnetli fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

1. Kabinede iyi kabul edilmeyen ve suihalleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat çıkartılması ve yeni kabine mutlak dürüst, makul zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.

2. İstanbul, Ankara valileri ve Emniyet müdürleri süratle değiştirilmelidir.

3. Son çıkarılan ve tahkikat komisyonları ihdas eden kanun kaldırılmalıdır.

4. Ankara Örfi İdare kumandanı değiştirilmelidir.

5. Partilerin ocak, bucak teşkilatı kaldırılmalı, sadece vilayet merkezlerinde mümessiller bulundurmalıdır.

6. Parti faaliyetleri azami senede iki defa vilayet merkezlerinde ve mehdut partililerle yapılmalıdır.

7. Mevkuf gazeteciler bir af kanunu ile kısa zamanda tahliye edilmelidir.

8. Son hadiseden tevkif edilen talebeler tedricen serbest bırakılmalıdır, ilim müesseseleri yeniden faaliyete geçirilmelidir.

9. Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar tedricen kaldırılmalıdır.

10. Vatandaş, hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak surette riayet edilmelidir.

11. Ordunun mes'eleleri süratle hal edilmelidir.

12. Din istirmacılığından vazgeçilmelidir.

13. Suiistimaller oluyor mu, bilmiyorum; fakat olduğu hakkında umumi bir kanaat mevcuttur ve milletin hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lazımdır.

14. Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyükleri memleket gezilerinde suni büyük vatandaş toplulukları ile karşılaşmalar yapmak usulü kaldırılmalıdır.

Çok muhterem vekilim;

Bu yazdıklarım asla bir parti ve politika mülahaza ve tesiriyle değildir.

Memleketin durumunun bu tedbirlerin alınmasını zaruri kıldığına inandığım için arz ediyorum. Sizlerin vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. Memlekette çok şeyler yaptığımız muhakkaktır, fakat bu da asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri müstemleke idareleri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan toplumun ruhunda yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar bu yolda olmadığımızı göstermektedir. Talebelerin hürriyet duygusu ile yaptıkları masumane tezahürata karşı, idarecilerin hatası yüzünden kıtalar sevk edilmesi ve onların desteği ile emniyet kuvvetlerinin ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri profesörleri beraber coplarla ve kurşunlarla tedip etmesi feci bir şeydir.

O hengamede kız talebelerin yürekler parçalayan çığlıklarının anaalar, babalar ve halk ruhunda onulmaz yaralar açacağını ve açtığını

anlamamak, memleketin huzuru bakımından büyük hata olduğuna kaniim. Bizim, gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lazım gelmez mi? İstikbali hissiz, duygusuz müstemleke ruhlu, yalnız maddeci bedbaht insanlara mı bırakmak istiyoruz?

Sayın vekilim, maruzatım muhakkak ki, çok mühim ve hatta çok cüretkârânedir. Fakat memleket için, millet için, hükümet ve hatta partimizin selameti için dikkate alınması lazımdır ve hatta çok lazımdır.

Derin ve sonsuz hörmetlerimi sunarım.

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel."

Görüldüğü gibi mektup son derece nazik bir dille yazılmış olsa da adeta iddianamenin özeti gibiydi. Ancak Ethem Menderes'in mektubu Adnan Menderes'e vermemesi bir yana yıllar sonra Alparslan Türkeş, mektubun orijinalinde Cemal Gürsel'in Adnan Menderes'e yönelik övgüleri olduğunu ancak bu satırların Yassıada'da sansürlendiğini söyleyecek, bu iddia ancak 2006 yılında mektubun orijinali ortaya çıktığında doğrulanacaktı. Gerçekten de, mektuptaki maddeler "1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan Menderes getirilmelidir. Bu muhterem zatı her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kaniim. Bu sevgiden istifade edilerek kırılanların gönülleri alınmalı ve millete yeniden güven telkin edilmelidir" diye başlıyordu. Anlaşılan Cemal Gürsel, 10 yıllık DP iktidarında yaşanan olumsuzlukları esas olarak Celal Bayar'a mal ediyor, buna karşılık Adnan Menderes'in Cumhurbaşkanlığını bir çıkış yolu olarak görüyordu. Ancak yargılayıcılar, bu durumu anlatan cümleleri mektuptan çıkararak, Adnan Menderes'i idama götüren yolu açmışlardı. Cemal Gürsel'de buna ses çıkarmamıştı.

Savunma hakkının kısıtlanması

Duruşmalar sırasında sanıkların uğradığı kötü muamele hakkında fikir vermesi için, Anayasa Davası'nın ilk duruşmasında, Adnan Menderes'in kısık sesle yaptığı şu konuşmayı aktarmak yeterli olur umarım:

> "Sadece usule ait maruzatta bulunacağım. Bir insanın haklarını melahati ile müdafaa edebilmesi için muayyen şartların mevcudiyetine lüzum vardır. Bendeniz, beş aydır tecrit edilmiş vaziyette bir tek oda içinde ve günün 24 saatinde her saat değişen nöbetçi subayın nezareti altında hiçbir kelime konuşmak imkânı mevcut olmadan yaşadım. Bu şartlarda konuşma ve akli melahatim sekteye uğradı. Kumandan beyin lütfu olmasa idi, bir az dışarı çıkmak imkânını vermese idi şimdi huzurlarınızda bulunmaya muktedir olamazdım. Arzum şudur ki, bana imkân verecek ve moralimi ve akıl ve şuurumu düzeltecek bir rejimin tatbikidir. Yani nöbetçi subayı ile beş kelime konuşmaya mezun değilim. Beş aylık konuşmalarım Soruşturma Kurulundakiler hariç on-on beş saati geçmez. Bir maznun huzurunuza böyle gelecek olursa haklarını müdafaa etmekte melahatinin büyük bir kısmını kaybedeceğine emin olmanızı rica ederim. Bendeniz huzurunuzda kumandan beye olan teşekkürlerimi arz eder ve gene subay beylerin nazik muamelelerine teşekkür ederim. Ancak hiçbir kelime konuşmamak ve 24 saat bir subayla karşı karşıya bulunmak tahammül edilmez bir haldir..."

İnönü'nün Gürsel'e mektubu

Kararların açıklanmasından 2 gün önce, 13 Eylül 1961 tarihinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Devlet Başkanı Gürsel'e uzun bir mektup göndermişti. Mektupta şunlar yazıyordu:

"Memleketin siyasal hayatında sorumluluk taşıyan bir kişi olarak, idam cezalarının onaylanmasındaki büyük zararları bildirmek için başka bir vasıta olmadığından böyle bir mektup yazıyorum.

Memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı milli menfaatlere her surette aykırıdır. Kansız bir ihtilal yapıldı. Böyle bir ihtilalden bir buçuk sene sonra, geçmiş bir iktidar erkânının siyasi suçlardan dolayı idam edilmeleri, siyasi idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azami ölçüde arttırmış olacaktır.

Mahkemenin her türlü tesirden uzak olarak bağımsızlıkla karar vereceğine ve mahkemenin vereceği kararların adil olacağına şüphe yoktur. Ancak Milli Birlik Komitesi üyeleri, ölüm cezalarının infazı için son söz sahibi olmak selahiyetiyle teçhiz edilmişlerdir. Bu hususta Milli Birlik Komitesi üyeleri, hâkimlerin kararlarına mesnet teşkil eden hukuki ve kanuni unsurlar dışındaki bazı gerçekleri ve zaruretleri göz önünde bulundurmak mevkiindedirler. Ben bu müracaatımla, memleketin selameti bakımından hayati ehemmiyette saydığım bu gerçekleri ve zaruretleri ortaya koymak istiyorum.

Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak, müteessir olacaklardır. Eski, yeni siyasi parti mensupları arasında yaklaşma ve anlaşma çareleri arıyoruz. Bu çabalama içinde, artık eskimiş olan siyasi suçlardan dolayı idam cezası tatbik etmek, siyasi partiler arasında ve memlekette manen huzur teessüsünü imkânsız kılacaktır.

İnfaz kararında ordunun tesirini Milli Birlik Komitesi'nce yerine getirmek, akla gelebilecek mahsurların en büyüğünü taşır ve tarih önünde, karar verenlere de verdirenlere de hesapsız vebal yükler. Siyasi suçlardan dolayı ölüm cezası, bugün yeryüzünde hemen hiçbir medeni ülkede kalmamış gibidir. Türlü tehlike karşısında bulunan memleketimizin bekçileri ve koruyucuları olan Milli

Birlik Komitesi üyelerinin ellerindeki aziz emaneti vahim bir itibar buhranına maruz bırakmayacaklarını hulus ile ümit ediyorum."

İnönü, mektubunun sonunda Gürsel'den bu düşüncelerinin Milli Birlik Komitesi'ne (MBK) resmen bildirilmesini de dilemişti. Ancak Fahri Özdilek'in iddiasına göre Özdilek mektubu, MBK'nin resmi olmayan bir toplantısında masanın üzerine bırakmış, ancak üyelerden hiçbiri "etki altında kalmamak için" mektubu açıp okumamıştı.

Cezalar açıklanıyor

Celal Bayar, 14 Eylül gecesi, Düşükler Yassıada'da adlı filmin çekimi için yatağından kaldırılması ve rıhtımda bir mizansen yapılarak yürütülmesi üzerine, o sırada çevrede bulunan subayların gülüşmelerini ve kendine yapılanları haysiyet kırıcı bularak banyoya gidecek ve belindeki kemerle kendini asacaktı. Çıkardığı hırıltı sesine koşanlar, kulaklarından kan gelmiş olarak ve ölmek üzereyken bulmuşlardı Bayar'ı.[49]

Sanıklar, 15 Eylül 1961 günü, saat 09.45'te açılan karar oturumunda, kararları dinlemeye 23 grup halinde getirildiler. Rahatsız olan Adnan Menderes sanıklar arasında yoktu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan oy birliğiyle, 11 sanık da oy çokluğuyla ölüm cezasına çarptırılmıştı. Eski TBMM Başkanı Refik Koraltan, eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun (tüm rütbeleri sökülerek er rütbesine indirilmişti), DP'lilerden Baha Akşit, Bahadır Dülger, Zekai Erataman, Agah Erozan, Emin Kalafat, Osman Kavrakoğlu, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişçioğlu ve Ahmet Hamdi Sancar ise oy çokluğuyla idam cezasına çarpıtırdılar. DP'nin önde gelenlerinden 31 sanık

49 Celal Bayar, üçüncü ve dördüncü intihar girişimlerini Kayseri Cezaevi'nde yapacaktı. Hepsinden kurtulan Bayar 102 yaşında eceliyle ölecekti.

ömür boyu hapis cezasına çarptırılırken, 418 sanığa 6 ayla 20 yıl arasında değişen çeşitli hapis cezaları verilmiş, 123 sanık beraat etmiş, 5 sanık hakkındaki dava düşmüştü.

Adnan Menderes kendisine verilen cezayı öğrenmeden, sürekli aldığı Equanil adlı sakinleştirilerden, zaman zaman dilinin altında tutarak biriktirdiği bir miktarı içerek intihar etmeyi denemiş ama başaramamıştı. Oğlu Aydın Menderes'e göre, amacı zaten intihar değil, idamını geciktirmekti.

İdamların infazı

Menderes dışındaki diğer hükümlüler hücumbotlarla İmralı Adası'na götürülürken, MBK verilen cezaları onamak üzere toplandı. ABD Başkanı John F. Kennedy'nin, idamların gerçekleşmemesini temenni eden mesajının geldiği saatlerde, bazı Harbiyeliler de TBMM'nin etrafını sarmışlardı. MBK üyesi Sıtkı Ulay'ın daha sonra anlattığına göre, MBK başta idam cezalarını müebbete çevirmeyi konuşurken, öğleden sonra tartışmalar sertleşmiş ve sonunda idam cezaları oybirliği ile verilmiş olan Bayar, Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idam cezalarını onamış, ancak Bayar'ın cezası yaş haddinden dolayı hapis cezasına çevrilmişti. Kararlar derhal İmralı'ya bildirilmişti. Ulay'a göre, Cemal Gürsel Adnan Menderes'i kurtarmak için İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Cemal Tural'ı aramış ama karşısına kimse çıkmadığı için süreç devam etmişti.

Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 Cumartesi günü sabaha karşı idam edildi. Menderes ise, Amirol Bristol Hastahanesi'nde alelacele tedavisinin yapılmasından sonra (bu 'tedavi' sırasında Menderes'e, aşağılamak için bir de prostat muayenesi yapılmıştı), 17 Eylül 1961'de idam edildi. 21 Eylül 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, Adnan Menderes'in son

arzusu üzerine kendisine verilen Yenice sigarasını içerken sarf ettiği şu sözler okunuyordu: "Dünyadan ayrıldığım şu anda, ailemi ve çocuklarımı şefkatle andığımı kendilerine bildiririm. Vatanı ve milleti Allah refah içinde bıraksın."

Özet Kaynakça:

Seçkin Erdi, *Yüksek Adalet Divanı Kararları 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961*, Kabalcı Yayınevi, 2006; Erdal Şen, *Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu*, Zaman Kitap, 2007; Emine Gürsoy Naskali, *Örtülü Ödenek Davası Yassıada Zabıtları 1*, Kitabevi Yayınları, 2007, a.g.y., *6-7 Eylül Olayları Davası Yassıada Zabıtları 2*, Kitabevi Yayınları, 2007; Talat Asal, *Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitaplar, 2003; Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem Yayınevi, 1971; Mithat Perin, *Yassıada ve İdamların İç Yüzü*, M. Çevik Matbaası, 1970; Mehmet N. Taşdelen, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları*, Bir Harf Yayınları, 2005; Hulusi Turgut, *Yassıada'da Yaptırılmayan Savunmalar*, Doğan Kitapçılık, 2007; Mustafa Gürlek ve Fatih Uğur, *50 Yıllık Sır*, Zaman Kitap, 2012; Mehmet Özsakallı, "Yassıada Yargılamalarının Türk Basınındaki Yankıları", 2009'da Dokuz Eylül Üniversitesi'nde kabul edilmiş Yüksek Lisans Tezi.

DİZİN

2/9498 Numaralı Kararname 32
2/15132 Numaralı Transit Kararnamesi 33
2/15642 Sayılı Kararname 49
2/17556 Sayılı Kararname 50
4 Ağustos Kararları 191
6-7 Eylül Olayları 162, 195
27 Mayıs Darbesi 136, 186, 197
33 Kurşun Olayı 71, 72, 77
49'lar Davası 186, 188
500. Yıldönümü Kanunu 178
1924 Anayasası 12, 135
3500 Sayılı Kanun 79
6785 Sayılı İmar Kanunu 174
6830 Sayılı İstimlak Kanunu 174

A

ABC Kitabevi 99
ABD 11, 14, 17, 40, 42, 49, 66, 82, 92, 100, 110, 120, 121, 122, 123, 124, 128, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 155, 165, 167, 172, 183, 190, 214
ABD Hava Kuvvetleri 121
ABD İstanbul Başkonsolosluğu 155
Abdullah Alpdoğan 27
Abdükerim Kasım darbesi 182
Abdülhalik Renda 12
Abdülkadir Gölpınarlı 92
Açlık Yürüyüşü 83
Adnan Adıvar 120
Adnan Cemgil 139
Adnan Menderes 70, 98, 112, 135, 148, 149, 158, 173, 174, 176, 179, 182, 185, 186, 189, 191, 198, 204, 206, 207, 210, 211, 213, 214, 215
Adolf Eichmann 44
Adviye Fenik 133
Agatha Christie 108
Ahmet Emin Yalman 48, 96, 148, 161
Ahmet Hamdi Akseki 138
Ahmet İhsan Gürsoy 203
Aigaion 80
Aka Gündüz 63
Akbaba 60
Akşam 101, 102, 183
Alevilik 92, 93
Ali Çetinkaya 11
Ali Fuat Cebesoy 125
Ali Haydar (Yuluğ) 103
Ali Seyfi Kurtbek 127
Alman Enformasyon Ofisi 32
Almanlar 40, 44, 86, 101, 102
Alparslan Türkeş 89, 91, 172, 198, 199, 210
Altan Öymen 106, 109
Amele Taburu 50
Amiral Bristol Hastanesi 122
Ankara Cinayeti 107, 109
Ankara Devlet Konservatuarı 88
Ankara Üniversitesi 88, 114

Apoyevmatini 64, 150
Arazi Vergisi 70
Arif Demirer 150, 162
Arif Hikmet Pamukoğlu 133
Asım Eren 182, 183
Asım Gündüz 14, 15
Asım Us 54, 58
Askerî Savcılık 186
Aşık Veysel 106
Aşkale sürgünleri 64, 66
Atatürk'ü Koruma Kanunu 126, 129, 132, 137
Avni Doğan 76, 186
Aziz Çelik 117, 124
Aziz Nesin 98, 118, 157, 160

B

B-24 121, 122, 123
Bağdat Caddesi 177
Balat Fırınları, 46
Balıklı Hastanesi 155
Balıklı Rum Hastanesi 64, 155
Balkan Antantı 147, 148
Balkan Savaşları 34
Basın Kanunu 128
Batı Bloğu 110, 123
Bedii Enüstün 134
Behice Boran 98, 139
Behiç Erkin 42, 43, 44
Belediyecilik Kanunu 104
Berç (Keresteciyan) Türker 82
Beşinci Kol 98
Birleşmiş Milletler 30, 110, 138
Bozcaada 136
Brest-Litovsk Antlaşması 110
Britanya 14, 35, 37, 66, 110, 123, 148, 163, 164, 171, 183
Burak Boysan 173, 180
Burhan Nalbantoğlu 166
Büyük Taarruz 192, 193

C,Ç

Can Kıraç 138
Cavit Oral 70
Celal Başlangıç 64
Celal Bayar 12, 13, 14, 19, 20, 21, 70, 96, 98, 112, 125, 126, 128, 129, 145, 156, 158, 179, 185, 186, 198, 203, 205, 206, 207, 210, 213
Cemal Gürsel 199, 203, 207, 210, 214
Cemal Kutay 78
Cemal Madanoğlu 201
Cemal Tural 214
CENTO 200
Cevat Rıfat Atilhan 111
Cevdet Kerim İncedayı 22
CHP 12, 13, 15, 21, 32, 70, 74, 76, 82, 98, 99, 105, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 145, 148, 157, 161, 164, 171, 173, 181, 182, 185, 186, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 211
Churchill 15, 66
Cibali Sigara Fabrikası 151
Cigerxwin 182
Corinna Guttstadt 43, 44, 45
Coşkun Kırca 158
Cumhuriyet 17, 20, 34, 40, 58, 59, 66, 70, 78, 82, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 106, 111, 113, 114, 119, 131, 138, 161, 162, 168, 173, 182, 184, 214
Çankaya Köşkü 202, 203

Çarşı Murakabe Heyeti 169
Çiftçi Ocakları 69, 70
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 69, 70, 112
Çilli Gediği 72, 74
Çinliler 86, 142, 144
Çok Partili Dönem 1, 3, 74, 110, 111, 130, 181

D

Darülfünun 85, 114
David Stoliar 38, 40
Demêtre Maximos 147
Denizbank Olayı 19
Deniz Harp Okulu 84
Deniz Müzesi 175
Dersim 23, 24, 27, 29, 31, 71, 93, 183
Dicle Kaynağı 181
Dilek Güven 152, 162
Dil Tarih Coğrafya Fakültesi 88
Dokuz Subay Olayı 190, 198
Dörtlü Takrir 70
Dünya Büyük Buhranı 78, 104

E

Ebedi Şef 136
Eğirdir Dağ Komando Okulu 169, 170
Ekmeğin karneye bağlanması 55
Ekrem 'König' 16, 17, 18
Elazığ Kız Enstitüsü 25, 28
Elefterios Venizelos 147
Emel Zorlu 204
Emin Sazak 70
Enosis 163, 165, 170, 172
Enver Paşa 127
EOKA 148, 165, 166, 168, 169, 172
EOKA-B 172
Erbhof Kanunu 70
Ergenekon 85, 86
Ermeni 16, 49, 87, 152, 155, 156, 179, 183
Ernst Hirsch 135
Esat Adil Müstecaplıoğlu 83, 115
Ethem Menderes 198, 205, 206, 207, 210
Eugene Pulliam 190

F

Fahrettin Altay 12, 13
Fahrettin Kerim Gökay 153
Fahri Özdilek 213
Faik Ahmet Barutçu 34
Faik Ökte 63, 66, 67
Faik Öztrak 36
Faruk Güventürk 198
Fatih Camii 180
Fatih Güllapoğlu 159, 162
Fatin Rüştü Zorlu 158, 167, 170, 183, 185
Fazıl Küçük 149, 166, 170
Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi 149
Fetih Bayramı 178, 179, 180
Fevzi Çakmak 12, 13, 14, 15, 51, 77, 119, 124
Filistin 32, 33, 34, 35, 37, 40
Fiyat Murakabe Komisyonu 56
Foster Dulles 139, 144
Franko 16, 17, 19
Fuat Köprülü 70

G

Gayrimüslim 49
Georgios Grivas 165
Gökşin Sipahioğlu 150, 157, 158

Gün 97, 116, 193
Güney Kore 138, 143
Gürem 89, 90
Güzideler Komisyonu 178

H

Hakk-ı Hıyar 163
Halide Edip Adıvar 98, 135
Halil Menteşe 70
Halil Özyörük 125
Halkçı 127
Hamdullah Suphi Tanrıöver 113
Hamid Şevket İnce 77
Hans Högg 174
Harbiye Marşı 197
Harf Devrimi 114
Harp Okulu 84, 201, 202, 204, 205
Hasan Ali Yücel 88
Hasan Polatkan 204, 213, 214
Hasan Rıza Soyak 11
Hasan Uçar 157
Hasköy Yaşlılar Yurdu 41
Haşmet Orbay 107, 108, 109
Hatay'ın ilhakı 18
Hayim Hastanesi 36
Henri Prost 104, 105
Hikmet Bil 148, 149, 150, 161
Hikmet Kıvılcımlı 84
Hitler 34, 37, 47, 70, 86, 121
Hürbilek 116, 118
Hürriyet Partisi 189
Hüseyin Avni Ulaş 111
Hüseyin Cahit Yalçın 98, 127

I,İ

I. Dersim Harekâtı 23
I. Dünya Savaşı 13, 14, 17, 73, 105, 163, 178
I. Londra Konferansı 148
I. Türk Tarih Kongresi 85
I. Türk Tugayı 139, 140
II. Abdülhamit 163, 177, 178
II. Beyazıd 94
II. Birleşik Örgüt 198
II. Dünya Savaşı 13, 14, 22, 42, 43, 45, 53, 85, 97, 100, 102, 117, 120, 121, 123, 124, 164, 173, 178
II. Elizabeth 179
II. Enternasyonal 83
II. Londra Konferansı 171
İbrahim Balaban 83
İleri Yurt 183, 184, 185
İmpeks Olayı 19
İmralı Adası 80, 81, 82, 84, 214
İmralı Adası Sosyal Sanatoryumu 80, 81
İslamiyet 92, 139, 144
İslam Tetkikleri Enstitüsü 114
İsmail Tansu 167, 170, 172
İsmet İnönü 11, 12, 13, 14, 16, 20, 21, 66, 76, 96, 97, 112, 126, 130, 146, 178, 186, 197
İstanbul Ekspres 150, 157
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 117
İstanbul Radyosu 150, 178
İstanbul'un Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği 179
İstanbul Üniversitesi 58, 88, 95, 98, 149, 180, 195
İstemihan Varşlı 121
İstiklal Caddesi 151, 156
İstiklal Mahkemeleri 11, 195
İsveç Büyükelçiliği 155
İş Esasına Dayalı Cezaevleri 78, 79, 80

İttihat ve Terakki 168
İzmir Suikastı Davası 12

J

Jandarma 27, 28, 72

K

Kadırgalar Caddesi 178
Kadir Mısıroğlu 137
Kamil Boran 134
Kamil Önal 148, 157
Karpiç 122
Kazım Karabekir 12, 137
Kazım Özalp 17, 18, 19
Kemal Pilavoğlu 129, 130, 136
Kemal Tahir 84, 157
Kenan Tanrısevdi 166
Kerim Korcan 84
Kıbrıs Cumhuriyeti 171, 191
Kıbrıs Komünist Partisi 164
Kıbrıs Meselesi 148, 159, 160, 163
Kıbrıs Türk Komandoları 166
Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği (KTMB) 166
Kıbrıs Türktür Cemiyeti 148
Kılıç Ali 17, 96
Kırım Savaşı 103
Kızılay Cemiyeti 37
Kızılbaşlık 94, 95
Koçuşağı Aşireti 71
Komünist Blok 124
Komünizm 86, 107, 116, 119
Kore Savaşı 126, 128, 143, 145, 146, 160, 167
Kubilay 71
Kumyangjang-ni 142
Kunuri Savaşları 142
Kurtcebe Noyan 125
Kurtuluş gemisi 147
Kuzey Kore 141, 143
Kürt 14, 24, 29, 30, 181, 182, 183, 185, 187, 188
Kürt İstiklal Partisi 185
Kürt modernleşmesi 181

L

Laiklik 114
La Turquie 99
Lawrence Durrell 170
Lefkoşa 165, 166, 171, 172
Lozan 13, 67, 117, 137, 147, 163
Lozan Barış Görüşmeleri 117
Luigi Piccinato 174, 176
Lübnan İçsavaşı 191
Lütfi Kırdar 99, 105, 173, 178

M

MAH 107, 108, 109, 148, 157, 183, 185
Mahmut Esat Bozkurt 90
Makarios 149, 151, 164, 170, 171
Marshall Yardımları 22
Matbuat Kanunu 96, 126
Mehmedi Misto 72, 73, 74
Mehmet Ali Birand 200, 203
Mehmet Arif Demirer 150, 162
Mehmet Emin Batu 186, 188
Menderes Hükümeti 105, 127, 132
Menemen Olayı 71
Metin Toker 21, 97, 124, 197
Mihail Vasiliadis 64, 150
Millet Caddesi 175, 176
Milletlerarası İstanbul Sergi Salonu 178
Millet Partisi 126, 138, 148, 189
Milli Birlik Komitesi 136, 212, 213

Milli Güvenlik Kurulu 159
Milli Kalkınma Partisi 111
Milli Korunma Kanunu 53, 57, 58, 61, 70
Milli Mücadele 12, 105, 110, 117, 125, 137
Milli Müdafaa Vekâleti 53
Milli Şef 22, 58, 70, 96, 97, 125
Milliyet 76, 100, 124, 127, 200
Missouri Zırhlısı 123
MİT 77, 162
Mithat Perin 151, 157, 158, 215
Molla Mustafa Barzani 182, 186
Mondros Mütarekesi 71
Montrö Antlaşması 110, 117
Muhittin Üstündağ 16, 104, 105
Muhsin Batur 204
Mustafa Muğlalı 72, 73, 74, 75, 76, 77
Mutahhar Şerif Başoğlu 81
Muzaffer Akpınar 136
Mübadele Anlaşması 147
Mükerrem Sarol 153
Mümtaz Birlik Nişanı (Distinquisted Unit-Station) 143
Mümtaz Faik Fenik 133
Müslümanlar 63, 64, 66, 108

N

Naci Kutlay 186, 187, 188
Nafıa (Bayındırlık) Vekâleti 49, 52
Namık Gedik 156, 204, 205
Namık Kemal 98
NATO 126, 139, 144, 145, 146, 154, 164, 179, 199, 200
Nâzım Hikmet 83, 84, 144, 160
Naziler 19, 43
Nazi Soykırımı 40
Necdet Kent 42, 44, 45
Necmettin Sadak 101, 164
Nedim Özpulat 196
Nevzat Tandoğan 106, 107, 108
Nihai Çözüm 37
Nihat Atsız 77
Nihat Haluk Pepeyi 46
Nilüfer Gürsoy 205
Niyazi Berkes 98, 106
Nurculuk 130
Nurettin Topçu 144
Nuri Demirağ 90, 111, 112

O,Ö

Ohannes Garavaryan 50, 51
Oktay Engin 157
On İki Adalar 161
Orhan Birgit 99, 125, 148, 161, 195
Orhan Gazi 80
Orhan Seyfi Orhon 60
Orhun 85, 87, 88, 97
Orta Asya 86
Ortadoğu 40, 123, 146
Osman Bölükbaşı 148
Osman Köksal 202
Osmanlı Meclis-i Mebusanı 163
Osman Şevki Çiçekdağ 133
Osman Yüksel Serdengeçti 88, 107
Ömer Altay Egesel 206

P

Panagis Tsaldaris 147
Parita 32
Paşakapısı Cezaevi 78
Patrik Athenagoras 149
Pensilvanya Sistemi 79
Peyami Safa 101
Ploesti 121

Pusan Limanı 140

R

Rauf Denktaş 166, 169, 172
Rauf Orbay 12
Recep Peker 96, 113, 116
Refah Olayı 21
Refii Bayar 19, 20, 21
Refik Koraltan 70, 112, 206, 213
Refik Saydam 53, 56, 61
Reha Oğuz Türkkan 46, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 95, 119
Reşit Galip 85
Rıdvan Akar 66, 67, 162
Rıfat N. Bali 49, 52, 59, 63, 67, 100, 102
Rıza Vuruşkan 167
Rudyard Kipling 30
Rum 49, 64, 80, 81, 87, 94, 148, 149, 150, 152, 153, 156, 158, 160, 164, 171, 172, 179, 180
Rüşdü Erdelhun 202
Rüştü Uzel 25, 28

S,Ş

Sabahattin Ali 78, 85, 87, 88, 89, 95, 118
Sabahattin Selek 116, 119
Sabiha Sertel 98, 99, 102
Sabri Toprak 32
Saffet Arıkan 21, 22
Saidi Nursi 106, 108, 130, 193
Salih Bozok 11
Salih Omurtak 120
Salim Başol 206
Salvador 33
Samet Kuşçu 190, 198
Sancar Komisyonu 195
Sarı Mustafa Gerillaları 83
Satie Olayı 19
Schindler 42
Seçim Kanunu 189
Sedat Simavi 159, 160, 161
Seferberlik Tetkik Kurulu 157, 166
Selahattin Adil 132, 133
Selahattin Ülkümen 42
Selim Ragıp Emeç 101, 161
Selver Somuncuoğlu 191
Shakespeare 170
Sıdıka Avar 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31
Sıdık Sami Onar 195
Sıtkı Ulay 201, 214
Simon Brod 36, 38, 59
Sinop Cezaevi 78
Son Posta 101, 161
Soyadı Kanunu 12, 72, 206
Soykırım Sözleşmesi 30, 31
SSCB 91, 107, 108, 110, 123, 124, 182
Stalin 117, 143
Standart Oil Company of New York 36
Stanford Shaw 44
St. Cyr Akademisi 127
Struma Faciası 34
Suat Hayri Ürgüplü 22, 139
Sultanahmet Cezaevi 78
Sultanahmet Meydanı 50, 118
Süleymancılık 130
Süleyman Demirel 99, 172, 174
Şalom 41
Şem'i Ergin 198, 206
Şevket Süreyya Aydemir 128, 197
Şeyh Edebali 93
Şeyh Said İsyanı 12, 71, 115

Şükrü Kaya 11, 12, 13, 18, 23, 24, 96
Şükrü Sökmensüer 116

T

Taegu 140
Tahkikat Komisyonu Kanunu 195
Tahsin Yazıcı 139, 141, 143
Takrir-i Sükûn Kanunu 115, 194
Taksim Gezisi 105
Taksim Kışlası 105
Talat Paşa'nın Cenazesi 47
Tanin 98
Tank Okulu 205
Tan Matbaası 98
Tarık Güryay 205
Tasviri Efkâr 59, 60
TBMM 12, 13, 21, 53, 61, 68, 102, 112, 119, 130, 132, 161, 183, 213, 214
Tek Parti Dönemi 22, 96, 100, 114, 127, 128
Tek Tip Ekmek Kararnamesi 56
Teşvik-i Sanayi Kanunu 78
Tevfik Nejat Karacagil 116
Tevfik Rüştü Aras 11, 147
TIME 190
Ticanilik 130, 137
Toplumsal Tarih 43, 102, 124, 146, 162
Toprak Mahsulleri Ofisi 54
Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 68
TpCF 111, 112
Trikopis 192
Truman Doktrini 120, 123
Turancılar Davası 89, 107
Turan Emeksiz 195
Turgut Cansever 174
Türk 23, 24, 25, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 62, 64, 66, 68, 73, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 98, 100, 102, 105, 111, 114, 118, 120, 123, 124, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 152, 153, 155, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 179, 180, 191, 193, 194, 196, 215
Türk-Alman Dostluk Anlaşması 34
Türk Barışsever Cemiyeti 139
Türk Ceza Kanunu 114
Türkçülük 61, 87, 95
Türkiye Komünist Partisi 115
Türkiye Milli Talebe Federasyonu 138, 148
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 115
Türkiye Sosyalist Partisi 115
Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu 178
Türkleştirme 24, 67
Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması 147

U

Ulubatlı Hasan 179
Ulus 33, 88, 89, 106, 127, 131, 187, 190, 201

Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) 190

V

Vakit 54, 58
Varlık Vergisi Kanunu 52, 61, 68
Vatan 48, 97, 98, 161, 176, 190, 191, 206
Vatan Caddesi 176
Vatan Cephesi 191, 206
Vegas Savunması 143
Vichy 43
Vilayet Kongreleri 78
Vitali Hakko 51, 52
V. Mehmed Reşad 178

W

Walton Walker ('Johnnie' Walker) 140
William L. Roberts 140

Y

Yad Vashem 45
Yahudi 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 59, 60, 85, 135, 152, 179
Yahudiler 33, 43, 59, 61, 86
Yahya Kemal Beyatlı 18
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 57, 136, 137
Yalu Nehri 140
Yassıada 105, 158, 162, 178, 186, 203, 205, 210, 213, 215
Yeni Aktüel 205
Yeni Asır 129
Yeni Dünya 99, 110
Yeni Sabah 62, 149, 158, 161
Yeni Ulus 127
Yeşilköy Havaalanı 203
Yeter, Söz Milletindir! 45, 125, 131
Yol Vergisi 70
Yunanistan 48, 49, 50, 81, 123, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 163, 164, 165, 170, 171, 172
Yunan Konsolosluğu 154
Yunus Nadi 100, 101
Yusuf Hikmet Bayur 13

Z

Zafer 109, 127, 130, 131, 133, 137, 143
Zekeriya Sertel 16, 96
Zeki Velidi Togan 85, 89, 91
Zir Köyü 169
Ziyad Ebüzziya 101
Ziya Şerefhanoğlu 185, 187

ANKARA...10 KASIM 1938'DE
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN VEFATININ ARDINDAN
KISA SÜRELİ BİR KAOS YAŞANIR.
YENİ CUMHURBAŞKANI KİM OLACAKTIR?
SORUN ŞAŞIRTICI BİÇİMDE ÇABUK ÇÖZÜLÜR.
CUMHURBAŞKANLIĞININ İSMET İNÖNÜ'YE,
ORDUNUN İSE FEVZİ ÇAKMAK'A EMANET
EDİLDİĞİ YENİ BİR DÖNEM BAŞLAR.

KÖNİG, İMPEKS, SATİE VE REFAH OLAYLARI,
PARİTA, SALVADOR VE STRUMA FACİALARI,
1940 MİLLİ KORUNMA KANUNU,
20 KUR'A İHTİYATLARI, 1942 VARLIK VERGİSİ KANUNU,
1943 TOPRAK MAHSULLERİ KANUNU
İLE ŞEKİLLENEN SAVAŞ YILLARI.
ÇOK PARTİLİ DÖNEM'E GEÇİŞ.

ARAŞTIRMACI YAZAR AYŞE HÜR,
DEMOKRAT PARTİ'NİN İKTİDARA GELİŞİNİ,
KIBRIS MESELESİNİN DOĞUŞUNU,
6-7 EYLÜL OLAYLARININ İÇYÜZÜNÜ,
KIMIL VE 49'LAR DAVASI'NIN PERDE ARKASINI,
BİR DARBE İLE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NİN
SONA ERİŞİYLE BİRLİKTE
KAMUOYUNU DERİNDEN SARSAN
YASSIADA YARGILAMALARINI,
İNTİHARLARI VE İDAMLARI ANLATIYOR.

9 789759 967468
FİYAT 17,5 TL